नं॰ ५०९४

निदान सूत्रं सामवेदस्य
दश प्रपाठकाः संपूर्णाः

× × ×

पत्र॰ ८१ ———— सं॰ ×

सूत्र पद्धति परिशिष्टं

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

निदानसूत्रम् दशप्रपाठकाः संपूर्णाः

प० ५४

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

॥ ॥ॐ नमः श्रीगणेशाय॥ ॥अथातः छंदसां विजयं व्याख्यास्यामस्त्रयः छंदः पादाभवं त्यष्टाक्षरा
एकादशाक्षरो द्वादशाक्षर इति न नुमिश्रं दशाक्षरोष्टाक्षर आपंक्तेर्चोरतायाः प्रतिक्रामति विश्वेषांहि नइ
त्याचतुरक्षरतासाइत्येकआदशाक्षरतायाअभिक्रामति वयंतदस्य संभृतं वस्वित्येकादशाक्षरा आनवा
क्षरतायाः प्रतिक्रामति यदिवादचेयदिवा नेत्यष्टाक्षरतायाइत्येक आपंचदशाक्षरतायाअतिक्रामति सना
दृध्यानमप्रतिष्कुतं अवांसि भूरीति द्वादशाक्षरआनवाक्षरतायाः प्रतिक्रामत्यनूपेगोमान्गोभिरक्षारि
त्यष्टाक्षरतायाइत्येक आषोडशाक्षरतायाअतिक्रामति विकर्षणा लेंद्रजाणिहं सप्रतीन्येकत्तुर्विंसाष्टा
दशाक्षरतायाइत्येके वीमिसत्यस वं रत्नधाम भिप्रियं मतिं कविमित्यथातो वृत्तिप्रवेशो यत्र ह्रस्वमक्ष
रमुपोत्तमं पादस्य भवति सा जगती वृत्तिर्यत्र दीर्घं सा त्रिष्टुभी ह्रस्वाक्षरस्योपरिष्टाद्धां जनसंनिपाते पिंगो
रवमष्टाक्षरद्वादशाक्षरौ लघुवृत्ति दशाक्षरेकादशाक्षरौ गुरुवृत्तीएतैः खलु छंदांसि वर्तंते पथ्यान्येवाग्रेस
त्रचतुरुत्तराणि व्याख्यास्यामः॥१॥ चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री त्रिपदाष्टाक्षरपादाथापि चतुष्पदा भवति
षडक्षरपादा ततद्दाविपिंवालाउदाहरंतिपेटीयालकं तोपरापिटकं तेत्र कीडुवद्दस्तनजंघ पुरीहीत्यष्टाविंशं ॥२॥

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

रात्यस्वरोक्षिक्षिपदैव पूर्वावष्टाक्षरावुत्तमो द्वादशाक्षरोथ यत्र मध्ये द्वादशाक्षरः सा ककुब्यत्र प्रथमः सा पुर
उष्णिग्यापि चत्वारः ८ सप्ताक्षरा इत्युदाहरं तिनदेवउदतीनामिति त्रिंशद्दष्टाक्षरान्तु ष्टुप्र तुष्पादाक्षरपादाथा
पि त्रिपदा भवति मध्येष्टाक्षरोभितो द्वादशाक्षरो तो पिपीलिकमध्येत्याचक्षते मध्ये ज्योतिरिति बह्वृचाए षपादो यात्रा
यतः परिक्रामेन ज्योतिष्मेनो —वीत पुरस्ताज्ज्योति मध्येर्मा। ध्येज्योतिरुपरिष्टाज्ज्योतिरिति षड्विंशत्यक्षरा बृह
ती चतुष्पादेव त्रयोष्टाक्षरा उपोत्तमो द्वादशाक्षरस्तां पथ्येत्याचक्षते पिचस्कंधो ग्रीवीवेत्सथ यत्र प्रथमो द्वादशा
क्षरः सा पुरस्ताद्बृहती यत्र द्वितीयः सो रोवृहती यः सौरो वृहतीत्सेवन्यंकुसारिणीयत्रोत्तमः सोपरिष्टाद्बृहत्यथा
पि चत्वारो नवाक्षरा इत्युदाहरं स्यपेदमुपप्र्चुन्नमित्यथापि त्रिपदा भवति द्वादशाक्षरपादा प्रत्नं पीयूषं पू
र्व्यं यदुक्थ्यमिति ता ९ सतो वृहतीत्याचक्षते बार्हतमपि तच ८ सतोवृहत्यइत्याचक्षते यथा वयं घेत्वासुतावंत
इति ॥ ४॥ चत्वारिंशदक्षरा पंक्तिः पंच पदाष्टाक्षरपदा पापि चतुष्पदा भवति द्वादशाक्षरो ष्टाक्षर इति व्यत्या
सं ता ४ सि ज्ञा विष्टारपंक्तिरित्याचक्षते विपर्यासे विपरीतासे वाथ यत्र पूर्वावष्टाक्षरावुत्तरौ द्वादशाक्षरौ सा प्रस्ता
र पङ्क्तिः रास्तीर्णा वि चैतो पङ्क्तिः पाशा विस्यथ यत्र पूर्वौ द्वादशाक्षरावुत्तरावष्टाक्षरौ सा प्रस्तारपङ्क्तिः प्रस्तीर्णा वि

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वितो पंक्तिपादा वित्यथ यत्र मध्ये ष्टाक्षरा वभितो द्वादशाक्षरौ स ८ स्तारपंक्तिः स ९ स्तीर्गा विचैतो पंक्तिपादावि
त्यथ यत्र मध्ये द्वादशाक्षरावभितो द्वादशाक्षरौ सा विष्टारपंक्तिर्विष्टभ्याविवेतो पंक्तिपादावितित यत्र सिद्धा विष्ट
रपंक्तिर्वृहत्सा वा ककुभो वोत्तरो भवतः तान्यगायाइसा च स्तत आनुष्टुभान्यपि प्रगाथा भवंतीत्येके त्रैष्टुभप्रथ
2 मा गायत्र्या वुत्तरे यथा पुरोजिती वो अंधस इत्या वीरधं पथोताय विशो विश्वो वो अति थिं पांतमा वो अंधस इत्यथा
क्षरपंक्तयो विंशत्यक्षराश्चतुष्पदाः पंचाक्षरपादा द्विपदा एनाएके प्रतिज्ञानते

पदा पंचाक्षरपादा नो पदपंक्तिरित्याचक्षते ॥३॥ चतुरश्चत्वारिं० शदक्षरा त्रिष्टुप् चतुष्पादेकादशा
रपादा थ यत्रोत्तमो ष्टाक्षरस्तां ज्योतिष्मतीत्याचक्षते पंचपदापि भवति चत्वारो ष्टाक्षरा एको द्वादशाक्षरो ष्टाचत्वा
रिं० शदक्षरा जगती चतुष्पादेव द्वादशाक्षरपादा थ यत्रोत्तमो ष्टाक्षरस्तां ज्योतिष्मतीत्याचक्षते पंचपदापि भवति
त्रयो ष्टाक्षरा द्वौ द्वादशाक्षरौ सा एषा समास आष्टपदतायाः क्रमते सा षेव० स्ती विष्टारपंक्तिः प्रवृद्धपदा
यदा भवस्य ष्टाक्षरपादो भो यदिं द्वरो दसि इत्येतानि रवलु स स चतुरुत्तराणि छं० दां० सि व्याख्यातानि
प्रथमं प्रथमं त्वेवात्र न्यार्यं पथ्यं विद्या देतासमेव द्विपदा भवंति त्रयो द्वावष्टाक्षरौ सा गायत्र्या यत्र द्वादशा ॥३॥

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

क्षरा ष्टाक्षरौ सा विष्टारपंक्तिर्यत्रैकादशाक्षरौ सा त्रिष्टुभो यत्र द्वादशाक्षरौ सा गत्या विषमपादाः शीपदे
प्रवद्दं ड्राय विश्वस्येमानुक्रमितिन वाक्षरश्चतुर्दशाक्षरावेकादशाक्षरस्त्रयोदशाक्षरौ षडक्षरदशाक्षरावेकादशाक्ष
राष्टाक्षरौ दशाक्षरपादा विराजः एकपदा प्रभृतय आ चतुष्पदाभ्यः एकाक्षरपदा अपि त्रिपदा विराज इत्येवोच्य
ते यथाग्निं नर इति यथाग्निं नर इति ॥४॥ पटलम्॥ ॥ऊं ह्यजगत्या अति छंदसो द्वापंचाशदक्षरप्रभृतयश्च-
तुरुत्तरा द्वौ सप्तवर्गौ चतुःशतानां क्षरा सा परा द्व्यान्तासां नामधेयानि धृतिः शाक्वर्य अष्टि वाक् अष्टि हनासति सं विति पूर्वस्य सिं
धुः सलिलमंभोगहनमर्णव आपः समुद्र इत्युत्तरस्य तान्येतानि सर्वाणि कृतच्छंदांसि भवंत्यथ प्राचि गायत्र्या ४
पंच कृतच्छंदांसि कृतिश्चतुरक्षरा प्रकृतिरष्टाक्षरा संकृतिर्द्वादशाक्षरा विकृतिः षोडशाक्षरा कृतिर्विंशत्यक्ष
रैतासामंतरे षंतच्छंदांसि द्वाविंशत्यक्षरप्रभृतयश्चतुरुत्तरास्त्रयः सप्तवर्गाद्विशताक्षरासा परा द्व्यांता
सां नामधेयानि राट् संयाज्ञिराङ् विराङ् स्वराट् वशिनी परमेष्ठी तस्मिन्निति प्रथममस्य प्रत्नं चामृतं च वृषवे जीवं च
तृप्तं वरस श्वश्रु त्र मित्युत्तरस्या- अव्यां अभ्यां ब वां बुच वार्या पदक मित्युत्तरस्य तान्येतानि सर्वाणि द्वा
परच्छंदांसि भवंत्यथ प्राचि द्वाविंशत्यक्षरगायाः पंचांतच्छंदांसि द्यक्षर प्रभृतीनि चतुरुत्तराणि

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

रोहीणिवर्षीकाशार्षीकामर्षीकाःसर्वमात्राविराड्ढामेति ॥५॥ अथनिचृद्भुरिजौयाएकेनाक्षरेणोनास्तानिचृ॰तो
थयाएकेनाभ्यायस्यस्ताभुरिजस्तान्येतानिसर्वाणित्रेताकलिछंदांसिभवंतितत्पत्रेतास्थानेतानिचृतोथयत्के
त्लिस्थानंताभुरि जश्चतुष्टयेवछंदोविजिज्ञासेनयदिरक्षारेईस्यास्त्वानेनेतिनेषामेकैकस्मिन्नुत्पत्तिशेषाणि
वजिज्ञासेतनतुष्टस्यछंदसोन्येनवृत्तेनज्ञानमस्तीतिविद्यादथदेवासुरछंदांस्येकाक्षरप्रभृतीन्येकोत्तराणिरोही
णिदेवछंदांसिप्राक्षराजगत्यष्टाक्षराणिछंदांसिपंचदशाक्षरप्रभृतीन्येकावांचिप्रत्यवरोही ण्यसुरछंदां
सिनवाक्षराजगत्यष्टाक्षरेवातिछंदा अथप्रजापतेछंदांस्यष्टाक्षरप्रभृतीनिचतुरुत्तराणिरोहीणिद्वात्रिं
शदक्षराजगतीषड्विंशदक्षरातिछंदास्तेषांत्रयंत्रयंसमेत्यैकैकमृषिछंदोभवतितद्देषश्लोकः ।
काश्चित्स्त्रियोद्व्यक्षरैरेकविंशातिःसप्तभूत्वानुभवतिकर्मभिःपंचाशातेपंचनपुंसकानांद्वेवाधिकेब
भ्रतिस्यक्षराणामितिदे देवासुराणांछंदोभिरात्मानश्चप्रजापतिःसप्तवर्गंचकारैकमृषीणांयज्ञावाठावे
यस्यकस्यचछंदसःसंपदंकश्चिदिच्छतिचतुर्थंतस्यसंख्यातावतीराहरेद्दोयद्दुतछंद आहारदन्य
स्यसंपदेचतुर्थंतस्यसंख्यायविद्यात्तावतीर्ऋचः ॥ ६ ॥ अथावसानान्येकपदाद्विपदानामंततोवसा ॥३॥

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

नेद्विपदाप्रभृतीनां द्वावुक्तौ शेषमहाषट्पदाभ्यो भवति तु त्रिपदाया मंततोवसानां द्विदु हीयन्निरुधितय दू
तितथा चतुष्पदायां त्रिष्वानो व यो व यः त्रायमिति तथा पंचपदायां यन्मेयममित्यथापि द्वौ वाप्येकममिन इरायू
पस्यमातेत्यथापि द्वावुक्ताप्येकमथा द्वौ नवत्संनर्यन्तविति षट्पदायां द्वयो द्वयोरवसानमनुमेयं दिंद्दरो
दसीदस्यापि त्रिष्वपि यश्च पुरागाव दिति सप्तपदायां त्रीनुक्ता द्वौ द्वौ परावस्त्रिं होतारं मन्ये दास्वंतमित्य
थापि द्वौ द्वावथ त्रीन्प्रोषास्मिन्पुरोरथमि-यष्टपदाप्रभृतीनां नप्रज्ञातमवसानं विद्यते नव तत्र मध्य एव पाददस्य
नावस्येदर्थाभिप्रायणा न्यूनीभावार्था नभिप्रापणाद तिरेकोथ यत्रैतदस्य ˉ मागच्छतिनामितिवा तदुतोनी
कालात्येकाक्षरीभाविनो वा संधयस्तद्प्यतिमो को भवतश्चत्वारि संधिजातानि येश्छंदो द्रूसते नव प्रश्लि
ष्टमभिनिहितं क्षिप्रसंध्यपद्धृतमेतानि संधिजातानि मिमानश्छंदोदारे द्वैधं ऊर्यादसंपरस्मैन पूर्वे किंच
नें गयेदिति श्छंदसां विचयं जानानः शारीराद्विमुच्यते छंदसामेति सालोक्यमानंत्यायाश्नुते श्रिय
मितिश्रियमिति॥७॥ अथातः स्तोमान्व्याख्यास्यामस्त्रेद्वयाभवंति युग्मंतश्चायुजश्च तेषां विवेक ए
कप्रभृतयो द्युत्तरा अयुजो युग्मं तदुभयेसंतो द्वयाभवंति समाश्च विषमाश्च य

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

स्त्रैधं व्यक्तस्य मानः समा पर्याया भवंति समोऽतोन्य विषमाद्व्या भवं त्येकाधिकत्र्याया द्व्यधित्र्यायाश्च्यय एकयास
मता मतिक्रामतिस एकाधित्र्यायो द्वाभ्यांऽस द्व्यधित्र्याय स्त्रिभागाता मेव पर्याय भागेस्मा च क्षते मध्यमा वा पउत्त
मापरिवृत्ता मध्यमे पर्याये प्रथमापरिवृत्ता मध्यमात्त्रच भागात्त मा वा पउत्तमे पर्याये प्रथमा वा पोमध्यमा-
परिचरोत्तमा गासेषा विष्टाव कृतिरेक विंऽशाप्रभृति षुसाधि द्व्यधि सुपपद्यत एकि प्रभृतयः षडुत्तराएका
धित्राया स्तेषां पर्याय कृतिः सम पर्याये विषमा वर्त्तते ऽपर्याया हि ते भवंति याव मितः समा वसु जौ तयोः पर्यायन
सऽहरे सूर्वस्येक मुत्तारस्य द्वा विति युग्मतां व द्व्यधित्र्यायानां युग्मा युक्पर्यायाणां सतां मेष एव न्यायोऽयुक्पर्या
याणां पूर्वस्य द्वा वुत्तरस्येकमिति यथा युग्मतां द्व्यधित्र्यायाणां युक्पर्यायाणामेव मयुग्मामेकाधित्र्यायानां यु
ग्मायुक्पर्यायाणां पंचि प्रभृतयः षडुत्तराद्व्यधित्र्यायास्तेषां पर्याय कृतिः सपर्याये विषमा वर्त्तते पर्यायादितेया
व भितं समा वसु जौ तयोः पर्यायां सऽहरे स्पूर्वस्य वुत्तरास्येकमुत्तरस्य द्वा विति यथा युग्मतां मेकाधित्र्यायानां
युक्पर्यायाणामेव मयुजां द्व्यधित्र्यायाणां युग्मा सुक्पर्यायाणामि + मिति युग्मतां चैकाधित्र्यायानां युग्मा
सु क्पर्यायाणां सतामेष एव न्यायोऽयुक्पर्यायाणां पूर्वस्य + युजः ॥८॥ अथ युग्मानां द्विजप्रभेदं ॥४॥

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

नयःषडुत्तराद्व्यधिकायाश्चतुष्कप्रभृतयः षडुत्तरा एकाधिकायाःषट्कप्रभृतयःषडुत्तराःसमास्तेषां पर्याय
कृतिर्व्याख्याता थापानां विवेक एकप्रभृतयश्चतुरुत्तराः कलिस्तोमास्त्रिकप्रभृतयश्चतुरुत्तरास्त्रेतास्तोमा
द्विकप्रभृतयश्चतुरुत्तरा द्वापरास्तोमाश्चतुष्कप्रभृतयश्चतुरुत्तरा कृतस्तोमा अथायेषु समविषमाणां
विवेक एकएकप्रभृतयो द्वादशोत्तरा एकाधिकायाः कलिस्तोमाः पंचप्रभृतयो द्वादशोत्तरा द्व्यधिकायाक
लिस्तोमास्त्रिवृत्प्रभृतयो द्वादशोत्तराः समाः कलिस्तोमा। स्त्रिकप्रभृतयो द्वादशोत्तराः समास्त्रेतास्तोमाः
सप्तप्रभृतयो द्वादशोत्तरा एकाधिकायास्त्रेतास्तोमा एकादशप्रभृतयो द्वादशोत्तरा द्व्यधिकायास्त्रेता
स्तोमा द्विकप्रभृतयो द्वादशोत्तरा द्व्यधिकाया द्वारस्तोमाः षट्कप्रभृतयो द्वादशोत्तराः समा द्वापरस्तोमा द
शप्रभृतयो द्वादशोत्तरा एकाधिकाया द्वापरस्तोमाश्चतुष्कप्रभृतयो द्वादशोत्तरा एका।धिकाया कृतस्तो
मा अथोभयेषां तज्जातीय विवेक एकप्रभृतयस्त्र्युत्तरा तुभयेषां मेको।धिकाया द्विकप्रभृतयस्त्र्युत्तरा
उभयेषां द्व्यधिकायास्त्रिकप्रभृतयस्त्र्युत्तरा तुभयेषां समा व्यत्यासं वर्त्तन्ते ॥९॥ अथ कतमे सप्त छंद

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

साꣳसोमा इति त्रिवृत्पंचदशाः सप्तदशा एकविꣳशाः पंचविꣳशास्त्रिणवस्त्रयस्त्रिꣳशा इ-यथ खल्वाहुः सा
नुष्टुब्वृत्तुरुत्तराणि छंदाꣳस्यस्यजनतश्चतुरुत्तरा स्तोमांसप्तदशा इति सप्तदशास्त्रिकमुद्दुह्य पुरस्तात्त्रिवृतो
निदध्याद्ववतुर्द्दशातिछिंशिष्यं तेनाः पंचविꣳशाउपदध्याद्देवमेतानूषट्चतुरुत्तरान्क्रतेप्तमे भागस्तोमा इति
5 त्रिवृत्पंचदशाः सप्तदशा एकविꣳशा इति त्रिवृतः पथ्यायं विवदंतनुयंती पथ्यामन्य इति गौतमः साहि पथ्या
स्थाने तिष्ठतीति परिवर्तिनामिति ध्याने   य्यः साहि विष्टुतिन्यायय तरेण कृता भवतीत्यꣳध्याय वपुकस्तुपर्ग
न्यो भवतीत्युपयत्यानि दामवादीदित्यथ यत्र सꣳक्लियमाणाः पर्याया यथास्थानं भवति विष्टुष्टपर्याये च
यथ यत्र समाप्यंतोः पर्याया भवंति ताꣳस माऽसमेत्याच वृक्षते ऽथ यत्र प्रत्यवरो हिणस्तं भस्त्रान्यो य
न इत्याचक्षते प्रत्यवरूढपर्याये ति चाथ यत्र सꣳस्तुतस्य स्तोमस्य प्रथमा मध्यं षष्ठ भाग्भवति तां ब्रह्मा
यतनीये त्याचक्षते ऽथ यत्र मध्यमतां सत्रायतनीये ति चगभिताती ति चाथ यत्रोत्तमातां विड्डायतनीये
ति स खलु पर्यायाः सꣳहत्रस्त्रान्यायं विꣳडायतनीयानि प्रथमां पर्यायविदो षमिति वरूयंत्यसमा ॥५॥

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

समेव क्षिकीर्षेदिति ॥१०॥ अथातो विधिशेषान्व्याख्यास्यामो ऽनौपवसथ्ये ऽहनि समामनेश्वागाप्यायिताप्र
युज्यते त्रयथैताः कुशा उपकल्पयते ऽर्द्धुदुंबरीं वर्षपर्णाशीर्वा यो वान्यो यज्ञियो वृक्षः प्रादेशमात्रीः कुशापृष्ठास्व
न्तः समामकृतो गुष्ठपर्वपृथुमात्रीः प्रज्ञाताग्राः करपिलागंधैः प्रक्षिप्य सर्पिषा सत्रे सुखादिरीं सुद्वीर्ध्व सत्रे
षु विष्णुते नवसनेन परिवेष्ट्यौदुंबरीमध्यविवासयेच्छौमनशाणा कार्पासमिति वसनविकल्पा उर्ध्वदुंबरी
मुच्छ्रित्य नविस्तजेदाक्षदिषो ध्मह नाच्छोभूतए नामक्षुद्रं ग्र्यः कुत्रो वर्ष्ठयि त्वे वं जातीये नेवोर्द्ध्वदशेन वस
नेन प्रदक्षिणां परिवेष्ट्य स्पृष्टेन पश्चिते उज्ञायेति गोतमो धिच्छ्यायं भवति न धिच्छ्य मासादयेदितिष्ठ
पश्चयोनति ध्यानं जय्यो ऽप्यश्व यामार्छ्यं भवतीति सायेदौदुंबरीमंगजायेवो मुञ्ज उदकसेवी व ऊपला
त्रानातीवाफलो भवतीति प्राक्समासं वोदक्समासं वोपरिदशमास्तीर्य प्रस्तोता विष्णुना विंदध्यादु
दगग्राभिः प्रथमं विष्टावं प्राक्सष्ठस्थं प्रत्यक्सष्ठस्थमित्येके पश्चात्प्रथमस्य विष्टायस्य प्रागग्राभिरु
दक्सं ष्ठद्वितीयं प्रत्यग्ग्राभिरित्येके यदेव मध्यमस्य विष्टावस्योदगग्राभिः प्रत्यक्सष्ठं तृतीय

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

नेतयात दापर्यायान्विदध्यादृक्षि ॥ ३ ॥ प्रथमं मन्तु पूर्वमुदीचः सऽहतान्विष्टावपर्यायान्विदध्यादितरेण
ह्रिरसिक्ॐत्रान विधीयेरंनित्ये कपराक्कादावर्त्यगभावानुविधीयेरन्तेन संधिरूक्तस्त्रिवृतउद्यत्सा विघ्नानेवि
प्रतिपद्यंते यथैकपर्यायइस्येकेत्वभागास्थानेषु पर्यायाणां पर्यायणायाः स्फारिस्येक एते नेवं जातीया व्याख्यां
ता व्याख्याताः ॥ १ ॥ अथातः सामां तानां चत्वारो भाग सामांताः स्वरो निधनमिडा वाक्तः घानि स्वारा गायत्र्य
यानि तानि गायत्र तयावायव्यानि वायानिधनं वंस्येड्डा णि तानि त्रिष्टुभ तया यान्यैउानि वैश्वदेवानि ता
नि जागत तया यानि वाङ्निधनानि प्राजापत्यानि तान्यानुष्टुभत्र यात्रस्वल्वस्य सर्वस्य छंदसो निध
र्षेपस्तत्तं भवत्यर्थे ।र्मा स्वरौ संतो निधनेषु समाम्नायते ईकारो कस्य हेतोरिति यान्यन्यानि स्वाराण्य
सिद्धोपायानि तानि भवंत्य च एवैतेषामध्यन्वच स्वरणं भवत्यथमो सिद्धोपायो भवतो वागुयायावि
त्यथापि निधनस्थानेषु युज्यते स्वारस्य सन्निपततो निधनवदश्चैनया भवतीतं विराजस्य निधने
नादऽन्निस्तथाप्येतौ वावाक्य विलापवाङ्कुरि हेति वेदमिति वासतो विलुप्त द्कार ऊर्द्धमिति वोप ॥ ६ ॥

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

रीतिवासतोविलुप्तउकारस्तावपनुनासिकौक्रतेवाक्यविलोपत्वादेवतद्यत्रयत्रेतेसामांताभवतिस्वारो
निधनमिडेतिदेनान्यप्रकृत्साद्द्याचक्षतेथयत्रसमानसामांतेसन्निपततस्तज्जामित्याचक्षतेयत्रवासमा
नपृष्ठेअहनीसमानभक्तिनीवतत्रवलुनानाचप्रक्रांतेषुवाजामिभवत्यथयत्रयत्रसमानमभ्यस्यतेसा
मवार्हवाजाम्येवतद्भवतिसामान्यान्नससंतेनोनाहःसुजामिभवति॥१२॥अप्येतान्यंतरेणाच्यव
यंत्यजामिकरणानिभवंतिसोमोवषट्कारःशास्त्रमथवयावाथवयत्रांतरेणसामानिगीयंतेयथातिछं
दसंपरिमाद्दइतितत्राथयत्रेकमावर्त्तिस्छानंनानासामानिभवयंतियथाव्रतएकसाम्नःस्छानमि
तितत्त्राथयत्रसामांताव्यत्यस्यंतेयथाविततत्त्राथयत्रसामानसामांतेसंनिपततोमध्येनिधने
नतत्रयत्रोमध्येनिधनेनांतेपृथगितितत्त्रयत्रोन — — —छंसंनिपततितमक्षौजामिकरणइतित
तत्रसर्वत्ररथंतरसंनिपातजामिभवतितथाबृहत्संनिपातेतत्रेतान्यजामिकरणानिसौभरं
प्रत्नवत्स्याबृहद्दित्योषाभिव्याहतोवार्कजंभंबृहन्निधनंबृहन्निधनानीत्याहुरथंतरसन्नि

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

पातेषु कुर्याद्रथंतरं भवंति रथंतरणिधनानीति बृहत्संनिपाते षष्ठे तावता खल्वजामि काल्यं ऽ समन्वीक्ष्ये
तत् तदस्ति स्विसाम्नश्छंदो देवता ३ नास्तीति नास्तीति धर्मानं जप्यः किं ऽ स्वरस्य छंदो भविष्यति का देवतामि
त्ताक्षरो भवतीत्यस्तीति गौतमायछंदस्यायामृचि गीयते तदस्य छंदो यद्देवत्यायां ऽ सास्य देवता तद्विजा
नीयोयस्त्वयोनिनायवितरं भवत्यथाप्याहैं ड्य ऋच ऐडं ऽ सामेति ॥१३॥ ॥इति प्रथमः प्रपाठकः॥ ॥
ऋषिकृतस्त्विदूहा३ अनृषिकृत इत्यनृषिकृत इति वि खल्वाहुरप्यष्टां विरता एवोहनाज्ञो एवमा
र्षं भवत्यथाप्यूह इत्यनेन मा वक्षते कर्त्तव्य इति वितङ्ग वत्यथापि याज्ञिका विप्रतिपद्यंते यज्ञार्च्छः
खल्वडुनरूहो भवत्यथापि वृत्तियो निरिति गायंति किमु खलु स्मृतो वृत्या क्रियोन्या भविष्यतीत्यथा
पिवात्यंतं गायंति तत्र यद्गीतं कर्त्तव्यमिति सतावा, यत्नं भवत्यथाप्यन्नस्सं हितामवेत्यपगायंति
तदेतस्मृतौ नोपपद्यत इत्यृषिकृतदृत्यपरं ऋकथमेवं बद्धनार्षेयं यज्ञे क्रियेताथापि ताबृहदु
त्तरयानीभिपश्यामीति भरद्वाजस्तयोतप्यतरथंतरमुत्तरयोरिति वसिष्ठो विपमानस्य ॥७॥

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वोहस्याभिवादो भवत्यप्यन्येवासिष्ठं भारद्वाजमित्याचक्षते यथाप्याचार्यस्मृतीनां वक्तात मतिशंकमानः सर्वत्रैव
तिशंकेनाथापियोविप्रातिषेधाद्स्मृतं मन्येतापि नूनं सर्वमेवापि यज्ञमस्मृतं मन्येत यज्ञे त्वपि विप्रतिषेधाभ
वंतीति यद्वेतदप्यथाविनरताए वोहनादित्सगीतो हास्तेभवंत्सप्रमाणां मुखल्वनधीतानि यद्वेतन्नइहइत्येनमाचक्ष
तइति भवंत्यथाक्ष्नामधेयानि यद्वेतद्याज्ञिका विप्रतिपद्यंते तदृत्याचार्यकल्पेपि याज्ञिका विप्रतिपद्यंते सए व
स्मृतस्याद्धा ह्यागाविप्रतिपत्याचयज्ञमप्यस्मृतं मन्येत यज्ञे द्वेत द्वन्द्विंनिरितिगायंतीतिछंदस्यापेछिक व्या
योनिकल्यंते भवंति चाप्यन्यवृत्तियोनिसामां चार्याणीतानि यथापार्चलोक्ष्याग्नागणि यद्वेतन्नात्यंगायंतीतिक
ल्याज्ञपथन्यत्यंता भवति यथा वापवाने काहाः श्रीस्तोमाउत्तरातंतिरनु ब्राह्मणानामिति यद्वेतदन्यसंहि
तस्य संहितामवेक्ष्यगायंतीति छंदस्य पितृत्तिन्यो न्यसंहितस्य संहितामवेक्ष्य गायन्ते तावताछंदोस्मृतं
मन्येताथापि यउपवादादस्मृतं मन्येतापि नूनं सर्वमेवापि त्रयीविद्यामस्मृतां मन्येत ताः स्वप्युक्तउ
पवदंतीति ॥१॥ एकत्र्वे दृष्टानि स्विसामानी इत्य च दृष्टीनीत्येकत्र्वे दृष्टीनीति शांडिल्यायनस्त द्विजानी मन्ये

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

द्दसनाध्यायेनकर्म्मैवत्रयिछांदसधीमहेपाणिनीयवृत्तउपद्दष्टिःप्राहयदत्रपृछ्छात्येकर्म्मान्कतुंमथाप्यकर्त्रिः
स्तोमांस्त्रमित्यतएवकर्म्मान्हचयमधीतहेनाधर्युवह्वचाउत्तरेअभिजानतीतितत्त्वमद्दृष्टीनीतिधसनंजप्यस्तद्विना
8 नीमभ्युंदसेनेवाध्यायेनेकर्म्मनधीत्यनत्वमुत्तममधीमहेनिदर्शनाछंविसभवस्येवमेवानाप्रागित्यथापि
नोपवृत्तएवोपद्दष्टिःप्रहोकामएवात्रेकर्म्मान्करोत्यथापिनस्वचाश्रोत्रियाः॥प्राङुद्दितीयायांवातत्रतीयायां
वर्त्तिजवर्गा भवतियदार्षेयंतत्सामभवतियथाअकूपारमेषिरंपौरहनानमित्यथापिछिन्नमिववाएतयदे
कर्म्मा इतिब्राह्मणावदःपरिचष्टेअथापिजनुर्षैकर्म्मोनामाधीमहेतत्वद्दृष्टित्वादेकाथाप्यधुनैववाजेयास्त्य
चापन्नेछंद्दोनुजगानुष्टुब्वावचद्दृष्टिनीतित्रीणिडित्योप्यनृषिर्यथादेवतान्यप्यकार्द्धयथासाम्यपेतान्यपे
कस्यांयथाभूयिष्टान्यपिद्वयोर्यथातीर्थंगात्रपितिस्तुष्णुयथासंतनीत्यापिचतद्भस्ट्रषुयथेळांदमपिभूयसी
षुयथापुरुषव्रतंकत्रपपव्रतमादित्यव्रतमित्यपित्वेतान्यवेसमेस्तुक्तानीत्याचक्षतइत्याचक्षतइति॥२॥
अथद्वयानिसामानीतिप्रदिष्टांतिथान्यपुरस्तोभानिपदनिधनानिळेखुगीतीतितानिराथंतराणि॥ ।८॥

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

यानि पुरस्तात्स्तोभानि बहिर्धिधनानि गुरुगीतीति उपांतपंचम्यां पंक्तिर्पचर्के गलं तं तानि राथंतराणि यानि गु
रुगीतीनि बार्हतानीति कल्पे । निव यज्ञकाम्या व्याख्याता यथेतः स्वर्गकामयज्ञः पशुकामयज्ञः प्रजापतिका
मयज्ञो भिचराणीयज्ञ इत्यथाप्याहुरूर्द्ध्वो छ एवं खल्वयं भवति न तु खल्वेतच्छ्रो म्लान्येतर्हि अन्ववयंतीत्याप्त
कालेमाः स्विद्देवास्तन्वयंताउ अवाप्तकाम इत्यनाप्तकामा इति वि खल्वाहुः को ह्यनाप्तकामस्य स्तुत्याकः प्रत्या
र्त्तो भविष्यतीत्यथाप्याहुः त्राश्वदं गाप्तकामा एवं भवंति न तत्त्रवादे न जानीमो यस्मै देवाः कामयंते तस्मै सम
र्द्धयंति कुतो नाप्तकामाः समर्द्धयिष्यन्तीत्यथापीह वपत्याम आपकामतराणामनाप्तकामे शीसांय
थेतद्धाज्ञामित्यथाप्यल्पकमवदायाह विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहेति कुतो वाप्तकामा अप्रति भविष्यदित्य
थाप्याहुर्हि स्थानादेवा भवंति न्यून न्यस्थाने संप्रदर्श मन्यच द्रुहेन्यून्नं तदितः प्रत्तैः प्रति विभवंतिय
दुसंप्रदर्शं तत अत्रिषः समर्द्धयंतीति ॥३॥ अथ मुखल्वं गकामा इति विघं तद्दन्येके श्रुतिप्रमाणात्रं
गे श्रूयमाणं कथं क्रतोप्रतियामेतथापियोंगकामं क्रतुकामं न्यतापि मन्यं सो गेडुष्टसर्वमेवापि क्रतुं

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

दृष्टं मन्येत तथोपि पृष्ठहोम ऽ सर्वेषां ऽ स्तोत्राणां मन्येतेति क्रतुकाम इत्यपरं क्रतुः खल्वधिकृतोंगे गेष्व
का मैष्व भवत्यथापि न आर्षेकाल्यादर्शयति यज्ञातीयाप्रतिपद्भवति तज्जातीयानि इ्याणि कल्पयति
यथो ज्योगामपाविनेवर्षकामस्य जस्य जन्यागाविस्तन्यस्येत्यथापि योगकामं मन्येतापि नून ऽ स
तदेवाऽगं कृत्वा विरमेत्तन्हि स्मिस्तकामो भवतीतियद्वतदंतदाषा क्रतुदोष इति विषये खल्नुदोषो भवति
न तथा कामोयद्वस्तृष्टहोम ऽ सर्वेषां स्तोत्राणां मन्येतेति भवंतिवा अंगधर्मा यथा युग्यस्य दादस्तं
नमस्तस्यापोजनमितिसंभ्र यत्तु खल्वत्र्छोत्सादयंतीति कथमुब्रह्मस्ताम्निकामागानमितिया
था कामीकामानामित्येक आडुरनादेशे किमन्यथा था काम्यास्रतीयामाथापि रंदस्य ब्राह्मणोद
र्शयति याः था मित्वेमिव कामानामिति क्रतुकाम इत्यपरमेषो ऽधेन्नतो प्यपियः क्रतुकामे धिकृते सत्ये
न्यं काममुत्पादयेदपि नून ऽ सपश्नुना तृतीयस्त्व वने चरंतीस्त्यन्यपशुमुत्पादयेदामितिसति
सम नादयेयाद प्रावितमेवमतीपाषाः प्रतेः सवनेस दर्शं व्याहन्याद्वद्वदनादेशा इत्यादे ॥९॥

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

त्राजातिरेषाभवतिपदधिकरोयद्वेतद्दहस्यब्राह्मणोदर्शयतीतिसर्वोपिप्रायएवतदुपपद्यतेकथमुख
ल्वाग्नीःसमिद्धरूपसरणानीतिसर्वस्तोत्रेधिस्यकऊपाङ्कस्तोत्रबद्धेनचहिश्रावयत्यपिचानिर्दृष्ट्रोषि
च्छीवयवंप्रतीयादितिब्रह्मसाम्नीत्यपपरंब्रह्मसामस्याग्नीद्धानमित्यथापियःस्तोत्रशब्दान्नास्तो
त्रप्रतीयादाग्नीःशब्दादपिसनाब्रह्मसाम्निप्रत्येतुमर्हतीति॥४॥अथातोयज्ञस्थानाऽऽपिचसंधियज्ञा
द्रत्याचक्षतेहोराचाभीज्याग्निहोत्रंसायमाहुत्यारात्रिंयजतेसायत्रबकचपुरोदयाद्धूयेतस्वेस्थानेजुहो
मीतिविप्यास्यत्रबकचपुरामावास्ययायजेतस्वस्थानेयजतइतिविप्यासातराहुत्याहःसायत्रबकवपुरास्तम
याद्धूयेतस्वेस्थानेजुहोमीतिविप्यान्नेतुयदादोनिदधातिप्रागश्चहोमकालोपिचेवंकृत्स्नेअहोरात्रेअभी
ष्टेभवतइतिपूर्वपक्षापरपक्षाभीज्यादर्शपौर्णमासौपौर्णमासेनहविषापरपक्षमभियाजतेनानूतुयदा
दोग्निदधातिप्रागश्चयज्ञकालोपिचेवंकृत्स्नोपक्षावभीष्टोभवतइत्यत्वभीज्याचातुर्मास्यास्तोषधिम
त्वपभीज्याग्रयणोष्टीउदगयनदक्षिणायनयोःपश्वसमम्भूयसंवहरस्याभीज्यासुत्येतितत्र[illegible]ल्वेत

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

स हि तस्युक्तमाहिताग्नेः कृतालेन यददग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासौ चातुर्मास्यान्याग्रयणेष्टिपशुसोमा इति वि
स तु यदेवं न करोति म्लायमूर्ध्वं स्यादित्य न तु भूतिजं स्यादिति सिद्धि दर्शविास्यान्मलिपुरोजात्रोनामो
10 त्याज्येन व पयसा च प्रणीस्य थाप्याकुरादि स्वश्वावांवस्य स्व कृचं इमाश्वेमानि पर्वाणि कुरुते यपयोरियमभी
ज्यामीस अग्निहोत्रेणादादित्यस्येज्यामभियजते दर्शपूर्णमासाभ्यां चंद्रमसस्तदग्निहोत्रं सायमाहुत्याप्र
युज्यते प्रातराहुत्या नितिष्ठते सोपि नाहुत्या प्रातराहुतिमन्वयं यज्ञमुपक्रमते कथं पूर्वमस्मिन्ननितिष्ठते
न्यमुपक्रमयेति पौर्णमासेन हविषा दर्शपौर्णमासौ प्रयुज्यते आमावास्येन नितिष्ठते सोपि नातिष्ठा
मावास्येन हविषान्यं यज्ञमुपक्रमते कथं पूर्वस्मिन्ननितिष्ठते निन्यमुपक्रमयेति ॥ यानदप्यपरपक्षे
प्रायणां परिजिहीर्षितं भवति रात्रौ वा यज्ञविभोपो विसंस्थिते पिच नो हतम मस एव त मद्यादिति ताद्वे
दपरपक्षे प्रायणं सत्रां केतयावत्याप रपक्षस्याति त्रिष्टरात्रयः स्युस्तासां सायं प्रातराहु तीः प्रति
संख्याय हुत्या प्रत्याहृत्यामावास्ये हविषेष्ट्वा समापायपुरेव मय ज्ञविलोप इति पूर्वपक्षे च द्वात्रौ प्रात ॥१०॥

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

राहुतिमेव पुरस्तादाहवनीयꣳ हरेयुः पश्चाद्गार्हपत्यं दक्षिणतो दक्षिणाग्निमध्ये शरीरं तं दक्षिणाशिर
संस्थिता वाहितं यज्ञपात्रैः कल्पयेत दद्ध्युः शिरसि कपालानि युञ्ज्यात्समन्तं प्राणं च च मसं लला देष्श्री शि
त्रे हरतानासिकयोः स्रुक्चोरवा स्ये हिरण्यमवधायानुस्तरणीं क्यागोर्वपया मुखं प्रच्छादयत
त्राग्निहोत्रहवणीतिरश्चीं दक्षिणे पाणौ जुहूꣳ सव्य उपभृतं पार्श्वयोः स्फ्याय वेषौ तत्‌ष्ठुष कौ यथात्व
मुरसि ध्रुवा मुदस्थे पात्रीमुपस्थे कृष्णाजिनमंतरेण शाखीं शम्यादषदुपलेयच्चनादेश्यामोदक्षिणा
स्याखस्य दक्षिणतउलूखलꣳ लमनुसक्थि मुसलं पादयोः शम्यादषदुपले यच्चनादेश्यामोदक्षिणा
स्योखस्य दक्षिणतउलूखलꣳ लमनुसक्थि मुसलं पादयोः शकटश्चर्वेस र्वाण्यन्नानान्यासेचुर्वं ति न
पृषदाज्येन पूरयित्वाप्येनं यथास्थानं युगपदग्निभिरुपसृजेत्सर्वासारिकपरिगयोꣳ स एष यज्ञायु
धी यजमानः स्वर्ग्यं लोकमेतीति ब्राह्मणमेव साहुतिं जुहोति पुत्रो भ्राता यो वाऽन्य ह्रियाब्राह्मणास्त्व
स्मात्त्वमधिजातो सि त्वदयं जायतां पुनरसौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहेति शान्तिर्वामदेव्यꣳ श्रान्ति

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वामदेव्यं॥ ६॥ एकाहिंकारं बहिष्पवमानं साम्नाम्येकत्वाच्छंदसश्चेत्याचार्याः साम्नामनुनात्वमुत्तर
योः पवमानयोः एषत्स्विंकारभवंतिपर्यायाणामनुनात्वमावर्त्तिषु संख्येविप्रतिपद्यंत एकहिंकारइत्येके
यथा बहिष्पवमानं त्रिरित्याचार्या हिंकुर्वंतिदेवतानामनुनानात्वं विश्वजितो वा ऽपि नादेवतं बहिष्प
वमानेमथात्र सकृद्धिंकारोतिसकृद्धिंकृतोस्यादित्वा बहिष्पवमानस्येत्याचार्या ऽथ यज्ञायज्ञीयानु
रूपे कथं हिंकार इति यथान्तरयोः पवमानयोरित्येके ऽस्ति हि साम्नां नानात्वं यथा वा विश्वजिति नाना
देवतेसतिं सकृद्धिंकारोतिसकृद्धिंकृतोस्यादित्वा बहिष्पवमानस्य तथा वास्यादित्यपयोनोयज्ञंत
न्वानानस्यकथंतरेतस्यारथंतरवर्ण्णस्यानामस्तुमेयथास्त्थानं स्यातामिति बहिष्पवंनानेचोत्यन्त्रे
भवतो न चापि निवर्त्तेयत्स्यथापि यथा गायत्रेयज्ञायज्ञीयधर्मान्प्रतिपद्यत एवमपि यज्ञीयं गायत्र
धर्मान्प्रतिपद्येत गायत्रस्य बहिष्पवमानेषधर्मो भवतीत्यपरे नान्यत्र गायत्रान्नवान्यत्र बहि ॥१२॥
ष्पवमानादिति॥७॥ गायत्रस्य काम्याः सामांतामाव त्रिंगदं स्परित्येके ऽच्चरस्यमेप्रत्याम्ना

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

याभवंतितत्रकिमर्थोवयवंप्रतीयादित्यथाप्येवमव्याहृतेगायत्रेभवत्यथापियथाकामस्याविप्रयोगस्त
त्कुशलमथाप्येषप्रयोगाणांधर्मोयेनप्रक्रमेरनस्समाप्तिरितिबहिष्पवमानइत्यपरमेतज्ज्ञायत्रस्यविका
रस्थानमथाप्येतद्दुराऽसामानानातियेत्यथाप्येवमजामिभवत्यथाप्येवंयथाभूयिष्ठंभवतीतिप्रथमा
यामेतिवार्षगण्यएतद्धहिःष्पवमानस्याशीर्द्धीनमत्रहिकाम्याप्रतिपदोभवंतीतिरथंतरस्ववर्णायामि
त्यपरमेषाचविकृततमापिचपत्र्यप्रक्रमेपथ्यावसानेभविष्यतीतिब्रह्मणाऽपज्यइत्यपरेब्रह्मसा
मत्वाशीर्द्धीनमित्यन्तरयोःपवमानयोरित्यपरमेतदेतेषाऽसमांतानाऽस्थानेमथाप्येवऽरोहोभवत्य
पिचोतारव्यानिकर्माणीतियद्देनज्ञामीत्यजामिवाकल्पयेतामिकरणाइतिवापितितिद्वेनानचोकेगाय
त्रेगायंतिकस्यहेतोरितिस्वरायेतस्थानेऊर्वतेसनइत्थंकेवलःस्वरोगीतोभविष्यसीतितेव्याख्यास्य
त्विंप्रस्तुत्यानचिगायेतःप्रतिहारस्यचानुपाधाव्वनिधनस्यवानिधन — स्यान्निधनमुस्सीददि
साचपर्णा॥२॥ऽपथबृहद्रथंतरयोर्वदतितयोःसमानेनिधनमासीन्नस्मिन्नातिष्ठेतामितिकिंनि

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

धनमिति हरितिकौत्सो ऽकारमेवान्ये सकारोपसृष्टं सकारमेवाहमनयोः समानं निधनं मन्य इति धानंजय्यः
सहस्रभयत्र दृश्यत इति निधं ब्राह्मणमेवाहमिदं मन्य इति वार्षगण्यो द्वे खल्विमे पृष्ठे भवत एकं पृष्ठ
स्थानं तस्मिन्नस्य ऊर्ध्वं प्रथमहे पूर्वं तायाइत्याथे तेषु पुरस्ताज्जपेषु वा इत्येतदुदस्मादित्येकस्त्वाउरेतानि
मनसान्वीक्ष्यो ज्ञायेदिति हि भवतीत्यन्यदिदं ते भ्योभवतीति यथाधीतमित्याचार्या नचो द्वासो विज्ञाय
ते पि वाच्छेस्या द्रूपवकमथा पिसप्तज्ञाये लोपो लोपान्स्यायतर इति कथं पवमानगतयोरिति कर्त्तव्या इ
त्येके साम संयुक्ताभवंत्य कर्त्तव्या इत्यपरस्थान संयुक्ताहि भवंत्यथापि पवमानसामनी अप्रधानभू
ते भवत इत्यथापि यद्याहिनान्युरस्तान्स्तोद्यवत्रा दकरिष्यद्यवेता अन्येः सामेमिर न विष्यं न्यद्य
नंतरां स्तोत्रव्यवायो भविष्यदेतेन वामदेतेन वामदेयज्ञाय ज्ञीये व्याख्याते बृहत स्तोत्रोत्तमायां ब्रा
ह्मणोक्ता नाऽूराहा णामुत्तमं न रोहेदित्याचार्यात्रिप्रमाथायि वऽ स्याह बृहतो राहा रणीमहा ॥१२॥
मदयिषुवांतो प्रवौक ड्डो निधनोपायेच द्वितीयमक्षरं वर्द्धयेत्सन्ततीयस्तु उपरिष्टात्स्तोत्रस्य ब्रा

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वराहेदेवऽहिस्त्रयुवानमत्विजमनूचानांप्रेतमाहुर्ब्रह्देनमप्रवरूढेपरावधीदिति॥९॥ अथयज्ञा
यज्ञीयास्यान्तरयोर्द्व्यक्षरेण प्रस्तोतियथाबृहद्रथंतरयोस्तदपित्र्याश्च ब्राह्मणं भवति तानिहवाएतानि द्वादशा
क्षरप्रस्तावानि ककुबुत्तराणि सामानि बृहद्रथंतरे यज्ञायज्ञीयं चेत्यथ खल्वाहुं यदग्निष्टोमयान्यन्
तमाहतदन्वस्ययज्ञः स्रवत्यक्षरेणां ततः प्रतिष्ठामितिकिमन्तं किमक्षरमितिवत्येतद् [illegible]रं वकारादिरा
कारो गकारान्तश्चतुरक्षरेस्त्र्युक्तस्यगकारलोपं ब्राह्मणं क्षिपतीति तदर्पितमुपेयुरेवं कृत्स्नं नान्तरेणायज्ञ
स्यछिद्रमपिदधानीत्यार्त्विकमेवैतदक्षरमित्यपरमेतस्मिन्न्यक्षरश्चा [illegible]नियेत्येष्टाक्षरेण प्रथमाया
ऋचः प्रस्तोति प्रद्व्यक्षरेणोत्तरयोश्चतुरक्षरेण बृहतः प्रतिहरतीति नस्तोभिकः सहोपपद्यते तस्माय
देदं त्यमक्षरं तन्निधनमुपेयुर्यथाधीतमित्याचार्याः स्वरतं त्राण्यक्षराणि भवंति स्वरांततामेवास्
स्येप्रब्राह्मणमेवमवस्यदित्यथापि बहुलेषाछेदसीवत्तिन्तिवाद्रिःय नानि चे नान्याचक्षते वागु
णायानित्तिवयद्वेतदार्त्विकमक्षरमितियथाधिकारमेतद्भवतिस्तोभिकस्यत्वधिकारोविज्ञाय

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

तथापि सप्तदशे प्रकृतिमविधमेव तेतव्यमिति प्रत्येतव्यमिति ॥१०॥ अथ द्रव्यसमुद्देशो राथंतराणि र
थंतरपृष्ठेभिरूपाणि बार्हतपृष्ठ उभयं निधान्यकमयस्ताम्नि द्रव्यादिजानि रथंतरपृष्ठ ऊर्ध्वजानि बृह
त्पृष्ठे यत्र रथंतरपृष्ठे बार्हतानि क्रियेरन्वृहद्दीप्स्यातामिति विद्यादेवमेव बृहत्पृष्ठे राथंतराणि स्वयो
नीति सर्वत्राभिरूपतराण्यस्वयोनिभ्यः सामन्याकृच्च सामन्याभ्यश्रुतां दसी अथ मासः समन्यादृसाच्च सते
च याघत्प्रवादाः सत्रप्रवादाः क्रतुप्रवादाः स्तोमप्रवादाः सर्वत्रानाभिरूपाः श्रुक्वत्सोप्रवादाः पूर्वयोः
पवमानयोः हौत्रितप्रवादं वृहद्विप्रवादं समिद्धवद्धोतुराज्यं हूतवंति तत्प्रवंत्प्रत्च राणि मरुपो सो
प्रकृप्रवादाः कृतवत्सोमार्च्यं दिनीयाः परिवत्स्यः केशवत्योनिषस्वत्सोमार्च्यं दिनो नीयान्वगायं
तान त्रिष्टुभि वामरूत्तच्छिकीर्षितं भवत्यथ खल्वाहृत्राणि सवनानाच्छिद्राणि तानि तेनापिधीय
त इति कतमानि च्छिद्राणीति तानि च्छिद्राणीति वामदेव्यमैत्रावरुणसाम सर्वत्राभिरूपं तदप ॥१३॥
चारेतच्छिंगीया श्रिर्षद्यपेतानि तानीयवसवनिरूपाणि स्वादुमत्सोम मधुमत्सोम घृतवत्सोम विश्व

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वत्सश्चित्रवस्यः स्वर्यवसादक्षिणावत्यो निहतवत्रं वृद्धव त्रोक्तेश्चथनामेधस्तो त्रीयवदति ककुप्प्रथ
मायाश्छिणपपुरउष्णिगनुष्टुबिति ककुबेव प्रथमोष्णिग्द्वितीयापुरउष्णिक् तृतीया द्वाशातयेनाध्या
येनतां बहुचा अधीयते युंजंति हरी इषिरस्य गाथयोरौ रथउरुयुगइंद्रवाहा वचोयुजेति तत्र वयं वलार्यस्वरा
प्युपाहरामः स्वर्विदिति सानुष्टुब् भवत्युपरिष्टाज्ज्योतिः ॥११॥ कथमु षोडशी ज्योतिष्टोमइत्युक्तं व्य इति श्री
त्रौवि द्विषिरंतरिते ब्राह्मणसमाम्नायेन तत्समाम्नायेनेति कर्त्तव्य इति गोतमः षोडशिनः स्तोत्रे दयातेहि भव
तीत्यथापि नत्रार्षेयकल्पादर्शयति द्वादशाहत षोडशिमंत वेतिरात्रो वित्यथापि मंत्रवर्णो भवति त्रीणिज्योती
षि सचते स षोडशीति त्रिरूपेता द्वादशाहे भवतीति वितद्भवति सषुस्छापयस्येतां विद्यमानामन्य इति गोतम
एवं कृत्स्य ब्राह्मणादर्शयत्यग्न्यपनेन षोडशिसंस्थेन यजेतेति नाहास्येषा संस्था विद्यत इति शांडिल्यो तिरा
त्रेतु कृताकृतो भवत्येवमपि षाध्वर्यु ब्राह्मणां भवति नो छंदोग्राह्योतिरात्रे ग्राह्योतिरात्रग्राह्य इति संधीइमोभ
वत इति धानंजय्य उदयसंधिरसावस्तमयसंधिरयतस्माप्यः कथ्याति रात्रः षोडशिनमानेत्सकु त्वा

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

लेनेतितस्यैताऋचःपंचविंशत्याक्षराःपंचपदाःपंचाक्षरपादानवोपसर्गाक्षराण्यादितस्त्रयाणांपादानां
त्रीणित्रीण्युपसर्गाक्षराणिपादांतेषुभवंति४तेष्टाक्षराःसंपद्यंतेपंचाक्षरावुत्तरौद्वाक्षरसोवकस्ताच्च
तुर्विंशत्याद्यक्षराःसंपद्यंतेतस्थाउपस्पृष्टाःकनोविद्यामेतीरिंद्धूहवेतयमधीमहेतथाबह्वाचाइतिब्राह्मणे
नेसाकुंभ्यवतुर्विंशदक्षराःसंपन्नतोभवतीत्यनुकस्पष्टःकनीयानितीवितद्भवत्यथाप्याद्विमाणिपूपसर्गा
क्षरेषुनैवाभ्युद्धीयतेनव्यर्त्तिद्रुप्यसपापित्राभ्यदेनाअनुपस्पृष्टाऽपाथर्वणिकाऽध्यधीयतेथापिनिर्द्दि
रितानामुपसर्गाक्षराणांवदस्य वाएताएकपदास्त्र्यक्षराविच्छेदोभूछंदोभूरिजःत्राह्मर्यइतित्र्यक्ष
राण्यपिभूरिजोभवंतीतितत्रैतन्नोरिवीतंगायत्रीसामाभ्यासानुष्टुभंराज्यासमानभागःसमा—न्नसोभव
तीतिरायन्नोरिवीतंगौरीवित्समाऽऋचोस्वयोनिऊर्वतऋषिस्वयोनिभविष्यतीत्येतेनसोभरनामैधव्या
ख्यातेरेवतीषु वारवंतीयं॥१२॥ज्योतिष्टोमोसाद्दमेवषोडशिनंकुर्वनेतत्रवास्यब्राह्मणमधी
यतेथापिकमेवंकृत्स्नंकर्माकृतमंतरयिष्यदितिचानुष्टुभंसादंवयंतत्रवास्यब्राह्मणमधीमहेथा ।।१४।।

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ष्याकविंशत्यायतनो वा एष यत्षोडशीति तदेकविंशमहर्भवत्यथाप्यातर्यातयष्टचो वानुरूपं रंछंद ४
क्रमे वा एवं विधमुत्सृष्टे तेन प्रथमं कृतावित्यह्नो भवतीश्रात्रेरित्यह्नो भवतीत्याडुरहवर्ज्जं चास्य हविर्भव
त्यपापिनि मुक्तपथर्मो भवतीनि चिह्नाभ्भिल्यवान्न्यहवात्यथा हरेतं रात्रेरित्यपरा॰श्रात्र्यासमानभागः समा
नमस्तो भवतीतितारवाल्विमौ ह्नौ संधी भवतस्तयोरस्तोनित्यकृतोऽयं करस्य हेतोरिति राद्दतेऽन्नराव्रिःपंचद
शाविधतांलभते कृतं पंचदशाविधमहरित्यथापि नतमुद्दृत्यपरा कस्तात्र॰श्रात्रावलप्स्यन्तकृतान्यशवर्षी
त्यपापिनतमुद्दृत्यतद्देवत्यामुत्तोत्र॰रा त्र्यावलप्स्यन्तकृतान्यात्रेंद्रागाथापि विद्यते तस्य कालस्य स्तुति
र्नास्य विद्यते कस्मान्नस्य न विद्यते परां द्वेतस्यां वेलायामादित्यो भवतिनोपशावस्तुतिर्विधत उदाहरं
तितं वपशावस्तुति॰ हिरण्यस्तूपभवत्यस्त्वाद्देवपतिदोषं गच्छानद्रुत्यथ परव ल्वादशा चकरीमुषोठ
त्रिनास्तुवीतेतितत्रेकेमहानाम्नीप्रवियंत्यताः शाक्वर्यो भवंतीत्यतास्व वशा करीप्रवादा भवतीत्यपरमे
ताभ्यापि कृता भवंतीत्योंकारा विशेषश्रुतः सर्वसामसु स्यादित्येके स्वाचारयंतरोनिवर्त्ततयथात्र

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

मस्त्रिंशोत्तृतीयसवनमित्यभिपत्यप्रत्यपकर्षस्तादशमेतद्भवतिसमुच्चयोवानानात्छंलाप्रस्तावशांत
तर्थाहिवागुह्मीप्यादिदिव्यांसर्वछंनुकारोनुपूर्वस्यादेवैयथांतरप्रत्यासत्तिरुत्तरीवाजपन्यविधेरावाराव्व॥१३॥
15 ॥७॥ द्वितीयःप्रपाठकः॥ ॥अथकाम्यमांसस्था,त्याग्निष्टोमीप्रथमांमन्यइतिशांडिल्यःप्रथमांसेवस्थानेभ
वस्यथापिप्रथममधीमहेथाप्युणुप्रमुखानिभूतानिभवंतिपरोवरीयांसस्यथाप्याहयत्तमुखंअग्निष्टोमइत्या
याप्येतयासंस्थयावरत्वथाप्येषाससारन्तमांभवत्यथापिमाग्निष्टोममकृत्वापारसंयदिग्निष्टोमसां
यदकृत्वाथान्यांकुर्यात्प्रजापतिरस्यहिंसितस्यादितियावदादेशमुत्तरेसर्वत्रापाप्यधुनामेवस्था
स्थानांकृतानांवदतिदेवावाअग्निष्टोममभेजित्यास्थानिस्थानिनाशक्नुवन्नभिजेतुंदेवावा[illegible]छंदांस्यभिजि
त्यस्यैरात्रिनाशक्नुवन्नभिजेतुमित्यथापिनोंतदेवताःप्राहुराकाशिनीवालीसरस्वतीविष्णुरितिसोवि
ष्टकृतंखल्वेतस्तोमस्यस्थानंयदाग्निमारुतंसयायंदेवताःशंसितास्ताअप्यतिरात्रेसतीदेवप्रत्याहृत्यश ॥१५॥
संसतीस्तुत्यानांप्रथमांमन्यइतिगौतमएवमासाहुर्मात्रासमानिसवनान्यप्युक्थियंतत्रापभवकंदास्य

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

तु विधीयंत प्रस्थितयाऽस्याग्रहे ध्रुवशास्त्रे ध्याप्य ह मे न मा ग्रर्त्तिन मिवमन्ये यो ग्नि ष्टो मयाजीति ध्रु व मनु द्वाद
शास्तोत्रा सर्वं त त्र स्थितयाऽज्याभिर्विजानीमइति ॥१॥ अतिरात्रीं प्रथमां मन्य इति धानंजय्य४ क्रतून् पू
र्वं कर्मप—रीपाद्याइत्यथापि सम्मिमीत एषा वा अग्निष्टोमस्य संमाइ द्वात्रिं रेषावाउक्थ्यस्य संमाय द्वात्रिं
शितितो दृष्टेन प्रामास्यदित्यथापि न स्तोम४ समाम्नाययः प्राह तिरात्रस्यैव स्तोमस्समाम्नायो भवं त्यथा
पि न उक्थ्यस समाम्नायः प्राहातिरात्रस्यैव प्रथमस्तु क्थ्यानि समामनामोथापि नः कर्मणा य४ ऽ४ पिप्र
द्रुरूपरिसंधिमक्ष्यस्तोमविमोचनामधीमहेय न्न नमन्याथमास ५ स्थाभविष्यस्या न्तर ५ स्तोमवि
मोचन५ समाम्नास्यदित्यथापि शाश्व द्व द्ध्चा अतिरात्री प्रथमामधीयते तासां काकाम्या का सर्वाभि
प्राप्त्याग्निष्टोमी चातिरात्री चक्रवते ज्ञौ चि दृक्षाः सर्वाभि प्रायेऽनवधारितकामे भवतइत्येक स्मा
अन्योयइः कामायाभिपते सर्वेभ्यो ग्निष्टोम इति न काममवधारयति ज्योतिष्टोमे नातिरात्रेण
र्द्धिकामाय जतेति नैव काममवधारयति पशुकामउक्थ्येन स्तुवीतेति काममवधारयतिसो ऽत्रिपि

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ब

16 लापरिसंस्थिताभवतीतिसर्वाः सर्वाभिप्रायाः सर्वासुकाम्यानिविष्यंतइतित्र्यांछिस्तथागोतमधानंजय्यो
सर्वाभिप्रायः संखल्वयंज्योतिष्टोमः सर्वाभिरेवसंस्थाभिः सर्वाभिप्रायोभवतीयद्वेतदवधारितकामे
तिप्रश्रयामावेवयेसर्वाभिप्रायेषुकाममवधार्यमाणांयथोपवीतीग्रामस्यप्रतिष्ठाकामस्यरथंतरंसंधि
षामेतिरथंतरंसंधिषामेति॥२॥तस्यखल्वस्यज्योतिष्टोमस्यषड्ंजनस्थानानिभवंतिप्रतिपत्र्यपत्र
धनंविष्टुतिर्ब्रह्मसामोक्थप्रणयःसंधिषामेतितेषांकिंकाम्यकिंसर्वाभिप्रायमितिप्रतिपद्यखलु
ल्वस्यज्योतिष्टोमचरतितत्सर्वाभिप्रायमथयत्काम्यंनिवर्त्ततेतत्कामप्रतिपत्सर्वाभिप्रायासर्वास्व
वधारितकामवंतीस्वपवतीस्याद्रुःप्रथमांचैनामधीमहेत्विताग्रामकामस्याहग्रामःसर्वाभिप्रायोभ
वतीत्ययाप्यस्याश्वरिंदर्शयतिततश्चतुर्षुमासेषुभ्रुनाशीर्यस्यलोकज्योतिष्टोमउपवतीप्रतिपदि
त्येषारथंतरपृष्ठेप्रियवतीबृहत्पृष्ठेप्रियवद्भाहेतंस्तूपमुपवतीरथंतरेप्रियवतीबृहतीचमा— ॥१६॥
बिनामथाप्येनांसासहस्त्रोत्तमेस्तोत्रयस्योत्तमांदर्शयत्यौभयचोभयसाम्यात्तांनप्रथमांब्रह्म

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

तृणेनकृतद्व्याख्यातमथाध्याहाभिषेचनीयेसर्वस्ववाचोअग्नियइतितेनयज्ञमुखान्नयंतीतिप्रकृत्याप्रभृत्य
यष्टदर्शयतितदपित्राश्चब्राह्मणांभवत्येतेवावप्रतिपादोसर्वाभिप्रायेयदुपवतीवाग्नियवतीचकामायवा
इतराश्राक्रियंतइतिस्वरोगायत्राणिधनानांप्रथमाधिष्टुतीनांरयतनोधसंब्रह्मसाम्नांषडुक्थानिसर्वाभिप्रा
याणिभवंतिसाकमश्वंसौभरनार्मेधेहाविर्णाइडंत्रीयअष्टादंष्ट्रमितितेषांकन्यकेकान्यतिरात्रइति
सर्वेषांयथाकामीत्रांडित्योहारिवर्ण्यंइडंत्रीयवाहावार्ण्यष्टादंष्ट्रंवोक्थ्यांतविवकुर्यादितिगेगमा
रात्रेसौभरनार्मेधेतद्वेर्याजानीमोहारिवर्ण्यइडंत्रीयेवाहारिवर्ण्यष्टादंष्ट्रंवोक्थ्यंक्थोतत्वेवकुर्यादि
तिरात्रेचेतिधानंजय्यःसौभरनार्मेधेत्वोवाक्थांतनकुर्यादितिरात्रेचेतिधानंजय्यःसौभरनार्मेधेवोक्थां
तेनकुर्यादितिरथंतरंसंधिषाम्लाःसर्वाभिप्रायंतद्विचरतितत्रयानिकामावधाराणिसर्वाभि
प्रायेषुतानिभवंतितानिखल्वेतानिव्यंजनान्येकजातीयान्येवसामाद[illegible]ध्यादेवंचाव्याहृतःक्रतुर्ते
वस्यपिच्चवमार्षेयकल्पोदर्शयति॥३॥अथानुभागस्यकाछंदोभक्तिरित्येकाहानांक्रवतोत्रोचिवक्ष

१

17

स्तद्धिजानीमो बहुरक्षरप्रवादो भवान्यकाक्षरा विगक्षरेणां ततः प्रतिष्ठाप्यमक्षरं त्र्यक्षरमुष्णिव्यतइतिहिम
वतीति सर्वैव द्वात्रिंशदक्षरेति शांडिल्यस्तथा गोतमध्यानं जप्यावेतमनुष्टुबित्याचक्षते तथाप्येनामनु
ष्टुब्बर्ह्रेनिधीयमानां पश्यामो यापियस्तावदक्कुशले छंदसामौष्णिकमनुष्टुभं प्रछेदेतामेव द्वात्रिंशद
क्षरामावक्षीतत त्र्यवलुगायत्रे प्रातःसवनं त्रिष्टुभं माध्यंदिनं सवनं सवनं जागतं तृतीयसवनं यद्
ईमुच्छेभ्यो अनुष्टुभं स भाग इति कथमु द्वादशाक्षरास्तोत्र अनुष्टुभो भाग स्यादिति सवनानि प्रविष्ट इति गो
तमो ष्टाक्षरा गायत्री हिंकारो नवम एकादशाक्षरा त्रिष्टुब्द्वादशाक्षर जगती छंदो रेवानुष्टुभमाप्नोति यज
मानस्यान वलोपाये स्यं तस्थान एष भाग इति शौचिवृक्षरेकविंशाक्षरास्तोमो वा क्त्वा मांत एष नूनं द्वादशाक्षरास्तो
त्रं अनुष्टुभो भाग स्यादिति सावेव षड्विंशदक्षरेति शांडिल्यस्तत्र यत्र्यतार्यक्षरा एक पाहरति परोक्षी
तिकी षंभिन्निति पदप्रसवरो हप्रूषा वा दिरेयो पथैत द्वौ ह्लालां द्वादशाक्षरे मेकादशाक्षरमष्टाक्षरं ॥१७॥
वाग्द्वात्रिंशश्रीस्यथपंचदशा स्तोत्रे सवनानि प्रतिविष्ट इत्येव गोतमो छावाक स्तोत्रीयशौविव

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

द्वौ॥ अथ षोडशिनि सार्ववचनं तु त्रिष्टुब्ग्रहादक्षरे तिशांडिल्यस्तत्र यद्यक्षरे अक्षरे उपाहरति यदा द्वी
चिकीर्षति सूपसर्गा सप्तानि शौचिरु ह्रादशाक्षरं पादं शौचादिरेयो थातिरात्रे सर्वैव द्वात्रिंशदक्षरे शांडि
ल्यस्तां यदभ्यासेन करोति द्वौ विकीर्षन्निति वितहव्यस्तो त्राये शौचिवृक्षः॥४॥ अथायं संधिरंतर्भागं भवती
ह बहिर्भागमिति बहिर्भागमित्याहुः समासेषु भागं ग्राम गच्छत्यथाप्यास्याच्छंदसा भक्षयति बहिर्भागमि विवस
तइसंतर्भावगमित्यपरं कास्माभक्तिर्या बहिर्भागमित्यथाप्येनमुच्छिष्टसंमिमीते तर्भागमुक्तानि भवत्यंतर्भागः
सन्धिभागः स्यादिति गायत्र इत्याहुः समासेषु भागेषु पुनरूपक्रमको त्यागापत्रस्यादिति सर्वभाग इत्या
हुः सर्वभागं पृष्ठं रथंतरमित्यानुष्टुभमइत्यपरं रात्रानुबंधतयेति क्रमे भवती समास इति क्रमे
भवतीत्याहुः समस्तेक्षरे रात्रिपर्यायाः क्रमेसंधिरपि वा क्रमे रात्रिपर्यायाः समस्तेक्षरे संधिरिति नेतदि
ह विज्ञायत इति शांडिल्यो नो मुत्र खल्वेतद्द्वारात्रे विज्ञायत इदं पदस्य स्थानमिदमक्षरक्रमस्येदं
वृद्धेरिदं समासस्येति तद्धि भागाः प्रकल्प्यंत इति विज्ञायत एवेति वाज्यः पदः स्थान्यहः सवनानि
क्रमे षोडशी तमप्यभिविहारं सत्येतमवाक्षरक्रमुमनुविख्यायपि न्द्वौ रात्रिपर्यायास्थानप्यभ्य

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

18

स्य सम्पाद्यास्य यसामानो हि छंदोमा इति तदप्यमयोः सध्योः स तोरे तमेव संधिरित्याचक्षते समासादिस्यते
न सावित्रो हेष्टुभागा व्याख्याताः ॥५॥ इयं यदद्रात्रे कथं भागा इति यात्यो कामी भागानामित्येवा द्रुरस्तोवे
कुभाग्यमस्ति सर्वभाग्यमपि तु च्य हवा एव भागाः स्कर्गायत्रः प्रथमस्त्र हास्त्रिष्टुभो द्वितीयो जागतस्तृ नी
य आनुष्टुभः षोडश्यानुष्टुभं दद्यामंतदप्येव तिव ब्राह्मणं भवति प्रातःसवनेनेव प्रमास्त्रिरात्रः। कल्पते
माध्यंदिनेन सवनेन तृतीयस्तृतीयसवनेन तृतीयो ग्निष्टोमेन सामेव दद्यामम हरिस्य ८। — परंगाय
त्रं त्रिष्टुभं जागतमिति प्रथमस्य ह एवमेव द्वितीया एवं तृतीय आनुष्टुभः षोडश्यानुष्टुभं दद्यामम थाप
रंगायत्रं त्रिष्टुभं जागतमिति प्रथमस्य ह आनुष्टुभो द्वितीयो गः यत्रं त्रिष्टुभं जागतमिति द्वितीय
आनुष्टुभषोडश्यानुष्टुभं दद्यामम थापरंगायत्रं त्रिष्टुभं जागतं मानुष्टुभमिति प्रथमश्चतुस्त ह एवमे
व छंदोमश्चतुरहो बहिर्भागिं पंचमइ स्य षष्ठ इत्यथापरं पदस्तः प्रथमस्य हो तारस्त्रो द्वितीयो वह्नि
स्त्र स्तृतीयश्चानुष्टुभः षोडश्यानुष्टुभं दद्यामं तेरवलु त्वाश्च ह्ना क्त्र ब्रिभोभ क्षाननु च्य हं तिजं ॥१८॥

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

गतीप्रातःसवनेमागमेंतत्रजगतंछंदसामरुत्वथियामइतिनवयमनुसुहाम॥८॥सवनभक्तिज्ञात्राएवमद्देषु
स्मइत्यथसंवत्सरेचतुर्विंश्ञ्रौल्लुक्षभागमितिश्रौचिवृद्धिर्गायत्रेंवास्तोमज्ञात्रेणात्रैष्टुभंवास्थानेनसर्वोभागं
विकास्यादित्यथाभिप्लवाएकेवास्तोमज्ञात्रेण — उहिंकावातंतज्ञात्रेणात्र्यहभागास्वरसाम्नामानुष्टुभोविष्णु
वाञ्श्वातुर्थ्यासर्वभागोविकास्यादिति॥६॥अथाहीनेषुद्विरात्राणांगायत्रंपूर्वमहस्त्रिभागमुत्तरंयस्माग्ब्रह्म
साम्नस्तत्रैष्टुभंब्रह्मसामप्रभृतिजागतमाषोडशिनः॥षोडशिनप्रभृतिपरमानुष्टुभंत्रिराणांगायत्रंप्रथमम
हर्जागतंद्वितीयंत्रैष्टुभंवेदत्रिरात्रेसर्वभागान्यहानिवनूराणांत्राणांगायत्रंत्रैष्टुभंजागतमितित्र्यहोरस्त
राक्षरेवतुर्त्थमितिश्रौचिवृद्धिःसमस्तेक्षरइतिगौतम॥पंचरात्रेषडक्षराक्षरयोरेवचतुर्त्थंपंचमइतिश्रौचि
वृद्धिःसमस्तेक्षरेइत्येवागौतमःषड्रात्रप्रभृतिषुदशरात्रिकाभागायावघावदभिप्रायःस्युरथयत्राही
नएकाहेवर्त्तेतसर्वभागाःस्तत्रैकाहाःस्फुरित्सकत्राहीनिकभागायथास्थानमित्यपरमेतेनाहीनेषूप
धीयमानाव्याख्याताअथयऊर्ध्वंदशरात्रादुपधीयेरन्येवामध्येदशरात्रस्यभागपर्वणिसर्वभागाए
वतेस्युरेतेनसत्रेणुपधीयमानाव्याख्याताअहैनैकाहसमासोत्स्वैवसत्राणिभवंति॥७॥अथस्तु

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

प

19

ब्रह्मण्यायां विवारयं सत्सु खल्वियं भवतीत्सामेत्स्य भवती साङ्कृत्स्नेच इ वास्य नामधेयं॰ सुब्रह्मण्ये
ति सामेत्य परंगीतं॰ हिमवत्सथाप्याडूर्म्मं त्र एव खल्व यं॰ ज्ञि थिले भवत्याह्वाना र्छ स्तस्य मध्याद्यिर्ं॰ सास्या
दित्स थाप्याडूने वेय मग्न साम सुब्रह्मे वेद मिति ब्रह्मणो भवतीत्युज्ञानुरिति ब्रह्मणो भवती त्याङ्कुरे तेन सग्रे
संयुज्यते थापि ब्रह्मा सुब्रह्मण्य इति नाधेय सारूप्याद् दशाप्येवा सर्वा होरात्रावषट्कारिण्या भवं त्स ज्ञानुर्या
ग्नीध्रः संपद्यत इत्स ज्ञानुरित्य परंगीत कारी ह भवति स यद भक्ष्यः पुरास्य भक्षेभ्यः कर्मा— वज्यत इत्याथे
नानागतलात्के लादहीनेषु सत्रेषु याजमानान्नामग्राहः किमर्थ इत्स च्चा वच चरणास्त्रियो भवंति स इ ह
देव साक्ष्ये च मनुष्य साक्ष्ये च येषां पुत्रो वक्ष्ये तेषां पुत्रो भविष्यामि या॰ श्च पुत्रान्वक्षे ते मे पुत्रा भविष्यंती
तिशाकटी मन्व वरूत्याह्वये द्राङ्गो ऽप्रत्यारो हाया प्रसारो हाया ॥ ८॥ अथातो दशरात्रेस्तस्य ब्राह्मणाने
व समुद्देश उक्तो यानि चैतानि ज्योतिष्टोमानि द्रव्य लक्षणानि यानि च पृच्छेः समारूपाणि यानि च दश
रात्रे समान संख्यानि पाथेतत्रा यत्मानि प्रथम द्वितीयानि द्वितीय इति संख्यस्थान तोपि समान॰ ॥१९॥
संपद्येद थैताः सप्रनाम विभक्तयः सतंतेन तस्मै तस्मात्रस्य तस्मिन्नित्यामंत्रिता ष्टमी स खल्वि

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

भक्तिमामंत्रितांप्रथमेहनिकरोतिकस्यहेतोरितिप्रत्यक्षविभक्तिरथांतरमामंत्रितस्यनुपरोक्षमस्तीत्यथा
प्येषाप्रथिमाग्निमंथनीयाभवतितांचतुर्थेहनिकरिष्यन्भवतितमितिद्वितीयातांद्वितीयेतेनेतितृतीयातां
तृतीयेतस्माइतिचतुर्थीतस्यानद्वयंविद्यमानमाडुरेकामुदाहरंतिप्रतव्यसीनव्यसीधीतिमग्नयइतिास्
षाप्रवतीभवतिभागांतेपरूपासइतिप्रथमातांचतुर्थेहनिकरोतिकस्यहेतोरितिप्रत्ययएषभागानांप्र
त्ययेप्रत्ययमधापिनामधान्येषाभवत्येतस्मिन्नहन्यग्निंजनयंतिजातस्यानाममधीयतइतितस्यब्रा
ह्मणांभवतिदेवावैश्रियमिछं स्तान्यप्रथमेहन्यविंदन्नद्वितीयेनतृतीयेतांचतुर्थेहन्यविंदन्निस्ये
ताश्रियमाहनामधेयहविभक्तिपः श्रीताभवतीतिगोतमस्ताश्राश्वदेकेचतुर्थीकुर्वतेतांततोना
मधान्याप्रच्युतामनंतरस्मिन्नहन्यगृह्णातितदप्येवमिवब्राह्मणांभवतितेनोश्रीःप्रत्यपादितेति
ब्रह्मणाश्राज्येनरूच्यतइंद्रास्परितन्वंममइतितस्मादितितस्येतिभवतीतिधानंजुघ्यषसाषष्ठी
तामामंत्रितयाप्रच्युतामिहानुगृह्णास्यथाप्यतयोःपूर्वयास्तृतीययासमानेद्विवन्चनबस

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

तायेवते उपास्ते अमणूस्त्ता पिवा प्रत्यवरो हार्त्तः एवाकरिष्यसम्मू ढज्योतिनि रूच्यते अग्ने स्तोमं मनामहे
सिध्रमद्य दिविस्पृशो देवस्य द्रविणस्य यदिति देव द्रविणस्य वदूत्यभविष्यदित्सथापि — ढज्य एव भ
वतीति वग्निर्यो यावर्ध्यस्यव विधकृतदिति त्वच्छ्रिय इत्यभविष्यदित्सामं त्रिवे वंषष्टेभवत्येवमाद्यव स्तान
समाधिरिति॥८॥ अथ पास्वरविभक्तिरौ शानं प्रथमेवास्मिष्ठं द्वितीय उभयतः स्तोभं गोतमं तृती
ये आमीशावं च तुर्थेआन्व पंपंचमदृहवद्वामदेव्य षू षष्ठं त्ये षानिधनविभक्तिनो धसं प्रथमे त्वेय
तं द्वितीय महावि षष्ठं भं तृतीय आथर्वणं चतुर्थे बार्हद्गिरं पंचमे गोष्ठः षष्ठे व्ये षड्डा विभक्तिः कालेयं
प्रथमे मायुष्कंदसं द्वितीये रैरवं तृतीये पञ्चि चतुर्थे रायोवाजीयं पंचमे गाष्टएव षष्ठे ऽप्येषा छंदो
मेधिडा विच्छेजरा बोधीयषूसप्तमइज्यनाषूसंस्कारो एम स्यसतान वमेह निक्रियहनित्रियते प्रती
चीनेडं काशीतं नवमउस्ता धो दशमो पनोधसे व दती इगार्भिर्हिमवाम इतित स्वल्कुहवामहइसे वक
र्त्री व्यंविधिः प्रमाणाः कथमयथा विधि कुर्यामे त्याम्नायदैवतेन ब्राह्मणामुपर्त्सयतीत्यपरं त ॥२०॥
न्त्रियोगायनप्रभवती स्यते नैव व्याख्यातमक्रांत्स मुद्धः परमे विधर्मन्त्रियों ति निचेवं जाती

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

यान्यथा स्युरेव वदति यः पुरा पुण्यो भूत्वा पश्चा पापीयान् स्यादृ द्वारं ब्रह्मसाम कुर्वीतेति किं तस्य स्थाने स्या ॥५०॥
दित्येते वान्योन्यस्य स्थानं व्यतिहरेन्नोधस्समुच्छिंहि कुर्यादिति तद्दाहु र्व्यतिहरतिचेद्यत्र बृहत्षोडशिसा
मा स्यात्क्रौवितं नूनं द्वितीयस्याह्नः पृष्ठं कुर्यादि यप त्वि संचारयेति संचारयतिचेत्क्रौञ्चवितमेवानुष्टुभि कु
र्यात्क्रौञ्चवितं षोडशिसने त्य थ वै प्रतिनिदध्यादिति प्रतिनिदध्यातिचद्यत्र बृहत्षोडशिसामस्याति
ष्टं तत्र बृहत्सदन्या द्वितीयस्याह्नः पृष्ठं कुर्यादित्यथ कथं स्यादिति तं वारयेद् ह्न नानाहः सुत्यानिसंचा
रिधर्मात्तिस्यः प्रतिनिदध्या समाने ह्नि व्यतिहारेद्यत्र व्यतिहारमभिरूपं मन्येत प तिनि स्त्वि धिहाभिरू
पः तरः पोष्कलमुच्छिंहि कुर्यादेतच्छन्दो ज्योतिष्टोमानां द्व्याणां द्वरात्रेऽ निहितं भवत्यपिच पदनिधनं राथं
तरे ह्ननीति यज्ञायज्ञीयमग्निष्टोमसाम यज्ञे यज्ञे कुरुतेतितदेवाभिवदत्यथाप्येष तृतीयसवने सामान्त
स्तमदिदन्तोचिप त्॥१०॥ अपवे रूपेवदति यथा मंडूकन्याद्व रोते वै निधनमुपयंतीति कस्य दं
ब्राह्मणां स्यादिति कृताराथंतरीडा कृताः बार्हतीति को स्मस्त दिदमवृतकारब्राह्मणमर्द्धेडा ब्रा
ह्मणांऽ स्यादितिपंचमेऽयं प्रस्ताहन्ताभवतीतिगोतमस्त्वां परो स्तीत्त्यभिव्याहरेत्पुरेवं पंचम

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

हन्यथा तयामा भवतीति तदेप्येवमिव ब्राह्मणं भवत्ययातयामताया इति तत्र कः परोक्षीभाव इत्याकार
ऊकारो वा उकारुरिकारस्य णकारो वैवमेकवर्णविकारं स्तेवा ईकारो उकारुरेतस्मिन्परोक्षीभाव उपलभ्यत इति
पदादेवतं व्यत्यस्यति वैरूप्ये वि॰ रूपमविकीर्षदेवराम वेदमहः सत्सरामभ्यस्तं भवतीत्यपरं व्यत्यासे
व्यत्यासं करिष्यामीति स्तोत्रवशेनतिधानं जेष्यायदव्यत्यस्यन्यद दैवतं पदाय प्रत्याहारयिष्य
दति प्रत्यवतस्तथा प्रतिहारो भविष्य॰ ॰वेदवतायै बहि॰ चं प्रतिभविष्यदलोमनतिप्रत्याहृतं
रूचं भवतीत्यथाप्यस्यैतं छांदसमध्यमयं विद्यमानमाङुरथ खल्वाहुर्द्वादशा वैरूपाणि भवंतीति
कस्येदं ब्राह्मणाऽस्यादिति संवत्सरब्राह्मणमित्याङुः संवत्सरे द्वादशाकृत्वो होतृषाम भवति त
स्येदं ब्राह्मणाऽ संवत्सराभिं वदेदिति ॥११॥ प्रथमप्रथम उष्ये हिंग्रीवदति हिं उसितोन्वीक्षेत यमि
च्छेत्स्वस्त्यज्यमानं प्रत्येयादिति तमनुगायेदक्षि ति ऋचः सव्यंस छाय गत्वा शायं नप्रत्यायादिति
काङु भ उच्छः प्राणायः उच्छं दान्वभि वदेदिरथ स्वः पृष्ठस्यांगिरसस्य निधनयो रानुपूर्व्यं विवदं ॥२१॥
तस्वः पूर्वमिडोत्तरेभ्यः के एवमेतयोः सामांतरयो रनुपूर्व्यं भवती उां वयं पूर्वां ङुर्न्मे एवमन

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

योः समानोपायादभिव्याहारं पत्र्यामो यथा राजने माधुच्छंदसइत्यथ विराजं अनुनोदमेवेऊ र्वेत्येवं छांदसो
ध्याय इति चतुरनुतोदं वयमेव मार्यव्वइति तन्न वाक्षप्र ऽ समादध्याघदीदं अनुतो ऽस्या अनुतोदं तदति
चतुरनुतोदं चतुरानुतोदं तत्तदप्यभिवञ्चाहरामां भवत्येतस्मिन्वैराजं प्रतिष्ठितमित्यथ कतमे विष्टंभा इ
ति देवता इत्याऊ देवताभिः पदानि विष्टब्धानीति तदाऊरेकारद्वामादेवता द्वावृत्तो विष्टब्धो नीति दशैताः
सत्संप्रायाभवंत्यपिवायएते देवतांतरेषु दशा स्तोभास्तान्विष्टंभानवोचन्नेदैवता विष्टब्धा इत्यस्यैतयोर
क्षरयोर्विवदंत ऋगक्षरे स्तोभाक्षरे इत्यृगक्षरे इति ल्लामकायन स्तदभिव्याहारेणाजानीमो यादृशी इमे ऋगक्ष
रे तादृशे इमे भवत इत्यथाप्यादित्यसदृशं विराजं यादृशाइत आदित्यस्तादृशः परस्तात्तद्रूपं दिदर्शयि
ष[illegible]थमे ऋगक्षरे अपत्नं परिहरत्यथापरूञ्चा वचाः सामवत्तो योभवंति यथैतस्मात्प्रत्येतानि पुरा रब्धानी
ति नान्यायं मन्येत स्तोभाक्षर इति धानंजय्यः पञ्चप मेः स्व ऽ पदानुरूपांस्तोभान्वचो व्यवयंतो यथैत
ज्जनद साम्नश्चिजनद्वास्तोभो पसिद्धवंतोपिराक्ते द्वी घवनिमे पीनवत्साम्नश्चिपीतवती स्तोभास्वरेम

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वत इत्यथाप्यादित्यस्स दर्शी विराजं पादशः इत आदित्यस्तादशः ४ परस्तात्तद्रूपं दिदिदशायिषन्यदानुरूपेस्तो
भास्तरे अंतं परिहरति नो एतस्य च पश्यामः ४ प्रथमे शः गस्तरे अंतं परिह्रियमाणोऽस्य स्यैषा ति जगती भावप्र
त्यये छंदस्तोरोह मदिदर्शयिर्शयिषी द्विराजं वा विराजे हन्यचिकीर्षा द्विराजडियं पंचादशास्तराबृहत्या
वुत्तरे तेन बृहतीभ्यो नपेतं भवतीत्यमपेतं भवतीति ॥१२॥ अप्येतासु महानाम्नीसु विप्रतिपादयंतीदं शाक्व
रमिदमशाक्वरमित्यशाक्वरी प्रथमा द्विपदाशाक्वराणि त्रीणि पराणि पदानि ष्पानुरशाक्वर ४ पंचाक्षर ४ स
एष कृताकृतो भवति वत्सो शाक्वरो ष्टाक्षर ऊध ४ शाक्वरमष्टाक्षरमभ्यासवत्तस्य छ्यक्षरान्यदादीन्यतीतो
दा इत्याचक्षते पुरुषो शाक्वर ४ पंचाक्षरः शाक्वराणि पवत्रीणि प राणि पदान्यध्यासो शाक्वरोऽष्टाक्ष
रस्तस्य प्रस्तावयति न प्रतिहारयत्येते निवोत्तरयो शाक्वराणि चाशाष्कराणि च व्याख्यातानि छ्यध्या
सोत्तमा शाक्वरी भवत्यध्यास ९ किमन्वर्थमिति लोकाः ४ शाक्वर्यः साध्यासा इमे लोका भवत्यग्निर्वा
युरिति पूर्वयोरादित्यश्चंद्रमा इत्युत्तमस्य तस्माद्यध्यासोत्तमा शाक्वरी भवत्यधरवल्याह घोपशः ४ ॥२२॥
स ९ स्तुता भवंतीति कस्य दध्यात् ब्राह्मणा ९ स्यादित्यत्तमाया छ्यध्यासा या इत्यादुरेकाध्यासे प्र

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वेद्यध्यासेत्तमा तस्माद्दक्षमभिनंदा ब्राह्मणां वदेदित्यपि वा समस्तब्राह्मणामेव स्याद्योपदेशे पूर्वे द्यो
पशोत्तमे सूधसोभ्यास ब्राह्मणां मन्यद्‌इति वार्षगणाय एवमिव ब्राह्मणां भवतीउ अभिनोथ कारंत स्मा
च्छृणोती स्तोयसी स्त्रूपादित्यपत्रोत्का निष्टं गाणि भवंती स्वथ खल्वाहदि ३।४ पंचपदा दाधारर्तूं स्वद्द
दाळं दाऽपूस्सि सप्तपदा पुरुषं द्विपदे पिप्रतिलोमं भवति वा तद् दृष्टि द्वा हो भविष्यतीति सप्तपदा प्रथमा त्रा
रीषपदा द्वितीयाया द्विप्रथमायाउत्तमं पदं तद्द्वितीयायाः प्रथमं प्रगाथसाघुपं ष्ठामिति पंचपदोत्तमा
यद्द्वितीयायाउत्तमं तत्तृतीयायाः प्रथमं च द्विनीयं चनवपदाः पुराबभ्रोवुरिति लोमकायनस्ताभ्यारे
वसुनिर्मिता द्वप्रथमायाः पदेत्री णि द्वितीयायाश्चत्वारि ततीयायास्तद्दप्येवमिव ब्राह्मणां भवति
स्सिमाभ्यो ह्यधिरेवस्यः प्रजायेतद्‌इति नवपदा एवं भविष्यंती सूधश्चाभ्यस्य पदं चानुसंहरत्यथा
पि नवपदा एवाभिरूपां तदनरान विपर्यायेति त्रिणावद्‌इति ॥१३॥ ॥इति तृतीय४प्रपाठकः४॥ ॥
अथ खल्वाहुगायत्रमयनं भवति त्रिष्टुभमयनं भवति जागतमयनं भवतीति किमयनऽस्यादित्य

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

घः स्मि विकारा दृष्टम इति गोतमध्यानं ज्यैष्ठ्योयषमध्य ऊधस्तोथ कारस्त्वश्च स्वरितिकुर्यात्त द्गायत्रमयनम
प्येति त्रिष्टुभमिडेति जागतं तदाकुर्वि— तोयथा कोरो विकृतस्य को विकारो यो वा मितदृष्टेत विकुर्यादि
ति सर्वमेवोधर्विकाराच्छेमा गच्छतीत्यपर अ सर्वमेवोधर्विकुर्याद्दित्यथा प्याकुरविकृतमेवोधस्यादेत्ये
जमेव कुर्यात्कस्य दं तारव्यानिकर्मातमि स्यथा प्याकुरविकृतेवांत्ये डास्याद्यप्येवं प्रागंत्येडायास्त्वद्धिकु
र्यात्तद्ध्यपनं भवती स्येकस्य हेतोर्जागतमयनं समारप्स्यंते तिनेदं जागतमिति त्रयां डिल्पायनो या। नि
वत्रनिधनानि तानि स्वरितिकुर्यात्त द्गायत्रमयनमयेति त्रिष्टुभमिडेति जागतमप्येदंमिश्न णि धनअ
सर्वाभिप्रायं यथोद्दमधीमहे इत्य ई अ त्राक्करीभ्यः पंचपुरीषपदानि पंचाक्षराणि तेभ्यः प्रस्तान्नयति
नप्रतिहारयति न त्राश्वदेकेध्यास पुरीषपदानां प्रस्तावयंति प्रतिहारो पायान्प्रस्तावो पयादिति प्रस्ता
वयामो वयो मन्यदिदअ त्राक्करीभ्यस्तत्कथमस्तुतं क्रियेतेति सअ रोष्या त्रुन्नप्रदनं प्रतिहारोपयाते
खल्विमे बहवः प्रस्तावाः प्रथमो कार इति प्रस्ताव निमित्त हुंकार इत्येके प्रस्तावे प्रस्तावहुंकारे ॥२३॥
णा ददीता धीप्याहरस्तोवा एष साम्नां यद्धुंकारो नैतेनातिरेकोस्तीति प्रथम एव प्रस्ताव इ— प

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

रथंस्तोत्रीया याः एतान्यंगानि भवंति सत्सकृत्तु खलु स्तोत्रीयायां ईकारो भवत्यथापि परिचष्ट ऊ ईं प्रति
हारादौ ओंकारेणादानमथाप्येवमन्यैः सामभिः समाधिरिति ॥१॥ तं खलु शब्दे केपुरीषपादः प्रतिपद्ये
ते पंचविधे न पंचमस्याह्नः पृष्ठे पतिपत्त्या महद्इत्यथाप्येव रथन्तरादूर्ध्वं सामन ष्टू स्तोत्रं भविष्यतीत्यथा
प्याहुर्गोष्ठः पुरीषमिति कृत्वा विगोष्ठं पश्चात्तु पारूर्ध्वं त्यं ततो वयं कूर्म एवं च छंदसो ध्या यापि वैवं पं
चविधं पंचमस्याह्नः षष्ठः मनुसा ष्टू स्छास्य इतिय द्वितहो षः पुरीषमितो ष्टौविपश्चानो षष्ठं ऊर्ध्वं त्यथा
पि पश्चादूर्ध्वं सर्वि पुरीषमिति तत्र खलु सर्वाभिः सहस्यादित्याद्रूत्त्वं च दृष्टयद्रूमा भवंति लोकदृष्टय स्त
दिदमतेनुषंगस्छाने समाम्नातं भवत्यथाप्येवं सर्वस्य पुरीषो भविष्यंतीति व्यवायश्चाभविष्य
दिति गुरुवाथाविविष्टावांते षु विष्टावसधयइति व्यवायश्चैव गुरुवाथ विपर्यायांते षु पर्यायसमा
प्य इति व्यवायश्चैव गुरुवाथवा उत्तमामेवानुचरेदेतयाहि सहोस्यन्तेन्नवतीति व्यवायश्चैव
गुरुत्वस्य कृदंततः स्यादित्यादुरत — सांलघिष्ठमपि च्चिवमव्यवायो थापि परिनिष्ठा या नि

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

णमुदिन्वांतेनुज्ञांवदिष्यामइत्यथापियश्चार्द्धसोविपुरीषमितितासांधर्मोनियुज्यतेनव्याहरेनाम्नीया
दभिनद्वाहित्यसीतप्रवेकोयंब्रह्मणोभवंतितन्नोहप्रतिलभ्यप्रदहेदेतमेवाहंब्रह्मचर्यंधर्ममन्यइति
तिगोतमस्तन्नेतिगुरुवाभविष्यदपिचनोहमरणांन्नांकामिमास्तुसर्वंछंदस्याभवंन्यासांमेवरत४स
र्वंछंदसामिवव्रतंचरितंभविष्यतीत्यथाप्याडुर्यानिरूपाणिब्रह्मचारीनपश्यतिता नूसान्नाम्ना
तिलब्धाहेनोऽस्मावस्यभवतितमेतद्रूपेभश्वरसेभ्यश्वसमवरुंधमन्यनइति॥३॥तासोखलुत्रींसं
वत्सरान्ब्रह्मचर्यंचरेत्कृच्छ्रवस्त्रःकृच्छ्रभक्ष्यआचार्याधीनतपस्वीतिषष्ठद्विवासीतनक्तऽसायंप्रात
रुदकोपस्पर्शीस्निर्वभूतेभ्यःपंथानमददद्वर्षतिशारणांनातीयान्निलंस्निग्धवासाबुभूषेद्दुदकेसा
धवोहिमहानाम्न्यइत्येवंखलुचरतःकामवर्षीपर्जन्योभवस्तुदकोपस्पर्शानंकिमर्थंमित्यनुक्ताः
न्नाघ्यर्यस्ताएवप्रविशमन्यतइत्यापिवापश्रूनामेवपायनाछंपश्रूयंस्यासभ्रूत्ताःशाकुर्यइति
खलुप्रपमाऽरत्नात्रीयामनुगाप्याहोरात्रेवाग्यतःपरिणाद्वासत्रुपसित्वातस्याऽसंवत्सरंब्र ॥२४॥

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ह्मचर्यं चरेद्देवमेवाद्वितीयायाएवं तृतीयायास्ते खल्लु शाश्वादते प्रथमत एव परिणास्यं ति प्रथमत एव
यथान प्रवक्ष्यतीत्यपास्यं प्रत्येकेऽभ्यासं प्रति अथ सिध्याम इति तं प्रातरभिवीक्ष्यं तियोन्यप्रथक्षं तं
मन्यंते पाप्मिंव स्समादित्समापामि व्यख्यमित्यपोज्योतिरभिव्यखमित्यग्निं पश्नूनभिव्यख्यमि
तिवसऽस्वरभिव्यख्यमित्यादित्यमवं सापदू वाग्निरिवबस्मद्वादित्सद्वेन्यथ खल्वाहुणार्धु
रन्नमऽरज्जन्याय ब्रह्मसामकुर्याद्वाहंगिरं ब्राह्मणायशायो वाजीयं वैयेति पार्थरश्मं चेद्ब्रह्म
सामस्य द्वाहंगिरस्येतदस्तु कुर्याद्यद्य विरायो वाजीयमेत एव बाहंगिरराया वाजीयसस्तोत्री
येऽपन्योन्यस्य स्थानं व्यतीहरेत्कपमुभयेस्समावयस्थितिभूम्नो वधत्रांनायद्द्दह पतेरित्येके
पि[illegible]वा बार्हद्गिरमेव कुर्यान्निसंचयश्रेष्ठवर्णीयं वेति विश्वामित्रस्तोत्रीयषोडशिनास्त्रयमान
आष्टमिकमुख्य स्तोत्रीयं प्रतिनिदध्यादसंवारायवीक स्तोत्रीयं वसिष्ठस्य प्रियमनुकल्पय
द्वसिष्ठस्य प्रियमनकल्पयेत ॥३॥ अथ षष्ठह निरेवतीषु वारवंतीयं पृष्ठं भवति तदेके प्रस्तं

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

क्रवत एतस्य कृतोदृष्टं भवतीत्यथापि यद्देवत्यः पृष्ठः स्याद्भविष्यन्न्यवमानन्यासां धर्मे कतिष्वन्निस्तथा
प्यनुपाग्निष्टोमसस्मिन्वारवंतीयस्यैवानुरूपं कल्पयतीति रेवत्यद्दत्योद्गाक्षी रेवतीषु ष्टानांस्त्रष्टि
ब्राह्मणां भवति तासां धर्मो नियुज्यते तद्वा घोषो न्वस्तज्यते त्यथापि प्रतिपद्भिः पृष्ठानि संवर्त्स्य
यनेवतीरेवाभिसंवर्त्स्यति षष्ठे च विश्वजिति वाथापि पृष्ठ्यस्तोमा पृष्ठानि च्यावयंन्रेवतीरपिच्या
वयत्स्यथाप्यनुगृहीत षष्ठे रेवतीरेवानुगृह्णातीत्यथापि परोक्षपृष्ठो पांक्यपृष्ठायारनुगृही
तपरोक्षा इति वारवंतीयमेवानुगृह्णाति यद्वैतदेतस्य कृतोदृष्टं भवतीति ब्राह्मणानेकवकारणं तदति
यद्वैतत्संवमानन्यासां धर्ममकरिष्यंत्रिस्पापाप्सं पृष्ठेल भूस्ताजीयणामन्यते यद्वैतद्वारवंतीयास्य
वानुरूपं कल्पयतीत्यनुचं वारवंतीयस्य परोक्षं तदेतद्देवती परोक्षमेव भवतीति ॥४॥ अथ खल्वा
हुः प्रायणतो द्विपदाः कार्या३ उदयनता३ इति कथं प्रायणान स्यादिति प्रथमेहनीत्याहुरेव तद्विपा
त्तायं भवत्यथापि दृश्यते प्रायणीयस्योच्छ्वासं यथा चतुर्विंशत्रास्यत तथा षष्ठस्याग्निष्टोम्यंय ॥२५॥

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

थामिपूर्विकस्यद्वितीयइत्यपरामतदुक्तानांप्रायणीयवत्स्यथापेवमुक्तेऽप्यतिहारःसिद्धस्तथा
प्यवंप्रकृतिसविधतरंभवतीतिकथमाहत्तेपृष्ठ्येसंस्थाधर्मादित्याशंकस्यप्यंतएवस्यातिरिच्येकेयदाष
उहःसंतिष्ठतइतिहिभवतीत्यथापिहिभवतीत्यथापिषडहधर्मादित्याचक्षतेनचेतत्पक्षस्यत्राध्ययोप
थोचप्रथमस्यत्र्यहस्त्रिवृद्वास्यदेवसंस्थायामित्याचार्याएतदारूपवचनेरूपंपरइतउपक्रमधर्माःस
परस्तात्संस्थाधर्मायिऽपरस्तात्संस्थाधर्माःसइतउपक्रधर्माइत्यथापियएनानावृत्तस्यांतंपरिहरे
त्सर्वाण्येवनतुनसंस्थांतलक्षणान्यावृत्तस्यांतंपरिहरेदिति॥पा॥त्रीणिदशरात्रस्यविच्छिन्नानीतिशां
डिल्यःपंचममसिनोद्वपष्ठाहूहंमेकंतेषांसंतानायसंतनीसमूर्वं८सूक्तानुरूपांपृष्ठंदोमा
न्वारातिपृष्ठ्यछंदोमानामकृतकारायथाप्यकृतातःप्राकसूक्तानुरूपतेत्यथापिप्रज्ञातिसं
स्तावेषुप्रज्ञास्थानममध्यवर्द्धिपिपीहुहइयंतरेपृष्ठेनहिषाडहिकान्यनुभवंतिनोयल्लुक्षीदयोपि
त्रिषिलोक्तास्तेषांप्रत्यक्षाभ्यांपृष्ठाभ्यांदृढीभावोभविष्यतीत्यथापितमुक्तास्तएतेज्योतिषीसाम्नायः
सकस्यहेतोर्वृहद्रथंतरविमुक्तइतिकृतयोःक्रियमाणयोरेषाकृतकृतिरथापिस्तोमप्रत्यवायपृष्ठतो

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

रोहमदिदर्त्रौपिषीहृष्योत्तं वृहदित्यथापीदं रत्तस्थानं वृहद्गसितयाव्रतस्यमानसंतयातेव्रसासेप्र
युंक्तेत कुत्राले वाड्गिंधनानिमाध्यंदिनांत्याभवांत्यानिस्सवनछंदसोरनुग्रहाय॥४॥ अर्कपृष्ठान्यैगि
नोधीयंते।सैषाछंदोमानां१४भक्तिस्तेषांपृष्ठेवेतिष्ठमानोनसाक्षात्करोतिवृहद्रथंतरेवानिकाम
२६ यमानः८पूर्वीचार्भवेकरोत्येवं नेदीयसि८ष्टानाष्टसप्तमेहनिकृताकृतोभवत्यब्रह्मणाविहितत्वात्कर्त्तव्य
इत्याचार्यश्छंदोमानांचर्कसमाधियथाचितन्यैंगिनोधीयतेछंदोगाश्चाप्येनमेकधीयतेथापिस्सरोधे
नुगह्यतेयथात्रिवृत्तिदशरात्रइतिनवमेहनिसमस्तोमसतिसाध्यासां वृहतीकरोतिकस्यहेतोरिति
साध्यासापूर्वेहनिकृतासएवमप्रत्यवायोथापिवढ्किपंचरतितस्याः पथ्यतामापिदयितीदृशा.
रात्रिकाणांद्रव्याणांपथ्यारव्यातां।याप्येतस्यामेवितष्टसामयोगष्टशाधीयोभ्यतइतित्रेककु
भस्यनिधनेविवर्द्धतेयदनिधनमित्येकेयादत्राद्रमेरुगस्तरेतादशाद्रमेभवनइतिबर्हिर्णिधनमि
त्यपरंबर्हिर्णिधनस्थानेचप्रुज्यतेपिचास्यनिधनवादोभवतिबर्णिधनानामुतनिधनवादोभ ॥२६॥

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वंतीत्यथाप्याप्रदेयेतज्ज्योतिर्विचारान्यचादनिधनमभविष्यद्यत्परोस्यतज्ज्योतिष्टोमीमात्रांनास्यप्रति
निष्कारंनास्यकल्पयतिवहिर्निधनस्यैवसतइतिसतइति॥७॥अथदशमेहनिचतुर्थेच ०॰ होतु
राज्यं ०॰ समामनामस्तस्यमध्यमेभवतस्तानूनपात्तीतानूनपातेषुकुर्यान्नाराशंसेषुवसिष्ठशुनका
७८ अत्रयश्च्यवध्यश्चौंक॥वाश्वसंकृतयश्चैतानिराशं०॰सान्यथेतराणि॥तानूनपातानीतिकथमुभ
येषुसमवयन्त्वितिभवन्त्वावन्त्रांनयेऽहप्रतिदित्येकेपिवातानूनपातीमेवकुर्यादेषामृषिष्ठानीकुलानांभ
वत्यपित्वेतामेवैकेधीयतेथाप्येषासमारवद्धतराभवतीत्यथमानसंदशमस्याभवती३सर्वस्याहोए
वदशरात्रस्येतिदशमस्यैसाङ्गुनैवदशमेनाह्नाविप्रयुज्यमानंपश्यामोथापिदशमधर्माइत्याचक्षते
थापिसार्द्धमासनविराड्ढ्वपक्षिम्ब्धस्त्यथाप्याडुःसर्वमभवेदमहःपुरामानैवभूवतदितिगुर्वितिवा
चा०समापादयांचकुरेकस्तोत्रंवित्तंधर्ममनुप्रक्रमवरश्चास्यतीत्यथापिवायुक्तमहःसंयुक्तेवाध्व
नसेभवतइतिनदशमस्यैस्यपरमुपरिष्टात्स्वत्सीसंयाजानांभवतिपन्नीनंदशमस्याभविष्य
पुरस्तात्सस्त्रीसंयाजानांमभविष्यदित्यथाप्यत्रत्रिवःस्तोमःकपंचयःस्त्रि०॰शंकृत्वासमा

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ने हनि त्रिकं पर्यर्व व पिष्य दित्यथाप्यत्र गायत्रीं छंदः कथं त्रयः स्त्रिवृद्भ्राद्दशराः ऽ कृत्वा समाने हनि गा
यत्री पर्यव पिष्य दितित्यथाप्यत्र गायत्रं ऽ सामक पमग्नि ष्टोम साम कृत्वा समाने हनि गायत्रं
पर्यव पि ष्य दित्यथापि वा गुत्तम हरन्या वा गम वत्य न्य मानो नास्य भूमान्द्रशमे नाह्नासं बद्धोपयोव
प्रथमेनेतिकापटवः स्सर्वं वितद्दशरात्रस्सर्वो वितस्यद्दशरात्र इति शांडिल्यायन आपाम वार्च्द्दशाक्रमं मनो
प्याप्तवा मस्संयुक्ते वाज्ञानसे भवत इति ॥८॥ तत्र गाय त्रीऽ करोति स्थाने गायत्री णां यदि परस्याह्नो गुर्वे वेद
ऽस्तोत्रं तत्र लघिष्ठं छंदो चिकीर्षियथाप्येवमाप वसानसमाधिः प्रतिष्ठार्थो वाव गायत्रीः करातीति तासु
विवदंत ऐंद्रः प्रजापत्याः सार्परात्रः श्यांड मस्यः सौर्य इति त्राकपूत्तिस्तथा धानंजय्यऽ प्रत्ययत्र्या दित्याः
प्रत्ययामनऽ प्रत्यये प्रत्ययं तत्रं करोति स्थानं गायत्रस्य यदि परस्याह्नो गुर्वेव दृऽस्तोत्रऽ तत्र लघिष्ठऽ
साम चिकीर्षेदि थाप्येव माप्यवसानसमाधिति प्रतिष्ठार्थो वाव गायत्रं करोतीति यज्ञायज्ञीयगो रिवीति
रथंतर वामदेव्यान्ये वंसुकानि साम व्यूह इत्साचक्षते ष्येतस्मिन्नेह्नो यवदति भूयाऽ सीव हृस्सत्राां ॥२७॥
डिल्यः प्रदिशा ति यद्वादे श्च त्रिरात्रे ब्रह्नो पंत द्वा मत्स पिष्य द्य था वित द्व्रात्म गाा त्रपधिमं त्रऽस्तुदा

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

हृइति च रथंचरंतामत्र भवन्त्यं त निर्वचना त्क्षात्रिशो षड् इति वत्सा वराना उडुंबरीं ष्टसम्रू भिपर्यंते सर्वं कृतिं कृत्वा
निस्वरितां इव मन्यंते तत्र आत्मानं मूर्द्धानं प्रत्याप्याययं तो मन्यंत ऊर्गुडुंबर इति समादौ ऋष्ठं दो व्यूह्हे साम
व्यूहं ऊरुत इति गौतमो कृतकारा छंदस्त्रयस्त्रिंशत्राम न्निष्टोमसाम करोत्स्वप वदिताछंदोमानां नावसा
ने चिकीर्षादथापि शिथिलो त्काः प्रतिष्ठो त्कंश्च त्रयस्त्रिंशस्तमवसाने चिकीर्षादथापि त्रयस्त्रिंशत्रा.
त्रियमाणो त्रिकेसर्वेरात्रेत्रिरात स्तोत्रीयं दशाममहः संपद्यते साविराडथाच्यवं द्वादशापंचविंशत्रानहः
संपद्यते नाहीनष्टसाक्षादकार्षष्टं संपदान्विदेनमुपाप्स्यामीत्येतद्वयं शांडिलं ॥९॥ पंचदशास्तोत्राज्योति
ष्टोमास्त्र षोडशिका ष्टस सप्तपि का ष्टस संधि का ष्टरात्रिं ब्रूहीति चतुर्विंशतिमान्यभ्यत्र्यादन्नेद्धवामदे
व्याच्चवत स्त्रः साम कमभ्यात्ते दशागायत्रस्त्र चास्तान्त्रात्रेस्थाने निदध्याच्चवतस्त्रः ककुभः सौभरान्तासां द्विती
यातती या याश्चतुरक्षरं तुरूक्षरमुद्धृत्य द्वे प्रथमायामुपदध्याद्देवष्टसविताराप्रथमो गायत्र्यत्र रोवेत
हस्तोत्रीयो तिद्विष्टानी नरस्यां ककुभ्यपदध्यान्ताष्टषोडशिनस्थाने निदध्याच्चवतस्तो नामेधातिस्त्र
श्चोच्छिहएको वानुष्टुभं ताष्टषोडशिनस्थाने निदध्यादिति विष्टास्त्रिस्त्रः कौत्सस्य हे वहत्सौ नो

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

धसात्तथा काले यातो सामेकं॰ षोडशिन स्थाने निदध्यात्ताः सर्वाश्चतुस्त्रिं॰ शदक्षराः संपद्यंते तं तस्थानु
प्रतिष्ठितिष्ठास्तिस्रः संधेस्थाने निदध्याद्देवस षोडशिका॰ स संधिका॰ रात्रिं निर्मिमीते ककुभं रथंतरा
च्युतस्तोय— यज्ञीयास्तासां द्वे द्वे संधिस्तोत्रीये प्रपदध्याद्देवमेता॰ स षोडशिका॰ स संधिका॰ सत्रिं
निर्मिमीते ॥१०॥ ततः पृष्ठं ब्रूहीति सवनेभ्यः पूर्वस्याह्नः षोडश॰ त्रिणश्चतुर्थे॰ रात्रेः पंचमः॰ संधेः षष्ठं पृ
ष्ठ्याः छंदोमानं ब्रूहीति त्रिवृत्संवद्दशायोः समासश्चतुर्विं॰ शास्तत्सप्तमः॰ सप्तदशत्रिणवयोश्चत्वारि
॰शास्तद्दशमे मेकविं॰ शात्रस्त्रिं॰ यस्त्राभ्यां नवमेदशमे सो ष्ठाचत्वारिं॰ शं नवमे निधाय पंचदशाष
द्धो नादत्ते सर्वं॰ षोडशिनं ते सप्तत्रिं॰ शात्तचास्तेषां चतुर्विं॰ शतिमहादायदशमस्या— ष्ठावष्टो
पवमाने स्थाने पुनर्दध्याच्चतुरश्चाज्येषु तथा वषट्कृते कमग्निष्टोमसामान्त्यः स्थाने तथा सार्पराज्ञेत्र
यस्त्वा अतिशिष्यंते तान्प्रथमस्याह्न उक्थस्तोत्रीयान्क्रीवीतेवं तं ईड्या ड्ड्यमभिसक्रामति त्रि
वतीं पंचदशामतीतां महाव्रतीं पदीं साचरुत आचार्यो दशरात्रो महाव्रतस्तस्य हाग्रेगता स्वगम ॥२८॥
नमुपपद्यत इति तेषां सर्वस्मिन्दशरात्र उपपद्यत इत्सोपगना वास्त्रयस्त्वा अतिशिष्यंते तान्यो

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ग्निष्टोमसंस्थाउक्थ्यस्तोत्रीनूर्ध्वावीतापरूपं तच्छंदोमेष्वेवेषासप्तिर्ध्वीतितदप्येवमेव ब्राह्मणं भ
वतिद्वन्तएं ज्ञातइति होवाचाभिप्रतारी काक्षसेनिर्यमहाव्रतस्याग्रं गच्छंतिपृष्ठेततोभवंतीति षडहं महाव्रत
मयोच्चन्नस्यस्वग्रंगत्वा त्रिवृत्संवद्दशायोः पक्षयोः क्रियांदर्श्यपतितदप्येवमेव ब्राह्मणं भवति त्रिवृत्संवद
शावेवस्तोमौ पक्षौ कृत्वा स्वर्गंलोकं प्रयच्छंतीति तयोः समासश्चतुर्विंशस्तस्याष्टाचत्वारिंशो द्वादशा
तिरिच्यंते ष्टमान्तथा दशमास्सच्चतुर्विंशो यएतेसंपदौ विदुस्ते दक्षिणायेन विदुस्ते पक्षास्तदप्ये
व ब्राह्मणं भवति येवैविद्वांसस्ते पक्षिणो ये विद्वांसस्ते पक्षा इतितेपक्षा इति ॥११॥ अथातो गवा
मयनं तदेकएकेनाह्नाभिविदधते ज्योतिष्टोमेना— केतिरात्रिचतुर्विंशेनवाहं व्रतातिरात्र इति कृत्वा
ज्योतिष्टोमेनैवसंस्तुतं सत्रिवेकगोआयुषी दशारात्रमित्युपारंभेत संवत्सरप्रवर्हणस्या
चक्षते शंख्वाहनमिति चेन्नच्छातश्चर्यावार्कखंड आसां च केनानाहोभिर्वयं कल्पयामो यथैत
द्ब्राह्मणप्रपखलु पऊर्ध्वं ज्योतिष्टोमदशाहाभ्यां यज्ञक्रतवः सप्तभिः पर्यायैस्तेषु ज्योतिष्टोमानां व
दशारात्रिकाणां च द्व्यायाणा मागमो भवति स्तोमान्वितानि स्तोमान्वितानि पृष्ठान्वितानितं त्वान्वि

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

तानिसप्तस्थान्वितान्यात्रीःसप्रायाणीतिरूपाछंदसान्यायंस्यपिवभ्यावस्यर्छानितत्रेहचतुर्विंशे
यानिमम्रमास्तोमांन्वितानितानियानिद्वितीयास्थानान्वितनितानियानिज्योतिष्टोमासृष्टान्वितानिता
नियानिदशरात्रांसर्वाणिरूपाणिक्रियंतइतितानियानिछंदसान्यभिभवंतिप्रवंतिस्वस्त्ययनप्रवादा
न्यपत्रमेनिरूपाणीतिनानितखल्वुवहस्तष्टुंरथंतरमध्यंदिनेकुर्मउपक्रमणीयमहरितिरथंतरंद्वितीय
29 मितिवृहत्पेकेभपसामानइतिहस्माहशांडिल्यायनोवहस्तष्टास्तेरथंतरमध्यंदिनाःकुर्वालेनिवंस्वे
सवनेस्वेछंदस्यमेवामदेव्योत्तरेभवतइतिचतुर्षुवंहोतुराज्यंसमामनामस्तासांचतुर्थीमुद्वरस्य
द्वरस्यातीभवस्यपरूपाप्रायणार्थेयाध्येतस्याणंरणाप्रवादोभवत्यपरूपास्वस्त्ययनार्थेपयत्रेत
त्सर्वस्वारेभवत्येतांतत्रकरोत्यथखल्वुप्लवमन्वहब्राह्मणंसंतन्वान्वहंकुर्म्मएवंवरहस्यब्रा
ह्मणोदर्शयतिचत्राश्वद्ब्राह्मणमधीयतेतेवाएतेप्लवातिप्लुतायेप्लवमन्वहमुपयंतीति॥१२॥
उद्धरस्याचार्याःस्त्रेककुंभंसमानोदर्कयोन्यरूपंप्रायणार्थे तत्रितसोमनैष्टान्वितंवि ॥२२॥
कल्पोवास्याद्ब्राह्मणवोदितत्वादथखल्वाहसर्वाणिरूपाणिक्रियंतइतितत्रखल्वाचार्य

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

एतेष्वेवर्द्धेषु सर्वे स्तोमाः सर्वाणि पृष्ठानि सर्वाणि विभक्तीर्दशा दशरात्र रूपाणीति भक्तिमात्रे
णावकल्पयन्ते त्रिवृत्पंचदशौ चतुर्विंशे संपद्यते पंचदशसप्तदशान्यं त्रिकविंशान्षडेव त्रि
णवान्षड्वयस्त्रिंशां सर्वाणि पृष्ठानि बृहद्रथंतराभ्यामुपासान्ये तस्य रोक्षणीहि नराणि वाम
देव्येन वितस्माद्विस्तृष्टान्यहद्वशीयेन वितद्विसर्वेषां रूपमित्यनिरुक्तविभक्त्यो निरुक्त ॥
सर्वाणि प्रायं वामदेव्येन स्वरविभक्तिः पृथग्दाशरात्रिकेभ्यो द्व्यागमः संपश्ये दुपवीतोप्र
थमादग्नियवती द्वितीयाद्द्विषुत तीन्नतीया सत्रासाहीयः सत्तोत्रीयं चतुर्थाद शाख्वलु
साकमश्व मुत्प्रणाये करिष्यदतिरात्रे तन्नं भवति तन्त्र समविचारयपिषीत्तत्तत सत्रासा
हीयं सहोपक्रमाद्रुपक्रमेवाहूता द्वाहृते सो ढवतीषुसा ढवन्नामो थेदं कर्म सहेमहीति पार्छे
पंचमादुद्वंशीयः षष्ठाद्यद्वाउद्वंशीयेन तदुद्वंशीयं तदुद्वंशरापुत्रइतिहे भवतीस्फुद्व ॥

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

त्रीयेणैव सर्वी रूपा वाग्निमेके वड्ड सप्तमाहं इंद्र अग्नान मो वृहहिस्य ष्टमान्समंत द्वे वृष्णश्च वसेन वमादभी
वर्त्तः सस्तोत्रीयो दशमानः ॥१२॥ ॥इति चतुर्थः प्रपाठकः॥ ॥अथ्ये षानि पृष्ठ्यास्तस्मिं स्तारण्यगे हं छं
दृष्टं कृ प्रबमर्वेति त्रां डिल्योद्दमेव प्राग्नि षुवतोद्दमद्ध्य पृसादिस्स त्रतानि श्रुत्क्रियाणि विषुव ।तिसतवः
30 क्रयावीयानि सामानि व्रत इति समूहति बार्हद्रथंतर पृष्ठ्यादनि सामिरनि सोय पृषडह इत्यषाड
हिंकारनिं साइसा च स्तनेते खलु श्राभ्य द्वाद्य विनः स्तोत्रीयास्तातिपदः कुर्वंति यथास्थानमे
वानुरूपाननुरूपान्वयं प्रतिपदः कुर्मः स्तोत्रीयाननुरूपानेवं यथा त्ररुणः स्तोत्रीयानुरूपाणां प्रत्याहारो भवि
ष्यतीति षडहवत्रोननाना प्रतिपदः समानं पर्यांहमेकाहवत्रोन तेन प्रच्यतं द्वितीयपर्यासं प्रथमेहन्यनुरू
ह्ला स्यात्वेतानेवाविपृथिकान्याज्यान्यहुस्सगाय त्राणि तद्धि मक्षीनि प्रतिनिदधाति त्रीणि त्रिणधनानि
करोति त्रीणि ह्येव षडहे वधारितत्रिणि धनानि भवंति तानियत्र यथा कृतमभ्यस्यत्साया स्यत्सायास्यं
प्रायश्चित्तिमाम षष्ठेहनि चिकीर्षन्याथं द्वितीयस्य माध्यंदिनां व्यंकरोत्स्वेत सुरस्तात्स्तौभं सन्नसा ॥२०॥

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

मद्बृहति षष्टिभिरूपं तेन प्रस्तुतमिव द्वासिष्ट ष्व ष्टेहन्यनुगत्कृतीति स्वरविभक्तेरनुग्रहाय ॥१॥ अथ
यैतत्वाष्ट्रीसाम वाधीगवं च तृतीयचतुर्थयोरह्नोर्व्यतिहरति अहरोर्व्यतिषंगाय तत्रताएव देवता
विभक्तयोथ सामत विभक्तय एषते षामेव द्व्यागांत हि गाः कल्प० यैः ... च मेनु निधन विभक्तिर्न वि
द्यते षष्ठे चं डा विभक्तिस्तत्राभ्यावारयंति बृहद्गिरं वानुकद्रुकाल्पये सोऽग्नवसं वोछ्कानां ब्रह्म साम
कुर्या द्गो ष्टषष्ठेनुकल्पयेदिति तस्य त्रिकद्रुकास्तोमाः षाडहिंकानि तं त्राणयस्ति च षडह प्रवादोपि
स्य वष्ठहरस्य ब्राह्मणो दर्शयति ज्योतिष्का यन्तो ज्यातिरूदयनः षडहो भवति यथा स्थानमितरा वि
तितत्रयान्यैकाहिकानि द्व्यागि स्तोमान्वितानि तानि यानि षाडहिकानि तं त्राणय न्वितानि तानि
यानि छंदोमिका नित्रया तानि त्रयस्त्रय इमे लोकसंमास्ते लोकसंमास्त इमे वृहद्रथंतरपृष्ठा
स्ते बृहद्रथंतरपृष्ठा इमे इति रूपाच्छंदसान्यायं सपिवव्यावल्लर्छानि च स्वादिष्ठां प्रथमस्या ह्नन्य
र्ने वीयं करोति याहेतस्या ह्नः स्यमें वीया भवति न तस्या उत्तरे त्र यधीमहे तस्याः त्राभ्य न्माष त्रा राव

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

31

यउत्तरे अधीयते नां ते कुर्वंस्याभीवर्तं च तुर्थेनावमिकं कुर्यादिति धानंजय्यो व्यावृत्तये पृष्ठ्याभिप्लवयो-

र्ग्यानुल्लिकमेवेति गौतम एषितस्याहुः स्वरविभक्तिर्भवतीति ॥२॥ अभीवर्तो ब्रह्मसामेति तस्य स्तोत्रीय

विधियदितिः समानं साम भवस्यन्योन्यः प्रगाथ इत्यसंतनां नालं — आस्तुतं कुर्वते यथाद्वग्यामुपसी

दे देवं तदिति प्रयुक्त प्रतिषेधस्तस्यान्ववायः पंच स्तुमास्तु बार्हताः प्रगाथा आप्यत इत्यथातः प्रगाथायना

नि चतुः शतानि द्वा बार्हताः प्रगाथा दशातयीषु तां समाम नेतेषां चत्वारो न्यत्र स्थाना बृहद्रथंतरकाले

य स्तोत्रीया अहरहः शानस्य इद्वं ऋतुरोत्तरपक्षिकः शतमपि त्रिंश्यं तेतेषामेकं चतुर्विंशे कुर्यान्न

नं शतमतिशिष्यते समाम्नातीतिः सतो बृहस्यस्त एकेन नविंशा सातो बार्हतास्त चास्तेषामिहे

कविंशति माहरतीति तद्विंशानि शतं संपद्यते विंशति शतं पंचानां मासानामाभिप्लविकान्यहा

नि भवंतीति तेषेतान्प्रगाथान्प्रयुंजीत तृतीये तृतीयेहनि सतो बृहतीः कुर्वन्न्य एष पंचमस्य मासस्यो

त्तमोऽभिप्लवस्तस्मिन्न्द्वयीः सतो बृहतीः कुर्यात्तृतीयपंचमयोरह्नो नहि प्रगाथा अन्तु भवंतीति नन ॥३१॥

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ऊर्द्ध्वंछंदसीसंयुंज्याद्दौछिहेत्तृचएकांगायत्रीमुपदध्यास्ततोबृहस्यतिस्रोषट्समायातिगोतमोष्टौ
सतोबार्हतास्तत्वाऽपतिशिष्यतेतान्प्रथमेचाभिप्लवेकृत्वाद्वितीयस्यचद्व्यहेततऊर्द्ध्वंछंदसीसंयुंज्या
द्दितिचतुरुत्तरैरेवछंदोभिरेतव्यमितिगायत्र्यांचतुर्विंशोभीवर्त्तंकुर्यादुष्णिहिप्रथमस्याभिप्लविकेत्रि
ष्टुभिद्वितीयेततऊर्द्ध्वंबृहत्यायंचमासइत्यायएषपंचमस्यमासस्यात्तमोभिप्लवस्तस्यपंचमेहनिपंक्तिं
कुर्याद्दृपिवाषष्ठेततऊर्द्ध्वंत्रिष्टुभ्युत्तमेस्वरसाम्निजगत्सामित्यत्रापिसातोबृहत्यतिषट्समाप्यतेसर्वंगोत
मोनवसातोबार्हतास्तत्वाऽतिशिष्यंतेद्वौचप्रगाथौतान्प्रथमेचाभिप्लवाकृत्वाद्वितीयस्यचपंचाहे
पंक्तिं षष्ठेततऊर्द्ध्वंत्रिष्टुभ्युत्तमेस्वरसाम्निजगत्सामिति॥३॥छंदःसंयोगरूपोयंविधिस्तत्रस्थानेच
तुरुत्तरंमासशब्दैवैवंछमितिचेत्संवत्सुमांस्त्वितियथाएकादशपनोपचादस्तुलिंगेनदद्वागावती
वन्तचमासांरतयेतत्कर्म्मास्तीत्येकदेशोयथाकालकृतोलोककृतमितिबृहत्साचैवत्रिष्टुभाचैत
व्यमितित्रिष्टुभमभिचतुर्विंशोबृहत्यांप्रथमस्याभिप्लविकेत्रिष्टुभिद्वितीयएवमनुपूर्व्यंछंदसा

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

प्रयोगो भवतीति तेन तदूर्ध्वं व्यत्यस्य बृहतीस्य एव तन्मन्य इति चेन्नो विवृद्धिर्बृहत्याः पंचमासद्वा
य एते षष्ठो सातो बार्हतास्त्वचाभ्यतिरिच्यंते ये चैतत्रयोन्यत्र स्थाना बृहद्रथंतरकाले यस्तोत्रीया
स्ते ४ षष्ठमासि त्रिष्टुभो व्यत्यस्येयद ह ४ काले यः स्तोत्रीये भीवर्त्तं कुर्यात्तत्राणि दिक्षिषासतीति काले
यमासं वारा घद हास्यंतरस्य वक्षक्तो त्रीये रथंतरं स्यादपि वा स्वरसाम्नोरन्यतरस्मिन्नथंतरस्तो
32 त्रीयं कुर्यादत्र ह्यन्यासु रथंतरं भवतीत्यथ त्रस्त्रिंशत्रात्प्रगाथमेकं चतुर्विंशे कुर्यात्सा तो बार्हत
त्रय स्त्रिंशत्राप्यनेनि प्रयुंजीतापि वा न सतो बृहतीराद्विपत य एव चतुर्विंशे तमनुसंहरे
दिति ॥४॥ ऐ एतेनि वोन्नराणि द्रव्याणि व्याख्यातान्याद्विप्रगाथाद्यथाकारी पुरस्तात्प्रगाथां
स्यान्नथोपरिष्टादिद्रूक्तो सामानि प्रतिकल्पयेत्तायं तितन्छंदस्यानि निधनवंतियदि त
छेदस्यानि न विद्येरन्नपि छंदसानि कुर्यात्यान्यभिरूपाणि स्यर्गीतितश्च निधनं तच्च कृ
तमप्येषां कल्प्य इति प्रथमो प्रतिषिद्धाविस्याद्रथंतरे सर्वकल्पावपि वा द्विप्रगाथमेव कल्प ॥३२॥

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

स्याद्वा षडहर्शीन्तनं पूर्वोनन्तरक्रमीदिति नैकस्य हेतोः षड्गाथमयनऽस्समास्स्यंतीति नेदं षड्गाथामि
ति शांडिल्यायनो यः षड्गाथं विकीर्षेन्नसतो बृहतीराद्धियेत य एतच्चतुर्विंशं त्रीतमनुसंहरेदिति
सत्वयमभीवर्त्तः षड्गाथानधितिष्ठति पूर्वस्मिन् पक्षे सिद्धेश्च सतो बृहतीरेवमेवं द्वक्रतुरुत्तरेषं
च प्रगाथिकानिद्धसातो बार्हते विकर्ष मष्टममेवमनयोः समाधिरित्यथैतत्सुद्गानमोच्छिहमा
विषुवतः सर्वत्र पृष्ठ्यपंचाहवर्जमितिरात्रीञ्चायथा कामकल्प्यत्वादेतेषामह्नांतद्भिप्लवस्यरा
यंतरे षडहः सुविचार्यते षष्ठे वेवमिव षडहेनानास्वर्धिंधनानि भविष्यंतीति पृष्ठ्यमेव छिंदन्न्यू
हेत्समूहेदिति व्यूढस्यादिति शांडिल्यायन एवमस्यर्षिदर्शनं भवत्यथाप्येवं पुराणामाचार्यव
चइति समूढस्यादिति धानंजय्य एष न्याय एवंहि ज्योतिष्टोम एवं दशरात्रस्य प्रथमस्त्र्यह एवं द
शाममेवहीनेकाहाइत्यथापि समूढ एव पूर्व उत्तमो परो व्यूढ एवं पंचरहस्य ब्राह्मणादर्शयत्येव
मिव ब्राह्मणानां भवति छंदांसि वा अन्योन्यस्य लोकमभ्यध्यायन्नित्यस्य तस्य लोको नाम भवति
॥५॥ अथापि विवृढो व्यूहः षडहेन हि न हि त्रिष्टुभः प्रतिपन्नो लभंते न जगत्सोमाध्यंदिनं तान्न

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

गायत्र्यार्भवांतान्यत्रैवं खल्वेतछंदा ऽसि विप्रच्यतस्यद्दशामेहनि संप्रकल्प्यंते तत एव व्यूहः सिद्ध्यतीति
तदप्येवमिव ब्राह्मणां भवति नतैं छंदोमेभ्य ४ पृष्ठ्यो व्यूहमानत्राइत्यथापि सम्मूढेतषडहेन संप्रयुक्तोभवती
तितरस्यैवेप्रलव इहिष्यवमानं कुर्वंति नह्येता व्यूहकारिताद्दति नवाहयोगाद्दमा भवतीतिधानंजय्य
४ कथमसमापयिष्यन नवाहं नवाहयोगाः कुर्यादिति तत्र नित्यावुपवद्धोकविमान — प्लवन्यायेन पा
33 र्ष्ठे द्वितीयस्यमाध्यंदिनांत्यमभिप्लवन्यायेन क्रियाभिः समूहति निस्रोयं षडह इति तत्र तान्येव सा
मूहिकानियान्यभिप्लवेजनित्र — मेविदन्यनदूतस्वयोनिकाम ४ कारयतीति कथं पृष्ठ्याभिवर्त्तव्य इ
ति शौन्चिवृद्दिपंचसुमासुबार्हतः प्रगाथाच्छ्याप्यंत इत्यतेपृष्ठ्यादेवै षाप्तिसिद्ध्यतीति कर्त्तव्य इ
ति गौतमो यत्सामावस्रजेयुरवस्वर्ग्याल्लोकात्साघरन्निती हिमवतीति पृष्ठ्या वाऋस्येनसतो वा
दीन्त्रह्लेनं केचनाभिप्लवाव्यावयंतीति तं खलु बृहतीषु कालेय द्वितीयमनुकल्पयामः संतानरू ॥३३॥
पमस्मिन्भवतीति कथमभिजितीस कर्त्तव्य इति शौचिवृद्धिः कर्त्तव्य इत्सेवगोतमस्तस्य छ्योनेवव्या

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ख्यातमथाप्येष एवं कूर्म एवैतकादाह आगच्छन्त्यमी वर्त्मे मध्यंदिन इत्यमी वर्त्मे मध्यंदिन इति॥ ध्रु
अथैते स्वरसामानस्तामग्निष्टोमान्नूनवाहकारिणः कुरू ध्यानेकविंशत्रास्य हकारिणो यो न्यथा कुर्या
द्कुशलः पुरुष इति विद्यादथैता पृष्ठस्तोत्रीयाऽप्यानुष्टुभा एकबृहतीकाऽनुष्टुभौ पूर्वे राथंत
रयो बृहत्स्वन्नमेस्येतदेव विपरीतं द्वितीये चतुर्थे चं तृतीयस्य भवति ताः सान्तृतीयामुद्धृत्य चतुर्थी
तु तृतीयां कुर्म्मे एषा बृहती भवती स्यथ यत्रास्तु षोडशिनः साम भवति सर्वास्तत्रानुष्टुभो भवंति यत्र स्व
लु बृहद्रथंतरे करोति स्वराणामेव पृष्ठलेति ष्ठमाने ऽथ स्वराण्यानुष्टुभान्यानुष्टुभ्सितितत्रयान्यका
हिकानिद्व्याणि पृष्ठान्विताऽनियानिषां उहिकानितंत्रान्विनानितानियानिच्छंदामिकान्यभिप्लव
एवतानि व्याख्यानि सत्यकाविष्टमं प्रथमे हनि करोति दिगनुग्रहाया दि घृमत्र स्वरं भवति तेन प्रव्रक
ते ऽसऽहितं तृतीये हन्यनुग्रहा निपत्तयोः संतानायविकल्पयं त्यनुष्टुभो मध्ये निधन्येउान्यजि
—स्तेतः स खलु विकल्पयं स्वाराणयंस्यानि कुर्याद विकल्पयं त्ने उानि विकल्पयं तश्चान हेक
विकल्पयं तश्चैउान्येव कुर्वंति तृतीयसवनं शस्त्रेण विकल्पयऽस्त्वेव स्वाराण्यं स्यात् कुर्या

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

दविकल्पयंत्यैऊ॰निवसिष्ठस्य प्रियं चतुर्थ्याघाथां तर्यान् प्रस्ताहरंति तेरथ्यं वेति विचारयंस्कद्ध
॰श्रीय वाधमिहानुगृह्य त्यामहीय द्वितीयासच्यतं तृतीये हन्यनुगृह्य त्यत्र स्वयोनि भवतीति ॥७॥
अथ्यैष विष्णुवा॰स्तस्त्र स्वल्सु बृहद्रथंतरे करोति स्तुक्रियाणामेव पृष्ठेवेति यमानो थापि स्व
र्ग्यो क्तो विष्णुवा॰स्तत्र स्वर्ग्यो के बृहद्रथंतरे अविकीर्णे स्थिय यत्पवमानयो र्निदधात्येतदेनयोरप
35
यतोः स्थानं भवति नेयद्ध हत्यां चानुष्टुभी चातो नेदिष्ठो नो चानुष्टुप्प दावा वापाविति तत्र खल्सु गोस्तंत्रं
कुरोत्येतदंततंत्र तरमंन विधेयं भवति मध्यचरस्त्र त्रयान्यं तल्लक्षणानि मध्यलक्षणा ज्योतिर्विधानित्रां
तिविधा निस्तुक्रियसदशान्यभिरूपाणि नान्यत्र खल्वत्रानुष्टुभः प्रतिपदः करोति यथैतद्ध्रा ह्यणानुप
वतीव यं परमेहनि परमां प्रतिपदं कुर्मोयान्यनि बृहद्रथंतराभ्यां पृष्ठानि तिनीति ह स्माह शांडिल्या
यन उपवत्सेवा तषां कुशीलेनापो ह्येवनानि बृहद्रथंतरे इत्यपाप्यात्मा स्क्रो विष्णुवा॰स्ते प्राणो
क्षयगायत्रा पत्यपिक्ति द्वांमां दांतमिति वबाते ना आवान्विति माषशरा वयाग्निरिंद्रायपर्व ॥३४॥

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

तद्इतिश्रुगास्तस्माउत्तरेणुपवीतीवाग्नियवतीतत्रैकेभाभीवर्त्तं कुर्वंतियोर्वपक्षिकोयंभवत्यथाप्येवन्नुद्गातेनसमा
धिरितिमर्ध्यंदिनेवयंकूर्मएवमेवब्राह्मणाभवतितावुभौविष्णुवतिकार्याविवितितयद्वेतस्युद्गातेनसमाधिरित्याभ्र
वचरंतद्भवतिनोपूर्वपक्षिकम्रूद्वृष्टाद्दचिकीर्षीतृ॥८॥अथ खल्वाह त्रिष्टुब्जगतीषुभवतीतिकस्येदंब्राह्मण
प्रस्यादितिपृष्ठाग्निष्टोमसाम्नोरित्याउरेतेकल्याख्यातेभवतद्यथाप्याउस्त्रिष्टुभएवेमाजगतद्वृत्तयोभवंती
न्यथाप्याउस्त्रैष्टुभजागततादेवमाःस्तक्ताद्दाहृताभवंतीत्यथाप्याउर्जागतमेवात्रैकंपदंभवतीत्यपिवासंपद
एवब्राह्मणप्रस्याद्दपिवायोनिवादश्चकर्म्मवादश्चास्याजागतप्रहिसत्रिष्टुप्सुक्षिपतइतिसमसितव्या
त्रिष्टुब्जगतीमन्यइतिकोसस्त्रिष्टुब्जगतीषुभवतीतिसतिकिमन्यत्समासादित्त्याव्रत्नेपृष्ठेभीवर्त्तलो
केसामानिप्रतिकल्पयद्दितिगौतमएवंचपक्षसोःसमधिरपिवेवप्रसमार्मेद्रक्रतुरनुग्रह्यतइतितात्रे
तेषामेवत्वारियान्यभिप्लवेवासिष्ठागौंगवेचद्वितीयप्रथमयोरह्नोःश्रुद्धाश्रुद्धीयंवेतिविचारयंतित्राांड्रि
त्यत्यपतदक्षराणिधनंभवतीतिनाद्रियतेतित्रौविवक्षितस्तदभिवर्त्तेनेवव्याख्यातमथापितिन्यान्य
वाभिरूपतराणीतींद्रक्रतुमस्तुयमानमनुग्राप्रसयंसामानिप्रतिकल्पयतिगौतमाजनित्रंविश्व

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

जितियानिरुद्धोभीवर्त्तेल्लोकेतानिद्वादशरात्रिकेपृष्ठ्योतेषांचत्वारिछंदोमेषुयथाभागंयथापृष्ठंवापौरुषमीछंदत्र
तेनद्वात्रेणश्रेयेतवातंत्रद्वात्रेगाावंवाखलुकुर्यान्द्वावाद्वियेतासामानमिद्रक्रतुमनुद्राऽऽस्यनुमिति।।८।।अ
थोपदृष्टाचात्रऽऽसंभरतांपूर्वपक्षस्सिविचारोभवत्यतिरात्रचतुर्विंऽऽशोत्रिनभिप्लवान्पृष्ठ्यमितितत्रापंचायन
मासानुपयुरभिजित्स्वरसाम्नात्तवत्रिऽऽन्नात्तमानुपसंभरंत्यत्येतंद्वादशरात्रमेकमावर्त्तयेत्त्यावृत्तिसाधूत्तर
पक्षइतिनवयमा वर्त्तयामोनुपेतंपूर्वपक्षस्सितंकस्मादावर्त्तयामेत्यपापिनियुक्तमानसोभवतियद्येहैन
35 मृतेमानसादावर्त्तयिष्यद्द्वादशाहमेवमानसंचरंघवयिष्यघघावेसमानव्रतंचव्यवयिष्यद्पिवाकृतेनद्वादशरा
त्रे।।मानसमध्यवशाययिष्यस्सकस्यहेतोरकृतेनकृतेनमानसमधिशाययतीतिव्रतसानंबंधवीत्प्रजाप
त्यैप्राजापत्यंमनःसर्वाप्तिव्रतऽऽसर्वाप्तिमनक्तद्पिवाभ्यस्सोवर्गजितागोतमाउपरिष्टाद्भूतस्यमानसम
धीयतेमाकृतेनव्रतेनमानसमधिशाशायामेतिसामान्यादुवसमधिशाययंतोमन्यमहोप्येवान्यस्त्रिप
यंत्यहनीस्याचक्षतेत्रिरात्रचतुर्विंशोनवाहंगोआयुषीद्वादशरात्रंव्रतातिरात्रेअपक्षपणादनपक्रमणा।। ॥३५॥
द्वित्यनपक्रमणाद्विति।।१०।।अथातःसंवत्सरावग्रीणांपंचसंवत्सरावग्रीस्त्तेषुधीरामनीषयाकर्मणाउप

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

पदो विष्यास्तष्टस्थाविषुवन्तानि च षड्विंशात्रो नानवो नश्चषडो होमोथसावनो थाष्टादशाभिज्यायानहोभिः सावनात्य
ऽत्रो नक्षत्रमिदमासश्चतस्यचिवत्रयोदशीवांडमसः। सावनश्चोन्मभावथाष्टादःस्यत्तमोस्पुत्रान्नमोऽष्टासप्तत्रिंश
त्रातं पौर्णमास्यां प्रसाधयेत्। गवामयनस्योपायाश्चतुर। प्रतिपादयेत्तेषां नक्षत्रैः प्रथमस्यसप्तविंशतिनो मासाःसप्त
विंशतिर्नक्षत्राणीति तस्य कल्पः। प्रथमस्य प्रथमस्याभिप्लवस्यस्थाने त्रिकद्रुकत्र्यहं कुर्यात्साग्निषुवत ऊत्तमास्योत्त
मस्योर्द्ध्वं विषुवतस्तत्र खल्वभिप्लवं नं तएत्क्रमः स्य रित्येक एतो च हाधिकृतानवापि निवर्त्तयत्यथापि दृश्यते त्र्यहः। त्र्य
हं तं त्रेक्रुमो यथास्वरसामानस्त्रिकद्रुकपंचाहश्चाभिप्लवतंत्रे सप्तदशरात्रे स्वरतंत्राद्दस्य परमेवं च तंत्रा विलोपो
पि च सत्रेषु त्रिकद्रुकत्र्यहः स्वतंत्रो भवत्यथ नवो नएतस्यैव चत्र्ययोदशमासस्य। संभार्ययोर्मासनवाहं स्तुपेयं तुरहं
मवशाग्निषुवतः पंचाहमूर्द्ध्वं तस्य कल्पः प्रथमस्याभिप्लवस्यस्थाने ज्योतिषं च गां च कुर्यात्साग्निषुवत ऊर्द्ध्वं वि
षुवतः पंचाहमूर्द्ध्वं तस्य कल्पः प्रथमस्याभिप्लवस्यस्थाने ज्योतिषं च गां च तु कुर्यात्साग्निषुवत ऊर्द्ध्वं विषु
वतद्दृत्यथ पषड्नश्चांद्रमसः षट् पूर्णमासाः षड्नाः। पूर्वोपक्रमा उनावसानाः पूर्वपक्षस्त्रिमासाः स्य
त्तनोपक्रमाः पूर्णमावसानउत्तरे तस्य कल्प। प्रथमस्य प्रथमस्याभिप्लवस्यस्थाने भिप्लुव पंचाहं कुर्या

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

36

प्राग्विषुवतव्यूह्ने षण्मासेष्वृत्तस्य तमस्योत्तमस्यार्द्धं विषुवतऽ॥२१॥ व्याख्यातः सावनः स एष आदित्यसंवत्स-
रो नाक्षत्र आदित्यऽ खल्वाश्च देताभ वङ्गिरहे भिनेत्तत्रा णिसमवेति त्रयोदशाहं त्रयोदशाम एकैकं नक्षत्रमु
पतिष्ठत्सपह स्वतीयं चनवधा कृतयोरहोरात्रयोर्द्धं द्वे कले चेतिसां वत्सरास्ताश्चतुष्पं चाशतं कलास्तेषु स्तनव
वर्ग्याः स षष्टिशतिशतः षष्टि त्रिशते भ्लोको भवतः सप्तविंशतितां राष्ट्रस्य राङ्ग वसतयो मितास्त्रयोदशाहं
त्रयोदशाहमेकैकं नक्षत्रमुपतिष्ठति त्रयोदशाहानि तृतीयमहऽश्च ते सप्तकृत्व धा दशात यो विकुर्वऽस्त्रिश
वं पं थानं विततं पुराणं चत्वारिंशच्छतानवरात्रिऽ समभ्नुत इत्यथाष्टादश त्रिज्योया नादित्यसंवत्सर एव
तिर्य—णायनिको भवत्यादित्यऽ खल्वाश्च दक दाषण्मासानुदङ्कुतिनवचाहनि तथा दक्षिणात दप्य
तेभ्लोको भवंति यस्मिन्विपरिवत्सरे सौर्यो मासो थ चांद्रमो नाक्षत्रो न विलुप्यते कऽ स्विन्नं वेदकऽम
विदष्टासप्तति त्रिशतेन स्मिं संवरे मितासौर्यो मासो थ चांद्रमसो नाक्षत्रो न लुप्यते सप्तविंशतिमाव
षसप्ताहाने ति दक्षिणात थोदङ्ग प्तविंशतिमिति तस्य कल्पः संभार्यदा मासयोरष्टादशाहान्कपाहरे
न्नवाहमवप्राग्विषुवतो नवाहमूर्द्धं त्रिकद्रुकाऽश्चा भिप्लवं च प्राग्विषुवतो भिप्लवं च त्रिकद्रुकाऽश्चाव ॥२६॥
न्नानूर्द्धं विषुवतऽ॥२४॥ कथमनाहिताग्नेः सत्रासनमिति न विद्यत इति शांडिल्यायनऽ सर्वदष्ट्र

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

यमयज्ञाः पृथक्पृथ्व्यत्रामनीयेर्यजेरन्निति नो विधानं यथाचिदमप्यसत्रिणां भवत्यहीनयाजकाइमे कृच्छ्रा
ज्जिनकंठाभवंत्यथापि यः सत्रे करणा यजमानो मन्येतापि नूनं सो हि निकाहे घपि यजमानो मन्येत तत्र ह्यपिक
रोतीति यद्यावियजमानज्ञाब्द्यजमानो मन्येतापि नूनं येजामहइती ष्टिपशुबंधेघपि यजमानो मन्येत तत्र ह्यपिक
रोतीतथाप्याहयएतनातिष्ठुति तदेतदनाहिताग्नोसाधिष्ठमुपपद्यतइतिविद्यतइन्यपरमेवंचसमारभोपिचे
वऽसत्राणि भवंति स्थालीपाकेरनाहिताग्नयो यजेरन्नित्यथापि दृश्यते १राग्निधिज्यायपायुरोहितस्याग्नि
भिरभ्यमनुचरंतीति तदपि राश्च ब्राह्मणं भवति यथापरयेनाध्यानमियादेवमेष स्वर्गलोकमभ्येति यः पराग्नि
भुदीक्षितइत्यथापि ब्राह्मणं भवति तेषाये पुरोडाशिनः स्फरपि ह्यपुरोडाशिनो भवंतीतीनार्थो भवत्येते
नानाहिताग्नीनाऽसत्रासनमुक्तमथापि ब्राह्मणमेव भवति तेषां ये पुरस्तादीक्षाणाः स्युर्घृतविषांग्रहप
तिरित्यपितिर्यपिद्यदीक्षाणाएव भवतीतीवाक्तीभवत्येतेनानिष्टप्रथमयज्ञानाऽसत्रासनमुक्तम्॥१२॥ ॥
इति पंचमः प्रपाठकः॥ ॥अथापि समाहारसिद्धिसत्रं भवति तदेतत्समरूपमग्नेयः स्तवइव्याणि च मंत्रे वे
यमित्यपपयथैतच्छांडिल्यानीयगृहपतिस्त्तयातिगृहीतेयः यएषआमनीयस्यादिति यथाकामी पथ्या
नांदक्षिणावतामिति वार्षगण्यो नारम्यवदति तस्माद्दुदवसाय दक्षिणावता यजेतेत्यथापि न दृष्ट

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

त्रामनीयं नाम क्रतुमधीमहे ऽ तथा सारस्वतस्येष्टिरेव पृष्ठत्रामनार्थो भवति तथा दार्षद्वततोरयोरिष्टिर्वापश्चुर्वेति
ज्योतिष्टोम इत्यपरमनादेशेकमन्यं प्रतीयानाथाप्याह यामितदक्षिणो वस्यादेष एव कार्य इत्यमितदक्षिणात उ
रवल्कुपृष्ठामत्रामनीयो भवत्यथाप्येष सत्राणामाद्यं तेषु दृष्टो भवत्ययत्सुस्तंत्वं तनमद्र इत्यथाप्येष उद्यावचा॰
नामाराणामं तेषु दृष्टो भवति यथा चातुर्मास्येषु वाजपेयराजसूये संदध्राव्रयोरितिय द्वैतसारस्वते दार्षत
37 द्वततोरयोरिति शिप्रायश्च स भवति स्तुत्याप्रायेतु ज्योतिष्टोम एवाभिरू तर इतितदपिराश्च ब्राह्मणां भवति
तस्मादुदवसायज्योतिष्टोमेनाग्निष्टोमेन रथंतरपृष्ठेन सहस्रदक्षिणेन पृष्ठत्रामनीयेन यजेतेति यजेतेति
॥२॥ अथातएकाहास्तेषां यानि ज्योतिष्टोमानि द्वावाणि नित्यानि तानि यान्यन्यान्यन्नाचपानि तानि ब्रह
त्पृष्ठं न्यत्रं करोति बृहदेकाहेषु स्थानवद्विकीर्षन्न्यस्य प्रन्नोमाध्यंदिनीयामेषा सपृक्तपितामहते तिय
स्तमद्यमानवीयामेषावार्हताद हूइत्यथयत्रसाम्नीचिकीर्षा भवति परिस्वानां तत्राभवीयां करोति तद
दुश्च परिस्तानोवनस्य तंत्रस्य पुराभवीयावभ्रवतांसानुवर्हिरपनिनायाषडमात्रो भवतीति स्त्रषात ॥३७॥
यावीकस पृहितापोच्यते तो यान्यन्यानि द्वव्याणि बार्हतलिंगानि वातानि भवंति बार्हतेभ्यो वाहान्यो

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

यथूक्सोमइतीमाध्यंदिनांतीयाबार्हतलिंगास्सर्वस्यआर्भवांतीयादग्रामदंतात्त्वितान्यंतोहिबार्हतस्पृष्ठमि
त्येतद्धोस्तंत्रमित्याचकृतेयत्रज्योतिष्टोमेतंत्रेबृहत्पृष्ठंतद्गानयज्ञेषुवपाशोणाभवतिवृषाहिराजेतिव्रास्य
स्तोमानांचज्यैष्ठ्ययज्ञेराजजातीयत्वादेवितस्मिन्नेवतंत्रेबृहत्पृष्ठेसर्वत्वोन्नचेच्छंदोमपिविजोपउ[illegible]नमाहा
पृष्ठाद्वार्भवतोस्तोमप्रत्यवरोहःप्राग्ज्योतिष्टोमविचारेभ्यएतयोस्तंत्रयोःसमासमुभयसामतंत्रमित्याचक्षतेप्र
तिलोमग्निष्टोमेप्यनुलोमनुच्यैष्ठ्यग्निष्टोमभक्तिर्हिंस्वादिष्टोच्याभक्तिर्थस्तोमदाथयत्रैककर्चौमाध्यंदिनीया
भवतीत्रायंदोमरूत्वतीसथयत्रान्येमाध्यंदिनीयाभवीयेभवतःकल्पसप्रायणिच्छव्याणितदाग्नीस्तंत्र
मित्याचक्षतेपयत्नद्भिवापिद्व्यंभवतियन्कामऽक्रतुस्तत्कल्पसप्रायमित्याचक्षतेतदेतन्सार्वक्रातुकं॥२॥आये
तानिबृहद्रथंतरयोर्विभक्तानिस्थानान्यपीतरेतरस्यतंत्रंगच्छतोःप्रतिपदाज्यानिब्रह्मसामोच्छिहमित्यभी
वर्तुस्त्वुरायेजेज्ञेष्वभ्रातृव्यस्याभिवृत्यैभ्रातृव्यवाहिराजेतियत्रचोभयसामासन्नरथंतरपृष्ठोमानोध्वसे
नबृहतःप्रस्ताहारोभूदितीवयत्रवाप्रजापतिप्रवादृएकास्सराणिधनएकाप्रजाप्रतिरितित्रयवाहर्गास्यना
नाब्रह्मसामानिचिकीर्षतितत्प्रथमेहनिकरोतित्यंचाक्षरनिधनानांप्रथमभवतियघयज्ञायज्ञीयमनि

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ष्टुभिम वत्येषने दिष्टे चतुष्पद आवापइत्यथयत्र त्रयावाश्वं प्रच्यवते न तद्रथंतरपृष्ठेषु श्रूयंति हवानुग्रहा
यव्रात्यस्तोमेषु च व्रात्यानामुपहवायायप यत्रस्तोमप्रवाराहस्त द्वहस्तपृष्ठेषु पोषकलष्ट रोदर्शनं स्तोमप्रत्यव
रोहेन चिकीर्षति विषमेषु स्तोमेषु भिसो मारायतरेषु परीताबार्हते घृते राथंतरी बार्हत्या वितित त्रेगो आयु
षोर्द्ध चतुर्ऋचस्थे ऊर्व्वंति माध्यविनश्चतुरस्तत्र चैक ऋचान्यत्यासेन कालब विनो ध्यस्यायां वे विकचवि
विदएकस्यां प्रथमायामदक्षिस्तत्र षुपरास्तदक्षिस्तषुपर्वी स्वदो ध्यस्यायामिति श्यायनिनस्तत्र
च प्रथमायां वयमेकर्चं कृत्वा तस्मिन्नेव तत्र चैद्वे तृचस्थे अध्यस्यायामंततएकर्चं ता शानशर्स त्रृचे स्या
चक्षत इतरयो अन ध्यस्यायां मध्यं एक ऋचविमितस्तत्र चोयाथेतग्नि षुस्तेषु भइति ॥३॥ विभक्तावुक्थे
प्रणायोपमं हिष्टीयवंति राथंतरेषु साकमश्ववंति बार्हतेषु द्वे त्रीयंतो न्यमयेषां पंक्त्यनुग्रहायाथय
त्र तुर्योभागः प्रत्यक्पश्रातेनाप्रेधं वासदशं वो क्तातेषु चिकीर्षितं भवत्यायेतातो विश्वजिदभिजितो पृष्ठ्य
पृष्ठ्यस्तोमयोरंजनस्य वातिश्यांडिल्यः पृष्ठ्यस्तोमस्याभिनिस्पृष्ठ्यस्य विश्वजित्पृष्ठ्यादशातयोरिसेक ॥३८॥
एतेनवानुपूर्व्येणा बृहद्रथंतरपृष्ठमभिजितं पृष्ठ्यस्तोमन्यायेनरथंतरमग्निष्टोमसामरथंतरम

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

क्रियं भवति पूर्वत्वान्न द्वहतानाशिश्नायषिषी ज्योतिष्टोमं तंत्रे पूर्वत्वात्त्रयान्यभिवंन्यभिरूपाणि तानि ज्जि
तिप्रवादान्नुभयोरभिज्जिनोतिरात्री भवतो ब्राह्मणं आज्यानुद्धरत्यार्षभस्तोत्रीयमानसंचीचरमिति संचा
रयदितिधिषानं जयः किंऽहियोरन्होरात्रिमुपसंचारयेदिति न संचारयेदिति गौतमो संचारकुशलायत्ताभवं
तितत्रितत्करोत्यभिप्रगोपतिं गिरेत्यभिवतः स्थाने भवन्त्युद्गानमुच्छिहिरथंतरभक्तिन्वान्नश्र्रध्यं चिकीर्षति
नोग्यो छ्लं बृहति पृष्ठत त्रितत्करोत्रभयभक्तिमिश्रणिधनः ऽसर्वपृष्ठं विश्वजितऽरथंतरमध्यं
दिने बृहदग्निष्टोमसामेवमिव ब्राह्मणं भवति यद्रथंतरप्रथमं बृहदुत्तमं मध्य इतराणीति॥४॥
विराजऽहोत्रषामेतद्वहत्यरोक्षमेतद्धेषामेकनिधनमे कनिधनानि होत्रिषामाणि भवंति महाना
म्नीर्मैत्रावरुणसामेनाऽनुक्तावामदेव्यस्थानेभि रूपा विश्वरूपं ब्रह्मसामेतत्सर्वबृहतीषु सर्व
बृहतीद्यायाणि ब्रह्मसामान्येवं च स्वस्तोमानि भवंति रेवतीरछावासामास्वस्तोमात्र्यपदाहायगाय
त्रीषग्निष्टोमसामेवामिव ब्राह्मणं भवति यद्रायच्योभवंति तेनायतननान्त्रव्यवंत इति नास्सा

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

मेकविं८त्रास्य स्तराप्रथमातेनेकविंशत्यानव्यवंतेकथं धर्म्मा इत्यकर्त्तव्या इत्येके स्थानानि हि भवंति स्थान
स्थाधर्मा इति कर्त्तव्या इत्याचार्याः संयुक्तानि भवंति संयुक्ते धर्मा इमइत्यथापि कृत्स्नान्विनान्यात्रीः साध
कतराणि भविष्यतीन्यथापि शिथिलानि परोक्षप्रष्टानि तेषां धर्मकरणेन दृढीभावो भविष्यतीतथाप्यश्वस्थान
नितेषां धर्मकरणेन स्थानस्थानीति चिकीर्षास्याप्ययथापि विश्वजिच्छिल्प इत्स्या चक्षत्र च क्षते धर्माणामेतद्य छि
ल्यानीत्यथापि सर्वेत्राये लोपान्यायतरर इति न्यायतरइति ॥५॥ कथं मंगलमतस्य परिणामा इति कर्त्तव्या इ
त्येके विहिताऽप्रतिषिद्धा भवंतीत्यथाप्येवं दृष्टधार्मैः सामाधिरित्यकर्त्तव्या इत्यपर सर्ववेदसंयुक्तास्ते
भवंतीत्यपि चैते रवल्वंगभृताः सर्ववेदसमितितेषन्वेते धर्मा एवस्मिन्नेव द्वादशाहस्य रितिगोतमोत्र हि सं
स्तराणिं वदतीत्यह द्वादशाहा सांवत्सरिकाणीति धानंजय्यः कामं तु छवी द्वादशाहिकी स्यादिति बार्हतंतं
त्रं वहद्गत्ति त्वपत्र कालेयं मध्यवात नुजिघृक्षितं तत्र भवति तन्मध्यंदिने मैत्रास्य स्वछंदइति सर्वासाही यंक ॥३६॥
कुभि सोढभवन्नामजिति नाम स्विति भवति स कमध्येयप्यतिरात्रतितु भवत्यतिरात्राः सकृच्छ्री भवति
—फी भवति तस्मात्सपीनवतः सफना विच्यावधिषीतदेकउच्छ्वप्राणायेकुर्वंति सोढवन्नाम नामाप्यच्योष्ट

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ति पिपीलिकमध्यां करोतीति दृष्टार्थं न्यायेन तां निधायाः पुरस्तान्निदध्यात् एवं पथ्यावसानमिति तत्र गाणि विकी
र्षा वा प्रजापतिकामो विवमे वै षितस्मिन्स्थाने भवति तत्र वामदेव्यं पृष्ठेभ्यः प्रच्युतमनुगच्छतीति वामदेव्यभक्तिन्य
न्यक्तयन्त्रेति वारवन्तीयं सर्वपृष्ठेषु चिकीर्षितं रेवतीसंयोगात्तद्धि पदासु द्विपदाभक्तिन्य हन्यक्तसन्त्रमित्यनु तं
त्र मुच्छ प्रणायो नानाषोडशि सामनी करोति नानात्वात् छन्दो नानदमभिजितीत्यतस्य पूर्वाभ्यार्थेनेति ॥६॥ अथ
व्रतस्य स्तोत्रप्रदेशः पंचविंशतिस्तोमापंचकृत्वः पदं पंचकृत्वः पूर्वा देवतां पंचकृत्वउत्तराथा याकुर्वा वस्तोमे
स्यद्दैवतमेवं समाधियद्दैवतः स्यस्येतेवापि देवते व्यवस्तोमे दिसेकएवष्टसमाधिर्दैवतयोरित्येतेवाप्यद्वैदेव
तव्यवस्तोमे दिनिशांडिल्यो ध्यकालवविनोयथासमाम्नायमेवकुर्वंस्ते तार्त्तीयं लघिष्ठमपिचयान्यनुपद
धान्यार्दृयतितेषामुभयतः स्तोभां स्त्रकृन्निगदाएवास्य पुरस्तात् स्तोभा भवंतिय त्वेव प्रममवो चामतत्कर्म
तेषामुभयतः स्तोभां स्त्रकृन्निगदाएवास्य पुरस्तात् स्तोभा भवंतिय त्वेव प्रममवो चामतत्कर्मत खलु शब्देक
आत्मना प्रतिपद्यंतत्र्यत्तमसत्तमान्यंगानीति शिरसा वयछ्छिरो वा अग्रे संभवतः संभवतीति भवसपैके शि
रसास्तु त्वाप्यद्दक्षिणेन पक्षेणा प्यात्मना धो त्तरेणाथ पुच्छेनैवं मध्यम्यास्तां भवती स्वाप्येके शिरसास्तु त्वा
त्मना पपक्षाभ्यामथ पुच्छेनैवं समध्यशिरस्था त्रूकं च भवति इसापेते शिरसास्तु त्वाथ पक्षाभ्या

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

मथात्मनाथपुच्छेनैवमिमांगानानुपूर्वमित्सयथाप्येतद्विरुक्तस्तवनेतद्धृदयमेवब्राह्मणवदित्सत्ययस्य
साम्निकिंप्रत्यक्षंकिंपरोक्षमितिह्रस्वंप्रत्यक्षंद्राघितंपरोक्षमपिवैदेइतिप्रत्यक्षमिंडइतिपरोक्षमपिवाय
थाग्रामएतदंगमाचष्टेतत्प्रत्यक्षंतस्यैषास्तुतिःस्यानसरमिवतेपायुर्हृत्जुरनास्कंधइतियथासाम्नायमेवो
पपुरेवमिवब्राह्मणोभवतियद्धिमनुष्याणांप्रत्यक्षंतद्देवानांपरोक्षमथयन्मनुष्याणांपरोक्षंतद्देवानां
प्रत्यक्षमितितत्कुशलंयदस्मिन्नहनिदेवप्रत्यक्षंकुर्युस्तत्रखलुगास्तंचंकरोत्येतदंतंतंत्रनरमंचरतरमि
दंभवतितत्रयोइत्यविकारोनिर्वाकार्थेनसवत्यथापिप्राजापत्यंव्रतमनिरुक्तःप्रजापतिरित्सथाप्यप
स८स्तावान्यंतोनंव्रतमितिस्तोमकल्पायचतुर्रुचमाहरतितयवंयवंनोऽअंधसेत्येतयैवप्रवादंपुष्टि
प्रवादमन्नाद्यस८स्तावमन्नोक्तेभिरूपंजराबोधीयमुभयसामसुविकीर्षेतमुभयविधेडंचहिभवतित
दाग्नेययोन्यन्नाद्यस८स्तावमन्नोक्तेभिरूपमेकाहिकाद्भुतात्वंचनिधनंवामदेव्यमपव्ययतिनानामहा
मतिमदनायतिभवतितदकाहनोपपद्यनेप्रइसामान्यादहीनेभ्यःस्तत्रास्यैनमनुतत्तंत्रमानोविश्वा ॥४०॥
सुहव्यमित्येताब्रह्मप्रवादाइतीलांदमग्निष्टोमसामकुर्वतस्त्वेकुर्युरपश्चात्वाविन्यायइतिद

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

त्रास्तु दशरात्रस्योत्तरे पृष्ठ्यार्चिकान्यनुगानान्येवं विराजान्यनुगानानि भवंतीति षडृचे सर्वस्मिन्नित्याचार्यात्र
र्द्धे वे षडनुगानान्येवमसंपूर्योधतगीतानामिति द्वादशार्च इति शाण्डिल्यस्तत्रापरावाग्नेयोस्त्वचा वाहरेदाने
श्निं तमन्य इत्येवमग्दशीन्यनुगानात्स्यच्छुभविष्यतीति षडृवे तु कुर्वंतियेकुर्वंत्याग्नेतवश्वावावय इति चतुर्थ
मेवानुगानास्यादिति वार्षगण्योत्र हि निधनवादं वदति व्रतमिति भवति स्वरिति भवति राकुन इति भ
वतीति भक्तं यथ्वकल्पं तेनानासामवाद्वनान्येधीयत इति ॥७॥ अपसा हस्त्रास्त्रिरात्राग्निचव्रताग्निं चोपकृता
एवमिव ब्राह्मणं भवति तत्र त्रयाणां संपद्ब्राह्मणाचोदिति तानुपकृता एते स्तोमा भवंति ब्राह्मणविहितास्तृ
तीयस्यामेसाम — करोति व्रतन्यायेन त्रिरात्रन्यायेन व्याख्यातमिभयतं अपर्वयोः पङ्क्तिषु ब्रह्मसामपक्षे सहस्त्र
स्रास्तु ब्रह्मसाम्यन्येवमक्षरसहस्रपूर्ऽसंपद्यते वार्हतं तत्र तृतीयस्योच्चलादग्निं इत्येव वामह इत्यक्षनयान्या
ज्यानीति तत्र पूर्वं बार्हत उत्तरे राथंतर इति त्रोचिवक्षिरेव पूर्ऽसमविभागो देवानामित्येकदवत्से बार्हते द्विदेव
स्य राथंतर इति धानंजय्य एतद्वयोः समवयतोः कुत्रालं पद्यत्वास इति व्याख्यातोः आयंतीयमपि चिकादशा
स्तरत्रातानि संपद्यते तत्र निसा सहस्रसंपन्नोस्तमुच्छोपुचिकीर्षितमुच्छादशानं वापि वक्षस्तरणि
नंत्रीण्यच्छानीति सोभरं त्रिककुभं भवति विचारयंति नित्यमहसोभरं आयंतीयनियागाडु द्वपूर्ऽशीयनि

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

५१

यागा द्वात्रिककुभमितित्रिरात्रविधतमउत्तमस्त्रिरात्रिक्यः प्रतिपदश्चायानिचकमत्रिराकस्मिंद्धमिज्ञाथिनो
बृहदितितघकरोति पृष्ठमन्यविभाजयिषीज्योतिष्टोमतंत्रंविग्र ऽष्ट्रायत्रांकस्त्रिरात्रएतस्प्रतिष्ठाविधरंतंत्र
योरितिककुभंमाध्यंदिनमुपाहरतितामुपरिष्टाद्गायत्र्यानिदध्यान्येवमियममुतगायत्र्यानंतर्हितः तितस्या
स्तानेद्विपदांकरोतिपुरुषश्छंदसः पुरुषश्छंदस इतिसतोबृहतींकरोति त्रिरात्रन्यायेन तान्त्रित्वायाः पुरस्तान्निद
ध्यान्येवंपथ्यावसानमितितयत्रगाणीचिकीर्षावाप्रजापतिकामोवेवमेवितानिछंदांसिपुन्यंतत्राष्टमि
कीस्त्रिष्टुभः करोत्येतारूपंपन्नाइतितत्रवामदेव्यंरोत्येवंहिब्राह्मणंभवतिपवमानस्यांत्यंवामदेव्यमि
तिस्वारंसोपर्ष्मिमेत्रावरुणसामेतद्वामदेव्यसदन्नीमपुरस्तात्स्तोभंबहिःस्वारंयथावामदेव्यं॥८॥ अ
थसाध्यःकेषुयाः सयः प्रवादानवप्रवादाः प्रोक्तवत्याज नहृत्यस्ता अथरूपा अपरवल्वेत्रपृष्ठेन्यंगाप्थि
कीर्षितामवंत्सामाभिमानितोयमनुप्रत्ययानिपृष्ठानिपरियाचनार्भोनीतिनातियन्नसाक्षाद्दस्वस्तोमान्यभवि
ष्यस्तात्रितन्वान्क ऽरवर्णं ऽन्नाक्करीभ्यः प्रतिविष्टंभंविरूपात्रासासाद्यंतरंत्तियतेसोभरंबृहतोवारवंती
यऽरेवतीभ्यःस्वाशीरामर्क्रीविराजादास्ययामुष्ठिहिमध्यंदिनेदक्षिणांप्रतिगृह्यविभूऽन्नेवतृतीय ॥४१॥
मवनेप्रायश्चित्तिंवत्र इतिकपमुत्तरयोः साधः ऋधर्मादितिकर्त्तव्यादस्येकेसाध्यःत्रश्चाभिपरीताभ

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वतोपि वेम्रकालसंकर्षाद्भवंति संकृष्टकाला विमो भवत इत्यपरसाद्यः क्रोहि भवतो यद्वैतदभिपर्यायादिति सर्व
एवासाद्यः क्रिरभिपरीता भवंतिय द्वैतत्कालसंकर्षादित्युक्त्वाव त्वाः कालविप्रकर्षएकानांतदेवं बहु प्रसज्येत निवि
श्वजिद्धिल्पसामस्तोमेसति साध्यासां दहनीकरोतिकस्यहेतारितिपुरस्ताद्दापन्नानि विश्वजितान्यवि च्यावय
पन्नविच्यावीयच्यन्॥ ८॥ जिघाङ्सदुउत्तरस्तत्र्यपाहतवत्यः क्रूराणि वसामान्यभिरूपाणि तानि त्रिकाण्या
त्यपृष्ठानि करोत्येव • सुपराचि भवंति वज्रो त्वंच पंचदशमभि संपद्यते चतुरः पंचदशानर्षासो मयकमन्तम इतिमा
ध्यंदिनी याहत्यहेयं भवंतीति त्र्यांडिल्यायन कृषव्यृषेत्यर्थानुस्नातकाः कुर्वंति भः गतिलोपे वोत्सन्नाभवतीतिपरा
वीषुरथंतरमिति द्विपदोत्तरासुत्यादेवङ्स्तुपरास्रवतिक कुभावेवेतिगोतमानभि निवर्त्तस्य तद्ब्राह्मणानितिम
वमानेरथंतरम्नस्त्वद्वस्य बार्हतानि स्यादृष्टेऽस्वपदस्तोभः शाक्करवर्णस्यत्रिणिधनान्नेय हायत्रा क्करीणां वपवमा
नःत्येवारथंतरंतक्रम्यवमिव ब्राह्मणं भवतियद्वै महावृक्षो समृच्छेते बहुतत्रविभग्नं प्रभग्नङ्त्रानइतियप्रवा
ञ्जामि योधाजयस्थानेदर्वश्च वसंयदंतरासामायंतीत्यपरिष्टादनुद्वरन्वाबार्हतान्यनुकल्पयेत्त
त्रापारूमद्वंतवसमाधये त्रातवधङ्स्मास्मिन्ब्राह्मणं दर्शयतीतियोधाजयापतवोत्सेधमध्यां कृकृत्सा
पचमानांसङ्रथंतरमांधीगवस्य निषेधो वर्त्तिग्रहणाद्वामदेव्यङ्स्त्वचिंवाभिपदनार्थंइतिधानंजय्यः

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

पूर्वस्मिन्नेवाह्नि सामस्यात्त्वमिंद्र प्रतूर्त्तिष्वित्येतास्वेतानारूपसंपन्नाइति रिक्तयोनौ वा बृहत्स्तोत्रेष्वादायेष एकवि
ंशः प्रजापतीष्टासामुपकृतस्तोत्रे तावुत्सधनिषेधे प्रजापत्यादह्नो निषेधो ब्रह्मसाम श्रापेतीयस्या श्नौ हितवतीष्वा
यश्चित्तवृत्त्येभिरूपेत्यतो याद्दृव्यविकारः प्रजापतीष्टयासम भवति ॥१०॥ अथ व्रात्यस्तोमास्तत्र षोडशी व्याशीः
स्तोमः स एषद्दात्रिंशच्छोविहूतस्तम स्त्रावाकसाम्नो निदधासेत दानुष्टुभस्त्वान मित्यनंतरा द्वात्रिंशच्छप्रमुक्तिर्भवि
ष्यतीति पवमानयोऽन्योति ष्टोमानी नरागाणि तत्र यावीर्यप्रवादाबलप्रवादागाणप्रवादाद्विगाप्रवादाश्रुत्विप्रवादानि
षस्यवस्यः पवितामिव्यहारात्रुपमि रूपास्त्वाया निवगणासामानि हृतवंति तत्रयः छंदोयोगविकारोगाणिविकीर्षया
सभवस्यपि चतुर्दृश्च विकीर्षे याथ स्वल्वाहयन्निरुक्तं निधनमुपेयुर्ग्रहपत्तिरेव प्रयादपेतरान्प्रीतीतिकस्य दंश्ना
ह्मणा च्छस्यादितिनो घसइतिनिषेधइसावार्यास्तद्वितिनिरुक्तमिधम्नभवती तिवेद मित्यथापरमाद्द्राह्स्य
वास्यनिधनंनिराकुस्तघत्तथास्यानूनिरुक्तछरूपादितियथासमाम्नायं त्वेचैवमनिरुक्तमितिद्वावग्निष्टो
मस्तमस्तोत्रीयोसमापन्नायोद्दूयव्रात्या भवंति शीर्षादयाश्चैषीकपावमश्च शीर्षाद्दृ छसतो बृहतीष
ग्निष्टोमसाम कुर्यादिति धानंजय्योऽन्यायसस्तान्क्रवत ऐषीकपावीणां प्रगाथ बृहती ष्वकेनोविप्यादिति ॥४२॥
स्वयं क्रवीरनज्यायाच्छस८ खलु शीर्षादये क्रवते षट्षोडइस्फन्तरस्तत्रखलु च्छंकरोति षाज

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

त्रायोःस्थानेचिकीर्षꣳस्तावायवसीमर्योनिदधात्येवꣳसंधिःपवमानाच्छावाकसाम्नामितिकनिष्ठयज्ञउ
त्तरोण्यनुखलुर्जनरनाकनिष्ठायोह्णावयसेतियजन्मनेत्याङुस्तानहिकष्टाद्त्याचक्षतेयप्याङुर्यवयसा
सखिवारिणोहिब्रात्यभवंतीतिव्याख्यातोषोडशावच्छावाकसाम्नोरूढ्वरतिश्चध्यꣳस्तोमसꣳरोधात्तत्र
मरुताꣳसꣳस्तोमंकरोतीत्याशीःसाममाप्रव्याष्टतिविहरतित्रयावाश्वांधीगवेरुचाविप्रसनूः॥११॥ज्ये
ष्ठयज्ञउत्तरोयेनुखल्वुजन्मनाज्येष्ठायेह्णावयसेतितत्सर्वेणैवव्याख्यातंतत्रद्वात्रिंशरात्रिकांश्चस्तो
मानुभेवसामनीकरोतिज्येष्ठयज्ञंकृत्स्नंचिकीर्षन्नथापिमंद्वात्रिꣳशमात्रीःस्तोमꣳसाक्षाज्ज्येष्ठ
यज्ञंचिकीर्षीस्मृत्यादीयमानःसर्वंस्तोमानादायेनाꣳस्तुयदेवंप्रयुक्तएवमनवकरणोरोहोभव
त्याष्टाचत्वारिꣳशास्यरस्तदंतरितावितित्रिणवत्रयस्त्रिꣳशावेभिरूपोंतेद्वात्रिꣳशोवाचिकिर्षतकनी
याꣳसोस्तोमावुपागुरितिन्नभवतित्रयस्त्रिꣳशाद्वात्रिꣳशाविनीवेतद्भवतिद्वैत्रिणावत्रयस्त्रि
ꣳशोद्वैद्वात्रिꣳशात्रयस्त्रिꣳशोइतिवाखलुऊर्युःसर्वान्विवरूढापेयुरित्यउत्साकानुव्याहता
कौषीतकीन्मन्यइतिधानंजप्यइवꣳह्यावितुसत्त्रुरोहाभवतितत्रयारोहोर्थकारित४स

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

भवति कथमनिष्टप्रथमयज्ञानां व्रात्यस्तोमादस्य कर्त्तव्यादित्येके नारभ्यवदतिय एतेनानिष्ट्वस्यथाप्येषां ज्योति
ष्टोमे प्रतिपद्विधीयते थापियथानानाहिताग्नीनामेवमप्यनिष्टप्रथमयज्ञानामिति कर्त्तव्यता इत्यपरं प्रायश्चि
त्तार्था इमे भवंति प्रायश्चित्तमु खल्वपूर्वं विधीयते थापि ज्योतिष्टोम एव प्रायश्चित्तस्यपूर्वत्वं दर्शयति यथाक
लन्दोदीक्षे विरिक्तयाक्लृप्तिशीर्षणा इति यद्वैतय एतेनानिष्ट्वेति प्रकृतिभूतानामेतद्भवतिय द्वैतस्त्रातिसि
द्धिकारितमेतद्भवति ॥१२॥ अथाग्निष्टुत् सुया अग्न्यः पवित्राभिव्याहारा ज्योतिष्टोमीभिः सदत्राव्यं
जनाय थास्थानमभिरूपास्ता रुद्रवती स्त्रिस्त्रिष्टुभः करोति रुद्रो मरुतां पितेत्या हुस्तेन मरुत्वदनु
ग्रह इति गायत्रीष्व — — मसामैवं तदाग्नेयं छंद इति स यदेवाउपलाजामयोनिर इत्येतावायव्या इति वा
रवंतीयं गायत्रीसामेडमचाश्रोत्रियं तेन प्रच्युतं यज्ञायज्ञीयमन्यं करोत्यत्र हि सत्रं च्यवतां तं भतेतदेत
द्वैतस्तोमसंरोधमेवएवं भयश्चैंद्रा परेषां करोत्यैंद्रीस्तुत्येति सोयं पूर्वः सर्वत्राग्नेयं एकस्तोत्रं चिदिदं
भविष्यतीति स यदग्निष्टोमसामांतारव्यानि कर्माणीति सप्तदशो विषमे स्तोमे सत्यन ध्यासां बृहतीं करो ॥४३॥
ति कस्याहेतोरिति नस्याग्नेयी साध्यासा विद्यते तस्यां चत्वारि सामानि तावंति तएकवौमध्य एवं तच्च

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ग्रायणं तु चोदयनं भविष्यतीति तद्इमे पंचानुवाकाश्चत्वारः कल्पाः स एष प्रथमः सर्वेषामेव सार्हः स्यादपि वा
प्रथमस्य द्वौ स्यातां कथं भक्ष्याद्इत्याग्नेयाद्इत्येक एवं यथार्थं भवंत्यथाप्यत्र तु विप्रतिषिद्धरूपाण्यानाग्नेया
नि भवंत्याग्नेयानि भवंत्याग्नेयानि यथा हविः स्तुतिः यवमानाद्इति यथाप्रकृतीत्यपरं भक्ष्य विशेषान्विदधन्नाग्नि
ष्टुत्सु विदध्यात्तथापि कृतावेवायथार्थं भवंति यथा मित्रावरुणायस्याग्निष्टोमसाम्नी स्फत्तरेष ग्नय इति स्थाने तु
ब्रह्मण्यायां देवाद्इति ब्रूयाद्इंद्रत्वाद् अग्निष्टोमसाम्न इत्येके ॥१३॥ ॥इति षष्ठः प्रपाठकः॥ ॥ ॥अथात्रिवृत
स्तेषां प्रथमस्य यो द्रव्य विकारो निर्वाकार्थेन स भवति पुरोधाकामयद्उत्तरस्तु पतिससतो वायवऽसमाना ४
श्च पूर्व्यं संवृणीरन् ब्रह्मस्सवो ब्राह्मणस्य यज्ञेन जिजनिषमाणस्य त्रिवृतः स्तोमऽसंपद्यते लघुरीषायामभि
रूपोग्रस्तोमश्चाग्रमेषगच्छतियः पुरोधांयस्थापयं स्यस्य तु स्य ब्रह्मसव इत्येषा ब्रह्मणो भक्तिरित्यनुसवनं दक्षिणा
ददाति कस्य हेतोरिति बृहस्पतिरभिषिच्यमानो देवगणेभ्यो दक्षिणामाजहार वसुभ्यः प्रातःसवने रुद्रेभ्यो माध्यं
दिने सवने आदित्येभ्यस्तृतीयसवने श्च द्वादशामध्यंदिने ददाति दक्षिणावेलायामन्याधिस्तन्मन्यते त्रये
नेति षोषोद्वयस्समुद्रे शा उक्त उद्धरति शाकरवर्मऽसाध्यः क्रसामतद्भवति तत्रेतऽराबोधीयमेतद्गा

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

यत्रीसामापन्नमपिचरूढ्वयोनिवर्ष्यर्थेभिरूपमुद्धरतिवषट्कारणिधनंतस्यस्थानेसप्तहंकारोस्येतद्बृहता
समानयोनिर्ष्यर्धध्रुवका र्थेभिरूपमुद्धरति।स्वारेसप्नचैनवर्चोकरोस्येतेप्राणोक्का इतितेबृहत्तस्यस्थानेवष
ट्कारणिधनमेषादेवेषुर्भवतिता माऽत्रीर्ष्यर्धध्रुनिईस्रन्॥१॥स्वासर्वस्वारेसम्नचैनवर्चीन्करोस्येतेप्राणोक्का
इतितेषांविलोपेनप्राणविलापोभविष्यतीतिसयत्स्तथमाऽस्यानेतेरूपसंपन्ना इतिचतुर्ऋचामेंद्राग्नऽसमा
ममामोप्रवत्स्यासौंद्वितीयानामुपरतिसर्वाःप्रवत्स्योभविष्यंतीतिगायत्रीणांपृष्ठापदानांबृहतीषुमैत्रावरुणस्सा
मकरोतित्रिस्थानांबृहतीपृष्ठेषुचिकीर्षऽस्तावेतमेधातिथऽस्थायान्यपन्नंपुरस्ताद्देनस्थानमनंभिवतीषुप
कु वतीषुहोत्रिकपृष्ठानिस्वयोनीतिचिकीर्षपराक्षौहतीषग्निष्टोमसामप्रागादनुप्रहरतेनितायद्वावर्त्तयस्येवंप
स्याप्रक्रमइतितत्रयज्ञायज्ञीयमंतसमाधयेत्तस्याक्षरसऽसंगेनप्रस्तावयतिप्रगाथीकारायपूर्वस्याऽश्यांस्यं
गेयायाश्चाद्यर्मैषोक्षरसऽसंगःस्तद्यत्रयत्रितषांतचापतिर्बृहद्रथंतरयोर्यज्ञायज्ञीयस्यात्वेवमेविषोप्रस्ता
वयतिदीर्घश्रवसऽस्यास्तु [illegible] यदिजीवेदितिवुभवतिनवेदज्ञाकन्मर्तुमुपतदीर्घऽश्रणुयादित्यपिवाप्राय
णार्थमवस्यास्वारंवहिंभवतिप्रवज्योतिचेतिश्योकऊबुत्तरास्तुकऊबुत्तरास्थानऽहिसर्वबृहतीषेकुएवं ॥४४॥
स्वर्गकामयज्ञेरोहोपिवास्वर्गोबृहत्त्वांस्वर्गकामयज्ञेचिकीर्षोपुरस्तानानाबृहत्यइतिवातंत्रेविप्रतिपद्ये

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

त प्रथमतंत्रमित्येके गायत्रीभ्यां जानीमहे त्वा ॥ ४ ॥ स्वंत्रमित्यपरं प्रवर्तीतिरथंतरं स्त्राः एताः प्रचत्य इति प्रत्य इति
॥ २ ॥ अथ श्चातुर्मास्यानि स एष षडहो विहृतस्तत्र उद्दिकान् सोमान् करोति षडहन्यायेन हता ऽ स्तुयद्देवं प्रयुं ॥ ए
वं ऽरोहो भवत्यथापि नानादीक्षवे भ्यथानीमानि सर्वाणि भवंति तत्र सर्वाण्यहान्यपक्रम ॥ ४ ॥ स्तोमेन प्राचि त्रमिषी
दृथाप्येवमेनानन्नवक्छिन्नानंततो ध्यवस्यतीत्यपर्येति तत्राणि पृष्ठानि स ऽस्थाद्रुत्स ह्नां विक्रमादेकानेकाहो द्वि
रात्रिकाणि द्विरात्र उद्धयति वामदेव्यं चास्य प्रत्नां चापरिकांड तया त्र्यहस्य नाना ब्रह्मसामानि नाना त्वार्षे ये
तनो धसस वर्णो निवा र्हद्रथंतर पृष्ठ्याद्यान् स्कच मेवादाशरात्रिकं तदेतत्स्पृर्णाद छंदुग्रहाय शरा ध्य षु शरा-
चीपत इति प्रथमस्याह्नो ब्रह्मसाम स्तोत्रीयो विश्वदेवस्याय ऽस्थानमापन्न एषां विश्ववती भवतीति पंचप्र
न्कान्यहाहाः वृद्धभीज्यायां पंचर्तुः संवत्सर इति षष्ठाम ह्नां प्रतिपदः ष डृतु ॥ ४ ॥ संवत्सर इति त्रिष्टुभं विश्वक
र्मणी करोति नहि गायत्री विद्यते समापद्यते त्रिरात्रे भागास्तदनु द्रष्टाणि हाद्विष्मंतं द्वितीयेहनि त्रिरात्रस्य
कुर्पादिति धान जम्य स्पृ द्विसाम मा प्रच्योष्टेति योत्ता अश्व मेवेति गौतमः कृत ऽह विष्मंतं द्विरात्रे तृतीयस्था
नं वहा विष्मतं त्रिरात्रेत स ऽहित ऽश्रुना शीर्य संतानाद्य सस्तुन्वयोवस्त्वनां प्राणाशि ष्टुर्महीनामिति पं
चमषष्ठाभ्यामुच्छिद्वः उभौ षडह समीप्सुः प्रत्या हारस्ये तेन न्यायेन द्विरात्र प्रभृति षु हर्गणोच्यतेन

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वतोनवेक्रूप्तागमोभवतिद्विपदातिछंदसोदत्राराात्रन्यान्येनतेजगत्याःपुरस्तांनिदधात्यंतछंदसीअंतइ
तितेयंत्नसर्वातेनास्वनछंदोनेचिकीर्षातित्रिताबाजदावयोंतान्विताअयारूचेतिनित्यवक्रस्वयोनयएतेनन्या
येनत्रिरात्रप्रभृतिष्वहर्गणेष्वानभवतोनचेक्तोमसंरोधोभवति॥३॥अथैतेसप्तदशास्तत्रबार्हतेज्योतिष्टमिकंपंच
र्चेकरोसेतद्वहइक्तिनोहूइतितान्नींयिकिंरथंतरपृष्ठेष्वेतद्रथंतरभक्तिनइत्यग्निरुक्तःप्रथमस्तत्रयोद्रव्यवि
कारोनिर्वीकार्थेनसभवत्यपरवत्वाहमारुतीभवतिपौष्णीभवतिवैश्वदेवीभवतीतिकेनोविप्यादेतद्दैवत्याइमाभ
वंतीत्येतद्दैवत्येषुक्तषुसमाम्नाताइतियानिगोःसामानितानिसामान्यमनुपृष्ठसंहितमेवितदाग्निष्टोम्या
त्रियतेस्वर्गकामयज्ञउत्तरस्तत्रयोद्रव्यविकारःस्वर्गकामयज्ञत्वास्तभवत्सपरवत्वाहसोमपीथतदन्तुद्रव्या
णिहाविष्मतंद्वितीयेहनिरात्रस्यकुर्यादितिधानंजप्यरुद्धिसममाप्रच्योष्टतिप्योक्ताश्वमेवेतिगौतमःकृतंहा
विष्मतंद्विरात्रेतृतीयस्थानेंचहाविष्मतंत्रिरात्रेतात्रेनसंहितंभ्रुनासीर्यसंतानायसस्तुन्वेयोवसूनांप्राणा
त्रिश्रुमहीनामितिपंचमषष्ठाभ्यामुक्थ्यिक्रभोषडहसमीप्सुःप्रत्याहरखेनेनन्यायेद्विरात्रप्रभृतिषुहर्गणे
ष्वेतेभवतोनचेक्रूनागमोभवतिद्विपदातिछंदसोदत्राात्रन्यायेननेगत्याःपुरस्तान्निदधात्यंतछंदसीअं ॥४५॥
तइतितेयन्तसर्वान्तेनासवनछंदूते चिकीर्षान्नत्रितावाजदावर्योन्नान्विताअयारुचेस्याविदोहायत्य

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

नन्यत्रभावायेत्येतदवोचदिति स्वर्गकामयज्ञऽएवोत्तरस्तत्रोभे सामनी बाडुदक्षिण्या दपि वा स्वर्गकामयज्ञत्वादे
विवमिव ब्राह्मणं भवत्यनड्वाहौ वा एतौ देवयानौ यजमानस्य यद्बृहद्रथंतरे इति विस्यय यज्ञउत्तरस्तस्य काव
रथंतरमभित्वा पूर्वपीतयइत्येतासु कुर्यादिति लामकायनो यथा वात्र प्रथ र्या पाः श्रूद्रस्तत्व्यमुद्दिश्य दतो देश्राय
मेतद्रथंतरस्य स्तुकुर्यादेतासु त्वेवस्यादेतासऽहि स्थानमापद्यते चेताः परोक्षपृष्ठेषु बृहद् इति सर्व बृहतीषु नान्य
त बृहद्रथंतराभ्यामर्हति यन्कुबुत्तरासु स्यात् खलु विश्ववतीभिः कल्पयत्येतद्धि त्रिवृत्र्यइति तं त्रे विप्रतिप
द्यंते ज्योतिष्टोमतंत्रमित्येके गायत्रीभ्यो जातीमइत्यात्री स्तंत्रमित्यपरं विश्ववतीतिरयं ककुप्प्रस्ताए ता विश्व
वत्यइति तत्र योद्रव्यविकारो विश्वदेवी चिकीर्षया सम्भवति यान्यायुवः सामानि तानि सामान्यनु तंत्रयान्य
न्यानि पृष्ठानि ब्रह्मसामभ्यां विश्रोविश्रीय मुत्तरस्याग्निष्टोमसाम ककुब्बुत्तरासु ककुबुत्तरास्थानऽहि
स्वर्ग्यकामयज्ञनुत्तरस्तत्र स्वल्लुगोस्तंत्रं करोत्येतदं तत्स्तं त्र्तरमं न विधेयं भवत्यतिरुक्तं प्रातः सवनं तत्र योद्र
व्यविकारो निर्वीकार्थेन सम्भवत्यत्येतद्देवस्थानऽस्थित द्विधनामुतास्मिन्नश्रीस्तिष्ठदिति तस्य रथंतरं पृष्ठंवा
जपेय सामहि बृहत्करिष्यन्नवत्यन्नो क्लोकौराजो न्युमन्नंत्वं नश्चित्र उत्येति वारवंतीयमग्निष्टोमसामेताराथ

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

स्यत्स्यः स्वर्ग्रकामयज्ञेसिरूपाः ककुबुत्तरास्थानष्ट्रहि सर्वत्र हतीषेकेत द्याख्यातं सर्वसुरेनुतंत्रमुत्क्रम
णायः॥४॥ आग्नेयेषोभिषेचनीयस्तस्य द्वात्रिंशाः पवमानाश्च अनुपूर्वमावृत्तिस्थानेषु पंचदशप्रभृतीन्भागस्तो
मानेते प्राप्तास्थाना इति तत्रोभे सामनी बाह्नुदक्षिणाया दथापाभेद्र प्राप्ताया मभिरूपेउत्क्रमस स्थं करोति द्विती
५६ येमिज्यात त्र द्वितीया स स्थामिति व्याख्याने बहिष्पवमानमन्यत्राविमत क्तोरवलुशाश्वङ्गाद्यत्रबिनआ
ग्नेयीपावमानीमुद्धरति यथात्रिवृते नवयमुद्धरामः पृष्ठेभ्य इयं प्रत्येवं पृष्ठानामविलोकप इस्यथापि स्तोम
प्रधानतरछंदस इत्यानुष्टुभं पर्यासं करोत्यानुष्टुभो हि राजेतासां मध्यमानुत्तमां क्रमः सूर्यवत्सं तेभिरू
पेति संभार्यान्विता न्याज्यान्यथ खल्वत्र राजसामानि करोति राजसूयो राजसामानीत्येकादश करोति त्रिष्टु
प्तं पञ्चानि त्रिष्टुभो हि राजेति सर्वछंदस्यानि करोति सर्वस्यस्य कृत्स्नीकारायत पाङ्क्तं करोति न हि पाङ्क्तं
राजसामविद्यत एकमुदाहरंति सत्यश्रवसो वाय्यस्य महिनो अपघ बोधयेति राजसूययाजीसबभूवने
हा राजसूययोजिनां समानि क्रियंते बार्हतानि भूयिष्ठानि करोति सवनछंदो बृहत्य— थ्येत न्माध्यंदिनके ॥४६॥
द्रो भवति बार्हतानि वा व भूयिष्ठानि लभत इति द्वे गायत्रीसामनी करोति द्वे बहिष्पवमानं मुखयो

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

र्गायत्र्यो भवतस्तेनुत्रालं यदनु पूर्वं पंचमाध्यंदिने वषड्भर्भव एवऽरोहो भवति देवस्थानं वरुणसाम
सोमसामेति देवराज्ञाऽसंधुक्षितं दर्व्रभ्रवसं पार्थकाक्षीवते ब्राह्मणसाम स द्राजसामस्य पसंख्या
यते क्षेत्रमार्गणाचवारराजस्य यथाजीव बभूवेति दिवादासं वाध्यश्वं वित हव्यं त्रासदस्यवमिति मनु
ष्यराज्ञां द्विपदउक्थे प्रणयो विमृऽश्राज्ञांकमिदं कर्म द्विविधेन प्रतिष्ठेतितत्रिवत्सत्रासाहीयं सोऽव
न्नमे राजयज्ञे भिरूपमनुपृष्ठमितरे सदो विश्रीयं दत्राये यस्य मध्यंदिने विश्रीयऽराजयज्ञभिरूपं वा
रवंतीयमग्निष्टोमसामस्याश्चेवऽसुवारवंतीयमिति।।५।।प्रतीचीतस्तोम उत्तरस्तं स्वल्वु बृहस्पृष्ठं क
रोत्येतद्भक्तिः क्षत्रियद्रव्य तिरात्रसऽस्थं करोति चतुर्थीं विमिज्यात तत्र चतुर्थीऽ सऽस्थामित्यथापीदं
द्वितीयो वर्गः क्षत्रियो द्वति ज्योतिष्टोमं तंत्रामतदिह भक्तिं तंत्रयोरयमुल्लोकः क्षत्रियस्येति स्तोम
कारित आवापो व्युष्टिद्विरात्र उत्तरस्तत्रामुमेव द्विद्विरात्रमाहरतितत्रत्रासंस्तोत्रीयाउपाहरति सं
वत्संसंपदे चतुर्विंऽशावुत्तरत्तरौ पवमानौ करोति बहिष्पवमान समाधये सप्तदशत्रिणवो प्र
क्षावयति वनंतरयोः स्तोत्रयोरनुगत्क्षात्येक विऽशान्युक्थानि करोति विमऽशांसां को द्विरा

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

त्रस्तत्रामुमेवप्रतिष्ठास्तोममभिप्रायुंक्ता प्येतद्धिशो विशीयं राजयज्ञेभि रूपं क्षत्रस्य धृतिः किमर्थ
दूरस्याल्कुब्जु जनपदोयऽराजा तस्य क्षत्रसंयमार्थः क्षत्रसंयमार्थः॥ द्वा॥ अप्येतान् द्वं द्वा इत्याचक्षते
ते न सर्वे द्वं द्वा द्वं द्वमिथ्या सुभवति योयावेषाऽसमानमर्थमुपरूतौ तौ द्वं द्वौ भवतो राज्यकामयज्ञं
प्रथमस्तस्य यदेवं विधः स्तोमयोग एवमष्टावेकविंऽशां संपद्यत इति सप्तदशं पवमाने षुत्ति दध
नात्येष विद्धो मोभवति विद्धमोराजा था प्येते ग्रामा इव सुसायायात्यवमानाः पूर्णाछिद्रो भिः साम
भिरिति तत्र विद्धो मऽसप्तदशमचिकीर्षोदनु पूर्वमावर्त्तिस्थाने षु तिशिष्टान्नागस्तोमानेवं च
तुष्टोमो भवति अऽशात्रांकमिदं कर्मस्य चतुरेण प्रतिष्ठति व्याख्यातमोभयसाम्यमभिषेचनीये
ज्योतिष्टोमं तंत्रं तद्व्याख्यातं केशवपनीयेन्नाद्यकामज्ञ उत्तरस्तत्र चतुर्भं च माहुरन्यतदन्नाद्य
सऽस्तावमिस्या महीयवादुत्तरमाभीकमेतद्धृष्टि सऽस्तावं वृष्टिजमन्ना मांघीदवादर्कपुष्पमेतदन्ना
द्यसऽस्तावमिति प्रजापतिकामयज्ञ उत्तरस्तत्रैकर्चमुपाहरत्येषा वृषण्वती प्रजापतिकामयज्ञे ॥४७॥
भिरूपां तरिक्षं प्रवादां तरिक्षायतनागंतर्वाप्सरस इति तत्रैयो द्रव्यविकारः प्रजापतिकामयज्ञ

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

त्वाऽसभवति पशुपशुस्सप्यऽ उत्तरस्तस्य द्वादशं माध्यंदिनं सवनं त्रिवृतीऽभितएवमिव ब्राह्मणं भव

तियेकादशी द्वादशीत्येकादशी प्रातःसवन उपसंचक्षीत द्वादशिस्तृतीयसवन एवं गरस्य व्यपादानं

सिध्यतीति त्रि पित्राश्वदध्व यैवउदाहरंति स्तोमो विवृतः स्तोमो द्वादशो यत्रिवृतो द्वादशमुदशा स्तुपयंति पुनर्द्वा

दशात्रिवृतं तस्मादेषपुनस्तोम इत्युच्यते सप्तदशं करोत्येवमेतासां स्तोत्रीयाणां न्यपाधानं सिध्यतीति स्तोम

कल्पायेकं साम मध्यंदिनमुपाहरति स यन्मे धाति – मेतस्या रिष्टवतीयोनिः प्रायश्चित्तं कृत्येभिरूपेत्येतो

योऽव्यविकारः पशुपशुस्सप्यऽत्वाऽसभवति॥७॥ पशुकामयज्ञ उत्तरस्तत्र चतुष्पर्यायांस्तोमान्करोति चतुष्प

दाः पशव इतिनदपित्राश्व ब्राह्मणं भवति यद्वै चतुष्पचतुर्हि करोत्यथ खल्वात्रानुष्टुभः प्रतिपदः करोति पशु

कामयज्ञे चतुष्पदा अभिरूपा इतिनास्ति स्वः सतीश्वतस्रो गायत्रीः करोति गायत्रीस्थानेऽहि भवतीवार

वंतीयं यज्ञायज्ञीयचतुर्थं ऋक्स्तोत्रीयेष्वेवमिव ब्राह्मणं भवति नोच्यो नाग्निष्टोम इतियदुवारवंतीयंप

शुसंस्तावं वापि च स्तोत्रीयाणां सन्निवरेणायपशुकामा यज्ञ एवोत्तरस्तत्र चतुर्रूचमाहरसेतसप्यं छं

ऽ दइतिषोऽत्रिसं स्तुंकरोत्येवमिव ब्राह्मणं भवति नोच्यो नातिरात्र इति पशुकामयज्ञस्त्वाज्ञाय

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

त्रउक्तःप्रणप्रणयःपशुकामयज्ञावेवोत्तरावपिवाद्विरात्रावग्निष्टुपकृतौस्यातामुभयेज्योगान्तत्रसप्तिसप्त
दशौस्तोमोकरोत्येतौपशुस॰पशुमस॰स्तावाविस्येकविं॰शत्रामुत्तरस्यबहिष्पवमानंकरातित्रिक॰
होतुराज्य॰सप्रायावेकाहोव्याविवर्त्तयिष्यन्नेतस्मि॰स्तदेकविं॰न्नोपराक्रम्यत्रिकेणावज्रेणवलंबिभे
दितिलामकायनस्ताउसप्तिसप्तदशावेवसंपदेतिनानातंत्रेनानापृष्ठेद्विरात्रन्यायेनसंचारयतिनच
संचारयेत्सेकाहन्यायेनाहःसंचारणंद्विरात्रन्यायेनासंचारणंजेनुषिकचौद्विरात्रन्यायेनोदलांधीगवे
द्विरात्रन्यायेनांजनइतिकावमंत्समेषासामान्यान्तवप्रथमापशुप्रवादेतिसत्रासाहीयंश्च्यद्विरा
त्रन्यायेनश्यावाश्वाक्रोचेद्विरात्रन्यायेनाग्रेगोराजापस्त्तविष्यतइतिवद्दावमंत्समग्नेगइत्यहेयंभ
वतीतिशांडिल्यायनोगोप्रवादाचुस्नातकाःकुर्वंतीति॥७॥अपचितिकामयज्ञउत्तरस्तत्रचर्विंशाष
ष्ठान्करोत्येवमिवब्राह्मणांभवतिविस्यंतीतिचतुर्विं॰शत्रिणावाविनीवेतद्भवतिचतुर्विं॰शंपव
मानयोर्निदधातितेनप्रच्यवतेत्रिवृत्संप्रदशावाज्यपृष्ठेघनुगृह्णाज्यातिष्टोमेतंत्रमेतदपचितत ॥४८॥
रंतंत्रयोरितिस्तोमकारितत्र्यावापोपचितिकामयज्ञएवोत्तरस्तस्योक्ताःस्तोमास्तस्ययदेवंवि

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

धाःस्तोमप्यागएवंविराजष्संपद्यतइतिद्विपदाःकरोतिदशरात्रन्यायेनसयदेताएतादशरात्रावसा
नेदृष्टाइतितत्रवारवंतीयमंतसामंतछंदसिसूर्यवत्यादशरात्रन्यायेनाग्न्यभियजनउत्तरस्तोत्राभे
सामनीकरोत्यग्न्यभीज्यांकृत्स्नांचिकीर्षंस्तथाप्यभयसामाग्निर्भवत्युभाभ्यांहिपरिगीयतइतिज्योतिष्टो
मंतंत्वेमतदाग्नेयमितिस्वारंश्चासोपर्सपक्षिसामपत्ताभीज्यायामग्नेर्व्रतमग्न्यभीज्यायांस्वांशिरामर्कोग्न्य
भियजनेव्रतेदृष्टोभवत्यग्नियजनग्न्याभीज्यायामर्व्रतएवोत्तरस्तत्रज्योतिष्टोममेवाहरत्येतदाग्नेयमिति
त्रिवृत्त्यंचदशरात्रावाज्यपृष्ठेषुसंपद्येरोनऊर्मोव्याख्यातमोभयसामंज्योतिर्हर्वायंविकृतस्तत्त्रोदलम
नुष्टुभितचसमाप्नयेतदष्टमास्पष्टान्वितं॥९॥राजयज्ञउत्तरस्तत्रद्वेस्तोत्रीयेउपाहरतिककुद्रूपे
दृदर्शीयिषन्नपिवासदोविशीयसमांतगत्स्यमाणेसपदशाकारायत्तांविषमेस्तोमस्स्यनध्यासांवृह
तीकरोतिज्योतिष्टोम्यान्तस्याःसाकमल्पोव्याख्यातोऽग्निष्टुतिव्याख्यातमौभयंसामंज्योतिर्विहर्वै
वायंप्रविकृतस्तत्रगौरीवितमनुष्टुभ्येतदष्टमोक्कमिति॥विश्वयज्ञउत्तरोविश्वयस्यराजमात्र्यस्यस्वो
राज्यमीप्सतोयज्ञःदिस्याहराज्ञएवखल्वयसंविरस्यसाहसिक्याद्विद्रूतस्यकितवाशायस्यावसः

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

स्यादिति शांडिल्योभिषेचनीयं प्रत्युपधावति सर्वसामान्या इत्यृचं त्रिःशत्रा पायादनुष्टुभः प्रतिपदोपर्यति कृत्वा
लंयदुपवीतीमेषा राथंतरी राथंतरो वै स्य इति व्यत्यासमेनं निःस्तौ बृहतीं करोति समो हि स्तोमो व्याख्याता वृत्तेरो
राजयज्ञ उत्तरस्तं खलु बृहत्पृष्ठमिंद्रं न्यंगाभिः कल्पयत्येत द्धि नितिः क्षत्रिय इति तत्रयाज्ञं इवत्सो विस्पष्टा स्त्रा
त्र्यथापि वृत्तहप्रवादेनं वृषाणं वत्सं वादेन स्तुर्यवृत्तये स्येद्धऽरूपमनुष्टुहृन्मन्यत इति तं त्रे विप्रतिपद्यंते। ज्यो-
48 तिष्टोमतंत्रमित्येके गायत्रीभ्यां जानीम स्त्राची स्तंत्रमित्यपरमिंद्रवतीभिरयं क्रतुस्त्ता एतां इवत्स इति तत्र
यो द्रव्यविकार ऐंद्री चिकीर्षया संभवति राजपुरोहितयोर्यज्ञ उत्तरस्तत्रोभे सामनी उभयानि व्यंजनानि
द्व्येयज्ञा ज्योतिष्टोमं तंत्रं नित्यं ब्राह्मणस्योक्तो यज्ञं क्षत्रियस्य॥१०॥ विजिघांऽस यज्ञ उत्तरस्तत्रोभे साम
नी करोति विजिघांऽस यज्ञं कृत्स्नं चिकीर्षऽरत्तात्रेतद्धि त्रौ विरौ यैविवद्धिजि —ऽ स यज्ञे भि रूपऽसो
मसामाथर्वणां वेत्यभिवरतः सोमसामित क्रूरणां धनं तस्य निधने विचारयंनी इंद्र इवदस्यूऽर मृणा २३१११ स
ये इंद्र इवदस्यूऽर मृणा २३१११ अपि वितेषां दि पूर्वे वोत्तरे वा सर्वाणि वा समस्यंन्न त्यभि वस्वरायस्वथा वाये ॥४६॥
मस्त्रायानि हन्यमानायाः क्रादाः स्याघथा वायसी समृच्छेया तां यथा वनि घ्नः कृंतत्रेणाभि हतो ध्वनेघ

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

यावास्तत्र पुरस्य पादस्य निघ्नात स्यद्व— ति वा यर्व याँ पशुकामस्येतच्चतुर्ष्विधनं पशुकामयज्ञे मिरूपमेवम
र्थ एवोत्तरो वानाज्ञातमायश्चित्तयेयत्रानाज्ञातं भयमागच्छे यथामोटवमाजगामयथा विहन्तुशिरो यथाव
य ४ पत नं नंदद्येवमिवब्राह्मणं भवतीन्द्रमदेयोमाया ऽपस्चंत तितोडिल्यायन एव नूमंत द्विदां च कारोतिहस्मा
हद्यानैजप्पो यदर्थ इममाजहारा नाज्ञात इव खल्वयं योगो भवति तत्र । तएव स्तोमाये पूर्वस्य ताꣳ स्तुयदेवं प्रयुञ्जे
स प्रायावे काहोव्या विवर्त्तयेषंꣳस्तंत्रे विप्रतिप्रतिपद्यं तं उभयसामतंत्र मित्येके प्रत्नवत्सोसेतामाध्यंदिनीया इ
त्या त्रीस्तंत्र मित्यपरे म नाज्ञातप्रायश्चित्तं येयं तत्रानाज्ञातयोगाश्चिकीर्षेनायत्र्यास्थाने बृहत्योनिदध्याति तेसं
स्तुयतिस्तो गायत्रीः करोति गायत्रीस्थानꣳ हि भवति तत्र योद्रव्यविकारो नाज्ञातप्रायश्चित्तये स भवत्यपि च
विजिघꣳसया ॥११॥ अभिचरणीयावेवोतयोः श्येनेवद्रव्यसमुद्देशाउक्तो यपूर्वयोः पूर्वस्य स्तोमाः स्वेतयोः पूर्व
स्योद्वरतिसत्तदशानवदशो प्रजातिसꣳस्ताबाविति षडतिशिष्टानद्विस्तोत्रभाजः करोति सं दꣳशा रूपं दि
दत्रीयिषान्निडं ककुभि करोति पुरुषच्छंदसः स्वरं विच्याव यिषꣳस्तान्नेत सो शीतं स्त्रीणास्वारडं स्वयपरे
षामिच्छतीतिसामानुष्टुभिकरोत्येतानि क्रूराणि सामानीति स यत्रे यायां प्रथममेतदानुष्टुभमिति पू

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

र्वाध्यायं सर्वेषां धर्मस्थानेऽथाप्येतत्क्रूरेणोधनं वधार्थेऽभिरूपमथापि वृहन्निधनेनानुगृह्णात्येषवै सामवज्र
इति बृहद्रथंतरयोर्वदति स्तोमकल्पायोत्तरे विहितं वैतोऽन्त्यचावाहरति तत्र देवसामस्यादितिधने ज्यय ४
समानार्थौ हि भवतो द्वितीयमिति गौतमः स्वप्रायाश्चेकाहोन्याविवर्त्तोपि ष्यत्तथाप्येतदभिनिकृष्टगोभिवधार्थे
भिरूपं वज्रोनं प्रमं हि ष्ठीयमुक्तो यज्ञमोपगवमेउल्वखोडशीसाम्नान नामेधं कारातित त्रितनु द्वस्रीय
50 मेते नेडाकामश्च सिव्याधसस्यजाभिकल्यश्चेति ॥१२॥ महानाम्नीः षोडशीसाम्मेता वज्रोक्ता राजयज्ञे भिरू
पा वज्री हि राजेति कथं धर्मा इति कर्त्तव्या इत्येके पि ह्यासामेव स्वाध्याये धर्मो भवत्यथापि धर्मिस्थानमाप
न्नाः षोडशीधर्मानूर्ध्वं न्वाप्यं महानाम्नीनां धर्मान्नत्रुपादिसथापि वज्रोक्ता त्र्यापोथापि संशयो लोपन्या
यतरद्रस्य कर्त्तव्यादस्य परं पृष्ठापन्नानां वदति यदउपनिधाय स्तुवनद्रतितद्धेतदपि ह्यासामे स्वाध्या
ये धर्मो भवतीत्यप्येवं वादः स्वाध्याय धर्मान्कुर्याद्युद्धेतद्धर्मिस्थानमापन्नादिति धर्मिस्थानमापन्न ॥१०॥
तरं खलु सद्रथंतरं न धर्मोल्लभतेयद्धेत द्व्रोक्ता त्र्यायदनि त्रां स्तकाव्यापोयः पश्चात्सत्य उपसृजंति

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

विश्वानरमेवतछमयंत्योपाहिरां तिरितिद्याहयाहुतस्सू॰राथेलोपान्यायतर इतियोरथंतरयमानकूलामहाम्नी
नांधर्मान्कर्त्तव्यान्मासोत्सहन्स्यमहन्याथ्याहातोथापितस्यवत्रोत्तराधर्मा इति॥१३॥ ॥इतिसप्तमःप्रपाठकः॥ ॥ओ॥
अथातोहीनास्तेषामुक्तो द्व्यागाम वियोथापिद्दशरात्रावलोपाहीनास्तत्त्वसिद्धानि दशरात्रिकाणि द्व्यायास्यादीनिक्या
रात्रेः श्रोतकल्पस्यार्थेपनयतिसत्रंवादीनं चव्याविवर्त्तेयिषत्स्तत्रेताः करोतिपञ्चयंपन्यमिस्तोतारइत्येताः स्तुतवतीनां
स्थानेस्तुतवत्यइतिमध्यमस्यरात्रिपर्यायस्यहोत्रिषामणीविचारयंतिदिवोदासावास्यादोर्द्धसघ्नंवेतिविकल्पोवास्यादेव
पिवादोवादासमहीवनेकुर्यास्तूर्वीष्मायंपूर्वेयइस्थानेच्यूर्द्धसघ्नंसत्रेषूत्तराध्मायमुत्तरेयइस्थानेथाप्यस्मिंसत्र
वादरूपोभवसौर्द्धसघ्नमपित्रावेरीषुप्रोहंत्नीत्यपरवल्वाहत्रिणिधनंभवतीतिकथंत्रिणिधन॰स्यादित्येतान्ये
तानेवनिधनानिव्यवस्यंतउपेयुः स्तुवृत्तिभीः २३१११न्नेमादनं२३१११मरे२३षुवा२३इतितदाकुर्वन्नेवंत्रिणिध
नंयदनंतराणिनिधनानीत्यथवाएतानिविहृतान्यनुपदमुपेस्तत्रनिंदायदनुपायान्निधनानामव्याहारोथवा
एतानिपृथक्स्तोत्रीयारूपेस्तुस्तत्रनिंदायदसमाप्ताणांनिधनानांविप्रयोगोयथासमाम्नायमेवोपेयुस्थापियथास
माम्नायमेवतत्सत्रिणिधनंभवतीतिशांडिल्यायनोयतिस्तानिधनंनमात्राभवंतीतिसर्वेषुपदेषुव्यासास्तोम
ध॰रात्रिषामेसाचत्वताकास्समहीमादपनयतिसत्रंवाहीनं चव्याविवर्त्तेयिषत्स्ततात्रितदाषाढ॰ष्टृम्हद्धिस॰स्ता

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वमात्वा विशंस्विं दवइत्येतास्वेताः सोमवतीनांऽस्थाने सोमवत्य इति समुद्रप्रवादा आवस्यों तभिरूपा इति ।९॥ बुभूषयइ
उत्तरोपि वा षडहाग्निमुपकृतस्यादेतेषांऽस्तोमानामुपधानात्त्रोभे सामनी बार्हतंतंत्रं बृहत्पृष्ठास्यापवतीति प्रतिपत्तस्य
हेतोरिति बभूषयज्ञो यं भवत्यनवधारितकाम इति लामकायनस्तत्र सर्वाभिप्राया प्रतिपदमविकीर्षिद्दिथापि षडहेयऽसलं
घितास्तेषां षडप्रतिपद्भवत्यथाप्यमे स्थानवतीऽप्रविकीर्षीत्तंत्रे राव्रहत्प्रतिहारथंतरमित्यथाप्येतामेवान्यवेदाः समाननेत्र्यो
धीगवादुत्तरमार्थवणाऽषडहोयऽसंलघितः स्तेदेतस्यायश्चित्तिमपश्नुकामयज्ञ उत्तरो वाद्विराजाग्निमुपरुतस्यादेतेषा
ऽस्तोत्राणामुपधानाद्द्विरात्राग्निवाछंदोमानामुपदधानाद्यारव्यातमुभयसाम्यमनुपृष्ठं तंत्रं द्वयान्यज्यानि द्वयानि पृष्ठा
51 नि द्विविधास्सरवल्वाप्तोर्यामाणां पृष्ठानां विश्वजितानि पृष्ठानि गर्भीकरोत्येतानि नानावेकृतानि त्यथाप्येवमाग्नितरादृत्रारात्र
स्येति कस्य हेतोर्गर्भीनि करोतीत्येवऽहिरात्रश्च वक्तृत्व अधीयते गर्भवंति पृष्ठानि भवंत्याप्तोर्यामस्य तानि गर्भकारऽसऽसत्रा
वोवे पृष्ठानि यद्गर्भवंति भवं विप्रजननेनेनिवपश्रूंस्समर्द्धयंतीति वहाद्विराजगर्भकरोति बार्हतं विवैराजं तेनेवतदनु
रूपगर्भं वामदेव्यं महानाम्नीगर्भं करोत्यापो वामदेव्यमाप्यो महानाम्न्यस्तान्नेवतदनुरूपगर्भं त्रयैतां वरूपगर्भं करो
ति पशवो वि त्रैयेतं पशवो विरूपतेनैवतदनुरूपगर्भं कुर्वाकेयऽरेवतीगर्भं करोति । त्येडं विकालेयामेडारेवत्यस्तेनेवतद ॥५१॥
नुरूपगर्भमाप्यादइवदिउं कालेयं कस्तेडारेवत्यस्तस्मिन्मिथुनं मिथुनादेव प्रजायत इत्यपि वा सर्वाण्यावर्त्तीमिवि

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

श्वजितरावर्त्तिमिर्गर्भं भवंति कुर्यात्तत्रवहत्संवत्सरैस्तेतस्याविरूपं विधत्स्यादिति तत्र विधानं गर्भविधानमाडुर्मध्य
मं पर्यायऽस्तोत्रीयगर्भं कुर्यात्प्रथमोत्तमौ मुख्यास्यैवं गर्भोपपत्तिर्भवतीति कथं धर्मा इति कर्त्तव्या इत्येके गर्भंभूतानि भवं
त्यनुच्यभूतान्यधर्मा गर्भो भवतीति कथं धर्मा इति कर्त्तव्या इत्येके गर्भंभूतानि भवंत्यनुच्यभूतान्यधर्मा गर्भो भवतीति कर्त्तव्या इ
त्याचार्यास्तत्रतान्येवतिवचनानियानि विश्वजितिसुरूपं जराबोधीयस्यस्थानएतत्सप्तुसऽस्तावमिसुद्ध्रत्याथर्वीणां द्विप
दाश्चत्रकरिष्यन्भवति तत्रैनत्सौहविषमभ्यस्तगीत्यतिरिक्तपतिरिक्तेकल्पेप्रजापतिपञ्चउत्तरस्तत्रायाद्व्यांविकारप्रजा
पतिकामयज्ञत्वात्सम्भवति व्याख्याताउत्तरे॥४॥ अथ्यैतएकस्तोमा एतानकामानभ्यपकृतायाथ्येतद्ब्राह्मणमथाप्येकस्तो
मान्याहीनिकान्यहानिसंतेन्यायमदिदर्शयिषीत्ताखलुवहद्इथंतरपृष्ठाक्रतुर्मोरथंतरवार्हतावेतेस्तोमा इति। ज्योतिष्टोमतं
त्रंज्योतिष्टोमास्थितेस्तोमा इति तत्रानुपृष्ठंद्व्यागमः षोडशाः षोडशिनानुब्राह्मणं वेतिविचारयंति किंऽस्तोमात्रअनुब्रा
ह्मणाऽस्यादित्येकविंऽत्रास्तोमा इत्येषएवांप्रकृतिस्तोमा भवत्यथाप्याहुरस्तोममहःप्रथमोत्तमयोरन्वितायामेकविंऽशं
तुपंचदशास्यकुर्यात्संवदशाऽसप्तदशास्यैवं ततऽस्तोमऽसऽस्तुतोतिरात्रः संपद्यतेयायस्तस्याह्नोभवत्यहस्तोमं त्वे
वान्विमुरित्यनुब्राह्मणमित्यनुवूहमिस्यतस्माद्यावावाल्वह्नः स्तोमः षोडशिनान्यायेनयोवहसीयानित्यहःस्तोमं
त्विनमत्तुयंतंपत्रयामाथातोद्विरात्रास्तत्रज्योतिष्टोमसर्वस्तोमा समस्यतिमाविलोपेनयान्विलोपान्नरितीवदा

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

र्त्री रात्रिकाणां नद्वे करोत्याचे तानि दशरात्रस्यांताहानि चतुर्थषष्ठनवमदशमेद्रस्येते षोडश्याण्यहीनां तेषु चिकीर्षि
तानि तत्रोन्नत्र बहिष्पवमानमन्यत्प्रतिपदो नावमिकं ॥२॥ आद्यते हा विष्यत हविष्कृते हा विष्कृतं पूर्वस्या हूत्पार्भवव
ऽस्थानापन्नं भवति द्वितीयस्थाने वहा विष्यतं मुत्तरस्य माध्यंदिने सिऽहितं च भागविलोपे भागसंतानाय निकामयते
पि त्वेवऽसतीतदीयसी हा विष्यत हा विष्कृते भवत इति जनुषेक चौव हर्गाणां न्यायेन त्रिश्लोक ख्वैरवानसो जतगतस्य मा
गस्यानुग्रहाया हीनां तेष्वकीं श्चिकीर्षतां स ऽ रोधान्विह दीर्घतमसो कौविपर्यायणांतरयोरासिः सयदेतास्व वासु
स्वरसो निरथाप्येता ध्रुतवत्याद्दक्षिणवत्यो तभिरूपा इति ज्योतिष्टोमान्यत्कान्यहीनां तेषु चिकीर्षितान्येवं पथ्यावस
नमित्यायुषमुत्तरस्य द्वितीयं करोत्येते सप्ताया स्त्रिकद्रुका इति ब्रह्दृथ बृबार्हततं त्रं द्वितीयऽहि स्थानमापन्ना इत्यस्य द्वरत्वं
तलक्षणानि त्रियावस्त्रिऽत्रायोरन्वपायमुक्तेस्व भिषेधोपरिस्त्रानामिति जराबोधीयमहीनेषु चिकीर्षतमेतच्छंदोम
सामेति तप दुष्कि हिरायं तरा सोमां कुष्यस विद्या वयिषी दुद्वऽत्रीयं तेरश्चं भवति विचारयंति पूर्वस्याह्व उक्तांतद
स्याहो द्वऽत्रीयमुपक्रमणीयमहरिति तातरश्च्य मषोडशिकारात्रिः स्तोमद्रात्रेणाषोडशिकास्थेवयुर्भवतीति
वृत्यं च दशोग्निष्टोमउत्तरस्य पूर्वएकस्तोमनामिवाहो द्विदशीयिषन्नामुषाप्रत्यक्षयेव दशं पूर्वस्मिन्नहत्यनुग्रहा ॥५२॥
तितत्रयदेतन्सरूपा भवदिति कपिवनो भायजात्यश्चान्तराचाय जामदग्नये दिदीक्षे ब्रह्मचारिणां संपन्नकुलीन

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

मपप्रहृत्यतस्य त्रिवृत्स्वंचदन्नामहरूपेतंबभूवाथेतरस्तमर्थंऽसाधयित्वा प्रात्याजगामससमायमिममहार्यागं निश्री
त्रामतेत्यासुरतिरात्रमुपदधौ ब्रह्मचारिणश्चपरिहारेणचन्नरूस्तस्यादितिपूर्वेणा।।वद्व्यकल्पो व्याख्यातो व्याख्या
तः।।४।।अथातस्त्रिरात्रस्तत्रवामदेव्यत्तृतीयपृष्ठंकरोतिलोकविधंत्रिरात्रउपकृतएतानिलोकसामानीतितानि
कुर्वालंयथ्यथाभक्तिनिदधातितंत्रेष्ठविप्रतिपद्यंतऽपाहीनिकतेत्राणीतिगोतमस्तद्गायत्रीभिर्विजानीमएकेवात्रीका
हिकीवत्यस्यप्रत्येतितांयत्करोतिसहस्रवतीसहवत्तावभिरूपेत्यैकाहिकानीतिधानंजय्यस्तद्गायत्रीभिरेवजानीमएके
वात्राहीनिकीभवतिप्रसोमासोविपश्चितइतितांयत्करोतिसहस्रवतीसहवत्तावभिरूपेत्यहरेकाहीनिकाहाभ्यांपर्वत
इतिशांडिल्यायनएवंयुक्ताएतागायत्र्योभवंतीत्यथखल्वत्रभागविपर्ययोभवतिलोकविधंत्रिरात्रउपकृतस्तंयथामध्यचि
कीर्षेतेएतेपरेऽपहृभीमागविपर्यायाद्व्यसमासेवर्त्तांतद्वितीयेहस्त्वानिरुक्तानिद्वितीयकानिभागानितानितार्त्तीयान्ने
नदेवविपरीतंतृतीयथप्रखल्वत्रद्वयान्यक्षररूपाणिक्रियंतेप्रजापतेश्रुवागक्षराक्षराचाज्यादिषुपपत्तेर्वागक्षराणि
यथोपलंभमहाःस्वक्षरायेकाक्षराणिधनंत्योधाजपमेषआचार्येसमयोथाप्याहयदाक्षराणिप्रथममहर्गाजंतइतिया
ताऽपर्क्कास्तथाज्यदोहानिपूर्वावार्कोव्यत्यस्यन्यक्षराणिधनंप्रथमेहनिचिकीर्षिन्नाज्यदोहानांप्रथमंतृतीयए

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

53

वमिव श्राह्मि यां भवत्यथाप्येषा भेत त्रिणिधनं तृतीये भिरूपम उप्रथमस्य करोत्यत्रिवसंताथ । नार्थानि भवंतिस्संतानार्था
निदं भवति द्यक्षरणिधनत्वादन्तु छंदसमितरयोरिडमं त्यं करोतीडानुग्रहोयजगतीवास्चेन सामांते नापिपादयिषीन्॥
॥५॥ उपवती द्वितीयस्य प्रतिपन्नस्य वमाङ्गागान्विता कयाते ऽपग्ने अंगिरस इति होतुराज्यां कन्तृतीयमिति हिभवतीस्य
थाप्राह यत्सामास्तोमो भवति तदाज्ये षुनिराहेतिता : कवत्यो यथा वामदेव्यचीं दान्नारात्रिकाण्यन्तराणि संतनीति ऽस्या
यानीतिहोतृकपृष्ठान्येतानि छंदोमत्र्यहे प्रायश्चित्तार्थे गायत्रपार्श्वे मित्रावरुणसामेतद्वामदेव्यस्य दर्शांत खलु बृ
हती षु करोति त्रिस्थानां बृहती पृष्ठेषु चिकीर्षन्नाथाप्यस्मिन्न क्षराक्षरं भवति ककारषकारादिरकारः संतनि ब्रह्मसा
मास्ताविमन्नपूर्व्ये मित्येता ब्रह्मपवादादृ तिसंकृत्यच्छावाकसाम नवमाङ्गागान्वितमथ खल्वत्र जामि भवति लोकवि
धं त्रिरात्र उपाकृतः संभिन्नमाभ्यां लोकाभ्याम् ततिहृमिति पांचमिकीं ककुभं करोत्येतस्यामक्षरं भवति ककारषकारादि
रकारः पिपीलिकमध्यां करोति वा गुक्ते यं त्रिरात्रस्तत्रोभावाकारानुष्टुभामचि कीर्षन्नाव मिकीर्षीभाव मिकीरूत्तरा
अक्षरसमासो हितानीं पिकी षु तासां मध्यमानुद्धरति द्वि रात्रलिंगेति तत्रैतां करोति तऽसखाय : पुरूरु च मित्ये
षा सखिमती यथा वामदेव्यस्यर्वस्ताय दावर्तेयतिपरिवत्यापक्रमं परिजिहीर्षन्नानाग्निष्टोमसामानि नानात्वार्थो ना ॥५३॥
ना छंदस्त्वावृत्ते ष्वयं भूयो नानात्वमिति स यदिहानुष्टुभः करोति बृहतीः कृत्वानुष्टुभां वेलेतित त्रित द्विशो विरी

येस्त्वयोन्यापन्नं पुरस्तादेतस्थानं वाक्यवादोऽत्र भवति भागाग्निवितान्यस्थानि होतादेवोऽत्र मर्त्येष्विति तृतीयस्य होतुराज्यं
होतुराज्यं होइ इति तृतीयमिति हि भवतीति गौष्टुभं प्राथम्ये त्रिसामितस्मिन्नक्षराक्षरं भवति रेफादिरकारः स नो बृहतीक
रोतिति पदा त्रिरात्रे मिस्त्रपेतिसत्रासाहीयं मित्रावरुणसामित द्यामदिव्यसदृशामुष्टुरस्तोमं बहिस्वारं यथा वामदे
व्यं वारवंतीयमग्निष्टोम— मित्त गायत्रीसामापन्नं पुरस्तादेतस्थानं वाक्यवादो भवति वागुक्तो यं त्रिरात्रे पिवानु
ष्टुभो पथस्सा वाक्यवादेनानुग्रहो भविष्यतीत्यक्षरविक्रमे यं त्रिरात्रोपि वानुष्टुभोपयत्यात्र अक्षरप्रवादनानुग्रहो
न विष्यतीति विद्वान विद्वानितितु भवंतिनानासाधुरयं त्रिरात्रस्तत्र नाना र्त्विजो विकीर्षीत्केयम विद्वान् त्विकस्यादिति त्वे
वितस्सदस्याने च प्रतिग्राहकानूकुरुत इति॥ द्वा॥ राजयज्ञ उत्तरास्तस्य यदेवं विधो हर्योगिए नान्यंतारान्यं ताहि राजे ति
महानाम्निमध्यमस्याहः पृष्ठं करोति सर्वं छंदःस्यासुं सर्वपश्नूनामालंभो भविष्यतीत्यथाप्येतावज्ज्ञो ना राजयज्ञे मि रू
पो वज्री हि राजेति कथं धर्मा इति कर्तव्या इत्येके तत्र ते चिव करणाव स्थो ग्ये वज्रे पि चेह स्वस्थानतराः पृष्ठं च हि भवं त्यहीने
वाथापि वह्निदमिहाग्रांतं क्रियते सर्वपश्नूनामालभो व्यभिमथिकां पृष्ठविलोपस्तत्रापः त्रां स्यर्थात्क्रियमाणा बृहद्र
थांतरयोर्द्धर्मा करायपुरित्यथापि संयुक्त धर्माद्वृत्त्यथ बृहद्रथंतरयोर्द्धर्मा न्नोऽत्र युमहानाम्नीबलानुनूनं महानाम्नी
नां धर्माः क्रियेरन्निस्य कर्तव्या इत्यपरं ते त्विवाकरणोव स्थायेद्रेपि चयः स्वाध्यसय धर्मा तव यान्क्रम्नात्स्र स्येनुमर्हतीति

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

54

तेवेलायां नोक्तेमध्यंदिनीन्महानाम्नीभिस्तुवीरन्नेको वाद्वावा संप्रगायेतां रेतरेश्चणु युरित्येतान्येवमकुर्वंतो
निर्वचनः स्वाध्यायधर्मो थापियो बृहद्रथंतरेयोर्महानाम्नीकारितान्धर्मान्मन्येतभूयश्चाल्पीयसेनुस ह
रेत्स्रस्यस्ते चपरो ह्यानुचर्यगमयेदित्यनस्तत्साप्रीयो पोबृहद्रथंतरधर्मानकृत्वामहानाम्नीनांधर्मान्कर्त्तव्या
न्मन्येतसामान्यो त्पदानां समानविधानानां सतानृयएकानून्नकिं सो तउर्द्ध्वन्न्याहन्याद्यास्वाता अनु
ष्टुभः प्रतिपदश्चतुष्टोमेताभिः प्रस्तुतामुपवतीद्वितीयहनिप्रतिपदं करोतिक विमेतंप्रथमास्त्रयक्ष्यतंततो
चेहन्यनुगृह्णातिवामदेव्यंमहानाम्नीभिः प्रच्युतं स्वेस्थानेनुगृह्णातिपार्थुरश्मं ब्रह्मसामपंक्तिप्रतिप
याया जनामहानाम्न्यएतत्सां द्रुः द्वत्रसामाथकारलोधनं ताभ्यांप्रच्युतसौतनिनीमाध्यंदिनेनुगृह्णाया
त्रीः सामभीवाप्रच्योषातामिति॥७॥ अथैतस्यपतंतकस्यप्रथमेहनिविच्छवीघनुष्टुप्सुपावमानीषुब
हिष्पवमा नेकल्पयेदित्येक आहुः रेतस्स कृतौ दृष्टं भवतीतिनतदाद्रियुच्चुस्तोम पूर्वपद्यत इत्यपरमे
तस्मिन्नेव बहिष्पवमाने गायत्रीः पावमानीरावपेदेतद्दिशाहाधिकृतं भवतीतिचतुष्टोमकारितास्ताभवं ॥५४॥
तीसपरं गायत्रीष्वेवकल्पयेदित्यथखल्वाहनेएवपूर्वेअहनीइतिततत्रैकेपातंतकेप्रतियंत्येतेविधा

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

यप्रदेशो भवतीति प्रकृत्यपश्चयाविकाराभवंतीत्यपरं प्राकृतस्यैवामेधस्य प्रतीयादित्यथापि तेनानास्तोमा
एकस्तोमायज्ञो भवतीति तत्र स्वतंत्रा एकाहास्यादित्येके बहुधैकाहानाऽस्वातंत्र्यं दृश्यते यथा पुण्ड्कामे षड्रात्रे
नवरात्रयोरितिरात्रतंत्रादृष्टस्य परमेवं च तंत्राविलोपोपि च विषो हीनन्याय दृष्ट स षोडशी केगोऽप्यायुषी दृष्टस्य प
रमेवं दृष्टे चापि चैवं प्रदेशो भवतीत्याथेषा वेद त्रिरात्रस्य त्रिस्तोमाः स्युः षोडशिन उत्तमस्यातिरात्रस्य षो
डशाऽप्रथमऽरात्रिषामेवं ताव स्तोत्रीयायथा त्रिरात्रे नानाषोडशिसामानि नानात्वार्थो नान दृष्टं प्रथमउ
दृष्ट्वाऽत्रीयद्वितीय एतद्यानुष्टुभ ऽ हरिवर्णो नियथागौरीवितं तस्य स्थाने तिरश्च्यामेतस्मिन् वर्णाभ्याऽस प्रा
यं न्याय्य उत्तमे षोडशस्याथैत उत्तर एतां न्कामानभ्युपकृतायाथेत ब्राह्मणाऽस्तोमकारित आवपोंतर्वे
सावप्रस्य वरूणान्यत्तरमस्याहृतउक्थानि लोकविधं त्रिरात्र उपकृतारो होपकारोथाप्येवमव्याहृतऽस व
नमितिन्याय न्यायः उत्तरो न्याय न्यायः उत्तरः ॥८॥ अथैष चतुर्वीरो वृहद्रथंतरपृष्ठ एव न हि षोडहिकान्यनु
भवंतिनानो व्यलुल्लु प्रीत्तेय न्नानाछंदः सुब्राह्मणाभवत ह्याख्यातं कातंत्राणीति गोतमस्तद्दि जानी

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

मश्चतुर्थेहनि चतुर्थप्रतिपदमादित्रोकाहतंत्राद्वात्रिष्टुपजिगामिषन्नस्य प्रत्नांकरोतीतित्रीण्याहीतिकान्ये
कमेकेकाहिकमिति धानेजय्यएवप्रवण्याहीनस्यादानमेकाहतंत्रापात्रेरूपायःसयदेतदंतत्रतरं स्तोमका
रितत्र्यावापउद्धरतिजनुषेकवैस्तोमकल्पार्थतत्रज्योतिष्टोम्याकरोतितयोस्स्थानेनावमिक्यौनानार्थी
यत्रयत्रषडहोभवतिसप्तमिकींतत्रककुभंकरोत्यसंवाराय्यतत्रस्वक्षुपदस्तोभान्करोतिचतुरोयैंवीरानुपकृ
55 तस्तएतेचत्वारस्समानयोनयःसमानार्षेयाःपुंनामधेयाःगणनामधेयागणाडागणनिधनाअपिवाचातु
र्विध्यसदेवक्रियेरं स्ता स्तुपदेवप्रयुंक्तएवमिउातोरोहापिचिवंदाशराचिकोवसानेभवतीतिता
न्वल्वंत्याकरोसात्रषा स्वंदइतितानकुरालंयन्नित्यासुधर्त्तादिवइत्यकतमएताःस्तुस्वयोनिरथाधे
ताअंतलक्षणोःसंपन्नाइतिव्याख्याताअक्कीस्तेषांयतदेवानुपूर्व्यंयत्रिरात्रेगोषूक्तंप्रायश्चित्तिसामाः
पदस्तोभवाधमर्केद्विपदास्वनुष्टह्नातितेनप्रच्यतंवारवंतीयमुच्छिस्येतसाममाप्रच्योष्टेतिविपरीह ॥५५॥
रस्यानुष्टुभेअजाम्यर्थएतेनैवोत्तरेव्याख्याताउद्धरतिपदस्तोभान्नह्येतेचतुरोवीरानुपकृतास्तत्रकु

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

शालंयन्ति त्याविपदस्तोभापायादर्कः स्व॰ स्थान॰ समापद्यते तस्यानुसमापत्ति॰ श्रध्यवारवंतीये समापद्येते
त्र्यातोयो द्रव्यविकारः स्तोमकारितः संभवति ॥ ५ ॥ अथ खल्वाहुर्वसिष्ठस्य जनित्रे भवत इति कस्येदं ब्राह्मण॰
स्यैव द्विर्योगस्य तद्धि वासिष्ठमित्यपि वा रथंतरस्येति हवनश्चवासिष्ठस्येते वासिष्ठे भवत इति जनित्रे एवानुक
ल्पयेदिति को सौ जनेत्रे भवत इति मति किमन्यदनुकल्पनान्नत्वेवानुकल्पयेन्न स्येते आनवकार्ययान्ननु
वकाश्यान्ननुकल्पयतीत्येतेषां त्वेव विचाराणामेकस्येत ब्राह्मणं॰ स्यादेकस्तोमनामिवहांदिदर्शयिषन्नु
त्तमे भागस्तोकांचरोत्येतेन प्राप्तस्थाना इति पंचरात्रस्य चतूरात्रेणाव एष वादो व्याख्यातस्तत्र खलु स्वासु करोति
न स्वर्यचतुरोवीरानुपकृतोथा पिनानाभागश्च तूरात्रो ये हि समानभागे चतुर्थपंचमे इति कानि तं त्राणीति पंचा
हृतं तं त्राणीति गौतमस्तत्र चतूरात्रेणाव व्याख्यातं वल्वार्या हीनिकान्येव कामे काहिकमिति धानंजय्यस्त
त्रैनेव व्याख्यातामग्निष्टोमप्रथममहरुक्थानि मध्ये द्विरात्रन्यायेन यत्र स॰ स्थानि प्रयुज्यत एषा
नि प्रयुज्यन्त उद्धरति षोडशिनं चतुर्थाहि राजा मन्वपायं॰ स्वराजो पेयुः स्तोमस्य वालो भादथाप्येन
मतिरात्रे कदिष्य भवति तत्र समावेव विचारयिषी दु द्धरत्यानी षादीधर्मि ॥ तिन सुराडहेधर्मिभव

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

त्ति तत्र पाथांतर्याक्रोशां प्रत्याहारस्यपि वांश्र ध्येन प्रच्छत मिहानुगृह्णातित दुभवस्य ईदृं वार्हात्त हनी
ति स्तोमकारित आवापएते निवोत्तरो व्याख्यातः स्तोमकारितउ — रः सप्तदशो षोडशिनं करोति यो बास्य हृः
स्तोमः स षोडशी नोन्यायेन यो वा द्विक्रिरेव मुस्य न्नो हि भवत्यथाप्य नाहि दिहा व्यूहेन भवत्यथा कथम हीनाह्नो
5b रात्रेरीति हृसीयानित्यहः स्तोमं चेत मनुयंतं पर्यामो थाप्याहु सप्तदशा ॰ स्तोमानाति यंती व्रतात्ति मुत्तर
उपहृतः सखल्वेकाह क्रूप्तास्त व्याख्याताः ॥१०॥ क्रतुषडहे कथ ॰ रात्रि रित्यकर्त्तव्य इति त्रोणिचिद्वृत्तिरेवमु
स्य न्नो हि भवत्यथाप्यानादिष्टा व्यूहेन भवत्यथापि कथम हीनाह्नो रात्रेरुपायो भविष्यतीत्यथापि क्रूप्त
तायेव नूनमिहरात्रिः कियत क्रूप्तायं ॰ षडह इत्यथाप्येष चतुर्थो भागो रात्रिः कृत्येत क्रूप्तायं ॰ षडह
इत्यथाप्येष चतुर्थो भागो रात्रेः प्रत्यर्द्धिता मत्यक्रमिष्यदिति कर्त्तव्येति गोतम आदिष्टा कल्पेन भवत्य
थाप्येषा हीनेस ॰ स्थाय द्वात्रिं स्तोमवसानभूतां ब ष्टमहराग छन्तीत्यथाप्येषा हीनन्यायः सर्वे तत्रा
त्रियतो थाप्य रात्रिकं ब्रततं तस्यां तत्रिपाना द्वात्रिं मुप धीयमानां पर्यामो यथा सप्तरात्रे यथा पियः पृष्ठ्याब ॥५६॥
ले ब स्य पंचमा दना देशा द्वात्रिंम पन येदर्थापा या द्वा द्धा पाया च स्तोम प्रत्यवरा हमिहापि सोर्द्धा

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

गमा द्वात्रिप्रसवेनुमर्हतीतियद्वैतदेवमुसन्नद्रत्यनंते वैतत्रभवस्तंतदत्रौनारात्रिरितियद्वितदनादिष्टाव्यू
हेनेतिनित्यत्वान्नूनमेनानादिश्रातीतियद्वैतकथमहीनाहूद्रतिकथंवाअप्यतिरात्रिकोभविष्यदितिपत्रयामभ्याही
निकल्पस्तंत्रेन्यारात्रेरूपायंयथात्रिरात्रषुयद्वैतत्रुन्स्नोय ॰ षडहद्रतिवृत्स्नादेवषडहोरात्र्यानुवृत्स्नतारानवि
ष्यती।।तयद्वैतदृत्रुमिष्यदित्यत्रह एवातित्रांतोभवत्यतित्रामंतंचपश्यामोयथा प्नोर्यामेगौरीवितापायात्रथस्या
रा क्लोत्रा ति।करोतिनानासाधुरहिनद्रतिसयदेतान्येतानिरूपसंपन्नातीति।।१९।।अपाशुःकामयद्रउत्तर ४ स्त
त्र्याहोसस्यनित्यग्रिष्टोमस ॰ स्थंज्योतिषमेषास्यप्रावृतीस ॰ स्थाथाप्येतयास्स ॰ स्थयाचरत्यथापिनानात्य
याविमो त्र्याहोतानुपत्रमस ॰ स्थयाप्राचित्रमेयषीदषोडशिकारात्रिस्तोमश्चात्रेणाषोडशिकोह्येवापुनर्भव
ती तिद्वितीयस्याहोवासिष्ठंमाध्यंदिनांत्य ॰ स्यादितित्रांडिल्यःपष्ठार्थेनेनेदंपुराप्रच्यवतेनेहषष्ठार्ध
इतिपार्थमेवेतिगोतमएतत्समूहसामसमूढचलेदायंभवतीतितृतीयस्यानुष्टुभिवहत्सरातित्र्यहेसमंव
हद्रथंतरेप्रुपुस्समाणोत्राम्यर्थेविवस्यासद्ध्यावल्लंबउत्तरस्तस्यपंचाहोवहद्रथंतरपृष्ठएवविश्वजि
तिहिपृष्ठानिकरिष्यन्नवत्युद्धरतिषोडशिनंचतुर्थात्तसंचरात्रेणैवव्याख्यातंत्रस्त्रि ॰ शानिपंचमस्याहू
उ-क्थानिरात्रिकादितोहिस्तोमप्रायेत्यवरोहस्तान्विश्वजितिकरिष्यन्भवतिभवति।।२०।।अथातः

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

स्य
सप्तरात्रात्तत्र पृष्ठ्यं व्रतस प्रथमं करोपि तद्वृत्तं पृष्ठं भवत्यनंगमेतद्वृतस्य यदुक्थानि तत्र ज्योतिष्टोमानि स्वस्तोमान्या
हरति षोडशिमती रात्रिर्हीनान्यायेनाथाप्यग्निष्टोमेतद्वृतस्य यद्रात्रिस्तत्रायेन वृत्तस्तत मारात्रित मोहरतीति सप्तदशो
मुत्तरस्य व्रत॰ स्तोमकारित उद्धारस्तत्स्य स्तोमानन्वयीन्युक्थानीति किं॰ स्तोमानि स्युरित्येकवि॰ स्तोमानीति गोतम एष
एषां प्रकृतिस्तोमो न भवति मा मन्विष्युरित्येतस्या सप्तदशास्तोमानीति धानंजय्य एषो घ व्रतस्य स्तोमो भवति त
57 मन्विष्युरित्येतस्या दृथाप्येवं तासा॰ स्तोत्रियाणामनुग्रहो भवति यान्पंचवि॰ शाद्वृता सप्तदशे क्रियमाणोपये
ति द्विपक्षस्तोत्रीयेनानुगृह्येते तेनैवेदनुजिघृक्षेत्रिणावं प्रथममनुक्थं कुर्यादेकवि॰ शं षोडशिनं करोत्येषोस्य प्रकृति
स्तोमो भवत्यथाप्येवं तासा॰ स्तोत्रीयाणामनुग्रहो भवति याथेनाक्षो चिद्द्विरिति छंदोमपवमानमुत्तरस्य
व्रतं स्तोमकारित आवापोथ खल्वत्र विधर्मा करिष्यं स्तोमं द्वात्रेणाकस्माद्धर्मं करोतीति द्वं द्वयोः साम्नोर्यायोर्या
थां नर्या स्वर्वमादान्नथाप्येतस्याविवृतं निधनं भवति विकारः पूर्वो विकारोदित्येकवि॰ शान्युक्थान्येकवि॰ शास्तोम
॰ षोडशिनं करोति तद्व्याख्यातं प्रथमे सप्तरात्रे भ्यास कुउत्तरस्य पंचाहो बृहद्रथंतरपृष्ठ्यश्चतुर्थस्याहू एक॰
वि॰ शाः षोडशी पंचमस्याहुः पार्थस्य लोक आकूपारं वात्रेयं तिविचारयंति नाना पुरुषकल्पोस्यानामिति हस्मा ।।५७।।
ह धानंजय्यो न्यवाकूपारमो। रा च पिष्यतान्य आत्रेयमात्रेयं त्वेवाभिरूपतरं पंचमे हनि स्थानसंमितं पंचमस्थ

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

नाऽप्रत्नयद्इति चतुर्थस्याह्नः श्रुद्धाश्रुद्धीयस्पत्नोकऽप्याकूपारं पंचमस्याह्नः पार्थस्यात्रेयं पार्थश्चिवनित्यमह
पार्थव्याख्यानमात्रेणमात्रेयेनुखल्वु कुर्वनउभयोरनुग्रहो भवतित्रतहि पार्थं करिष्यन्भवति चतुर्विंऽशं बहिष्पव
मानेऽसमदत्रास्तोमं ब्रतं करोतिन त्रतएवोक्ता नाऽस्तोमं विचाराय न्सन्नदन्नेव्रते॥२३॥ ॥इत्यष्टःप्रपाठकः॥ ॥
प्रतिष्ठाकामयज्ञउत्तरःसत्वल्वेकाहकृप्तस्तेव्याख्याताजनकासप्तरात्रेचत्वार्यहीनिकान्यहान्याहीनिकतंत्राण्यनंतंत्वा
दु ह्वरति षोडश्निनं चतुर्थान्न तूव्याख्यातंव्याख्याता अर्कास्तेषांतदेवानुपूर्व्यंयत्रिरात्रे धर्त्तादिवइस्यान्नम एता सुस्वाया
निर्द्वितीयस्याह्नः सोरभमुक्तानां ब्रह्मसाम कुर्यादितिधानंजय्यस्त्रेककुभऽहिचतुर्थं करिष्यन्भवत्येपवग
वमेवेतिगोतमोतिरात्रेसौभरं करिष्यन्भवत्येवमुभयोरनुग्रह इति षोडश्निमतीरात्रिरहीनन्यायेनात्रिवचनुष्टा
मः षोडश्निमानितित्रोचिवृक्षिःशंबूष्णुरो नात्र चनेतिराणायिनीपुत्रः पृष्ठ्यः स्तोमः उत्तरस्य षडहोव्यहद्रथंत
रपृष्ठएवविश्वजिनिद्दिपृष्ठानि करिष्यन्भवति चतुर्थस्याह्नः प्रत्यास्मेपिपीषनइतिगौरीवितंऽषोडश्निसाम
विराजामन्वपायऽस्वराजोपेसुः पृष्ठापायाद्वेवत्योपयेतितत्रैतद्वार्धच्यतामत ज्ञायत्रीसामेहकारवत्सष्टिच
नेयथारेवत्योविपरिहारद्वौ स्तोरं घ्रेइतिगोतमएवमिडारंभयोबृहतीतिनविपरिहरेदितिधानंजय्यापि

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ह्येवमग्नामिस किमर्थो नित्यकल्पय — वयेदिदित्य षड्रात्रोऽस्या षोडशिका रात्रिश्चानुष्टोमन्यायेनाथापि कृतः
षडहे षोडशीस्याप्युः कामयज्ञउत्तरः स यन्त्वरात्रो नवमायामाइति त्रिकद्रुकानुपदध्याति क्षं दोमसादस्यादभा
प्यत ऊनस्य पूरितारो षोडशिका रात्रिः स्तोमग्ज्ञात्रेणा षोडशिकोऽस्येवा पुर्भवतीति पश्चुकामयज्ञ उत्तरस्त
58 त्र पंचाहं करोति पोड्नापशाव इति यद्गु विश्वजितं पश्चूक्का निष्ठानीति त्रिकद्रुकानुपदध्याति क्षं दोमसादस्याप्यत
ऊनस्य पूनयितारस्तान्पुरस्तात्सं चाहस्य करोति विश्वजितऽह्निरात्र्यापायायकदिष्य ज्ञवत्सानुषोनुष्टुभि बृहत्केरा
तित्र्यहे समे बृहद्रथंतरे पुपुस्तमाणोज्ञाम्यर्थं विवेतस्याद्द्वार्कजं भवेति विचारस्तथापि नैताऽस्वंतत्राऽस्तोमविधं
बृहद्रापद्यतेतत्राकूपारं त्वचसमाम्नयेतदेतन्नभवमाङ्गागान्वितं ॥१॥ अथ्येषदशरात्रे बृहद्रथंतरपृष्ठ एव तत्र
खलु विश्वजितं दशमं करोति स खलु विश्वजित्क्रियमाणो दशमतंत्रं प्रत्यूहति तत्प्रत्यूहसमानं पूर्वं तंत्रे प्रत्यूहस्य
त्रपदेत्वेवं पुरा सप्तमे कृतं त्रं भवति तस्य च्यवतायेत पृष्ठनवमयोस्तंत्रे व्यत्यस्यति षोडश्याहिकरयऽस्तोमेरमि
विधीयते सत्रयस्त्रिंऽशां स्वतंत्रमत्विकीर्षीतस्येतरस्थानं ऽ— परीतं भवत्सत्र खल्वयं सर्वो दशरात्रो नानातंत्रो ॥५८॥
भवति समूहते बार्हद्रथंतरपृष्ठाभिरस्यामिरनित्योऽहमात्रायामकरिष्यदनित्योऽस्यं दशरात्र इति नित्यास्तु

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

चतुर्थपंचमयोर्जगत्योर्याश्चतुर्थे नित्याः सप्तमे हनिताः करिष्यन्नवसतो नित्याः करोति तद्द्वारेण पंचमे ऊरालं
यनित्यानित्यानित्यामि एवाचिकीर्षन् दित्यपरं नित्ये हतं त्रे अनित्यो स्तामो तत्र नित्यानित्याभिरूपायड — उभयं
२ नित्या उभय ७ स्येवतत्रानित्य ७ सोमश्चैवतं त्रं च नित्यास्तु परयोर ह्रोर्नित्याभिहेतस्य ह्यहस्य समूहो नित्या
स्तु न ७ वमं तर्विधाहिदारामिक्यो विश्वजित्यं तविधाः करिष्यन्नवति तत्र ऊरालं यज्यतीति छाम्यो करोति तं त्रा
न्विते च पृष्ठान्विते चाथ खलु दीर्घतमसो र्कं मष्टमे हनिकरिष्यन्नवसं च सामांतद्इतितं त्र स्तः स्वाशिरा सर्वः
सप्तमे त्रय एवैकोग्नारकेस्तंत्रायितस्तन्नवममर्हेति॥ २॥ अथ द्रव्यसमुद्देशो॥ यानि यथास्थानं व्याख्यातानि
यान्य यथास्थामनं तिरे वा हमिः पर्यायिस्तेषामन्वयं समन्वीक्षेत नाना ब्रह्मसामानि नानात्वार्थत्वेपतनौ ध
ऽस स वर्म्मा निबार्हद्रथंतर पृष्ठ्यान्नानाग्निष्टोमसामानि नानात्वार्थ एडानिभूयिष्ठानि करोति सामांतस्य स्था
नेंतसामांतमथाप्येषन्नतीयवन सामांतस्तमदिदर्शयिषीन्नानाछंदस्येवं भूयो नानात्वार्थ एडानिभूयिष्ठा
नि करोति सामांतस्य स्थानेंत सामांतमथाप्येषन्नतीयवन सामांतस्तमदिदर्शयिषीन्नानाछंदस्येवं भूयो नाना
त्वमिति तानीमानि सप्तछंदा ७ सि नवाहं तानुभवंति तत्र ककुभं च विराजं चोपप्रयुंक्ते सा प्राप्यातानि ऊरालं

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

यद्वा हेळा प्रयुंक्ते स्म ऽपा ऽ विपवस इति प्रथमे हनि करोति कस्य हेतोरिति शिशुस्सद्यो ज्ञायं भवति सैषाग्नेयी पवि
ताभिव्याहरा शिशुश्चार्थेभि रूपाथापि राश्वदि हाग्निष्टुतं तैत्तिरीया अधीयते तस्यैषाग्निष्टुदन्तुग्रहायस्यास्वाद्यामा
र्भेवीपामेषास्वादुमतीपविताभिव्याहारा शिशुश्चार्थेभि रूपाथाप्येकाहिकी भवत्यथ खल्वत्रापो ष्कलं भवति शिशुश्चास्य
तद्भवति यस्तु ष्कलमित्यथाप्येकाह्निकमेकाहसमास ऽ त्राश्वादि हाते तैत्तिरीया अधीयते नानामध्ये निधनानि न दाश
रात्रिकाणामध्ये निधनान्यनुभवं स्तत्कं दस्यान्यप प्रसुद्रे. आसोम स्यानो अद्भिरिति तृतीयस्य वृहतीसम्पद
त्रासाध्यासां करिष्यं भवत्यत एतां करोत्येषां मामान्यात्न चप्रथमा तृतीयस्थाने ति बभ्रवे नुः स्व तवस इति षट्नृच
ऽ षष्ठसप्तमयोर्विहरति सं तानार्थौ न वर्चामतस्य प्रथमे हनि तृचं कृतमुपास्मै गायता नर इति व्रत० सप्तमस्य
समूढास्यमेत तस्थाने संमिते छंदस्ये उत्तरा पारे ते रूपसंपन्ने इस्येते रूपसंपन्नेऽति ॥३॥ अथैषतुस्तुरू विंदः
स्तत्र खल्लु बृहद्रथंतरे करोति राथंतरबार्हता ह्येते स्तोमा इति कानितेत्राणीति दशरात्रस्तोम विकृत इत्येकाह्नि ॥५९॥
पृष्ठ्याद्वितेत्रे स्यातामित्याचार्य प्रथमद्वितीययोरिति शौचवृक्षिरेते आहीनिके इति तद्विदं प्रथमतंत्रं प्रवती
भिः कृतमपरूपमन्यत्रोपक्रमाद्यससिष्य ऽ स्तु भवति तस्य स्थाने ज्योति ष्टोमं करोति प्रथमस्य प्रथम ऽ राथं

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

तस्य राथंतरमित्येकाहिके इति धानंजय्य एवमपर्वं विलोप इति तद्धिदं गोस्तत्र मंत विधाभिः कृप्तमपस्तूपमन्यत्रांता
द्यस्य सिध्य॰स्तु भवति तस्य स्थाने द्वितीयतंत्रं करोति द्वितीयस्य द्वितीयं बार्हतस्य बार्हतमिति स खलु द्वत्रामे
हनि द्वितीयतंत्रमुद्धृत्य तत्र मुद्धृत्यं स्तस्य स्थाने ज्योतिष्टोमा करोत्येकाहतंत्रा द्वाग्निमुपजिगमिषं क्तुको इद्व्याग
मः समेषु स्तोमेषूभयोस्तंत्रयोः पुनानां बृहतीकरो स्तनयो र्थबा नित्ये स्तछि बृकुं भौवा अपि समाने भवत्य
परं द्विरात्रन्यायइवेह भवति द्वितं ये गा द्वे पृष्ठ्ये न तत्र द्विरात्रिका उच्छिन्न कुं भः कारा स्य थ यत्र राथंतरस्याहूस्त
चार्थी भवति तद्यथा दश्यन्तुर्वैरिग्याख्या तं तथा तत्र भवति बार्हते ग्रदः सुयो क्ताश्च हाविष्मते अग्निष्टोमेषु हावि
ष्म तामोस्ते उक्थ्येषु मोहमु क्थ्य सामेति विभक्तान्युक्तानि राथंतराणि राथंतरेषु बार्हतानि बार्हतेषु तदेवा
र्क्तं ॥ ॰स्थाने यद्वत्रा रात्रितयोः सत्रगतयोर्बहिः तस्य क विमं तं पर्यासं करोति काळेय मन्त्रा वा क सामाभिप्लु
वन्याय निकवि॰ न्त्रो तिरात्रो य एकस्तोमानामुत्तमस्य स्तोमन्वयी षोडशी स्यवि वा रमेक विं॰ शः ॥४॥ अ
भिषर्क्तं दामवान्व द्रथंतर पृष्ठ एव तत्र खलु विश्वजितं द त्रामं करोति स खलु विश्वजित्क्रियमा॥ छंदामान्त्र
स्यूहति ते प्राप्पूहमाना ॥ षष्ठमहः प्रच्यावयंति पृष्ठ्याच ळं बस्यपंचाहः प्रथमस्याहः प्रत्नवद्बद्धहिष्यव

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

मानं पंचमस्याह्नोस्त्रस्तत्प्रवा जिन इत्यनुरूपाद् इति शांडिल्यायन उपदिष्टो द्विमं नवर्चे मा वर्त्तयिष्यन्भवति कथ
मकृतस्यावर्त्तत ऽस्यादिति मत्ताहयोगाद् मौं भवंतीनिधानं जय्यः कथमससमापयिष्यन्नवाहं नवाहयोगाः कु
र्यादिति व्याख्यातः समूह हस्ता त्रानं विश्वानरमिति होतुराज्यं विश्वानरीयस्य स्थाने विश्वानरीयं त्वेकक्
ने उत्तरयोरेते रूपसंपन्ने इत्युद्धरति कारावरथंतरमजामि हि भवति तत्रितत्सोमसामेव मिडारंभण्य
60 संभरणया बृहतीति गौरीविता पायस्त्रथ कूस्वाराणि करोति नानासाधुरहीत इति सयदेतान्येतानि रू
पसंपन्नानीति प्रथममात्रेयेनमस्योपहस्येतदु बृहद्द्युतो निबार्हते हन्नीति स्थानसंमिते उत्तरे इत्येते रूपसंप
न्ने इति स्वराणि त्रिष्टुभाभिमाध्यंदिनो स्यान्येतानि रूपसंपन्नानीत्येडानि जागतान्यार्भवनीडा भक्तायो हि
च्छंदो मा इति सयदेतान्येतानि राथंतरबार्हतजानीति नवमेहति दीर्घतमसोऽर्कमनुकल्पयं त्येके ह इत्रेण
सयदनुष्टुभ्येतदस्य समूढवानं भवति तत्र कूपारं तच समाप्तयेथ येनानुकल्पयंति बृहत्यां वाछंदस्तं म ॥६०॥
न्यमानायथा वितदग्नेर्कः सप्तमे हनि कृताकृत इति सन्न्यपयंते दशामेह नि सामानि समूह द्वाजिनि

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

पदास्त्वनुगच्छतीति संयुक्तमेतेनाह्ना भवतीति॥५॥ कथं दशमधर्मा मानसमिति कर्त्तव्यास्त्येके तद्धि ह्याय
तद्दस्य कर्त्तव्या इत्यपरम दशामं वस्तु वह्यव दशारात्र इत्यथाप्य कृते न विभ्रंशितामानसम ध्यशाय यिष्यद त्रा
थाष्यनुष्टुप्से योजनास्ते जागतमिदं स्थानं भवत्यथापि सत्रोत्सादास्ते हीनो यं भवतीत्यमि चर्यमागायज्ञउ
त्तरः सरवाल्वे काह कृत्स्ने व्याख्यातास्त सर्वसवनभाज स्तोमाः समावङ्गा जो वेति विचारयंत्येव ष्सवनास्तोमाः
समंप्रयुक्ता भविष्यंतीत्य च्छ्यास ष्स्तं ज्योतिषं वृहत्पृष्ठं वार्हततं त्रं द्वितीयः हि स्थानमापन्नमिति
तत्रं यो द्वय विकार उच्यता लाच्चे वृहत्पृष्ठला द्भवत्यपि च समं त ष्समंती कारायाथ तेए कादशरात्रोद
शरात्रो ताऽ अहीना द्वादशाह प्रभृतीनि सत्राणि किमेक ष्स्थानमंतरीयामिति चिकादशरात्रं करोति पृष्ठ्या
वलेवस्यपंचाहः पृष्ठ्यस्तोमस्य षष्ठमहरिति पयसा पृष्ठमहरभ्यास जनिस्वरां द्वत्ते पयोधाप्यवं द्वे वृहत्यो
स्वराद्वुत्ता वृहतीति पुनः कावा रथंतरं ष्स्वलोकमत्यजाम्यर्थं व्याख्याताच्छंदोमा दशमस्य स्थाने चतु
ष्टः मं करोति कस्य हेतोरिति छंदोमस्य मत्यग्निष्टोमस्यात्यग्निष्टोम ष्स उछंदो रथंतर पृष्ठा ज्योतिष्टो
मतं त्रो यथा दशमम हरिति॥६॥ कथं दशमधर्मा मानस छंदोमस्य छंदो मवत्यग्निष्टोमस्यात्यग्नि

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ष्टेःमध्ये उत्तरथंतेरध्यष्टोज्यातिष्टोमकथंदृश्यमधर्मामानसमित्यकर्त्तव्या इत्येकेत्तेननामाधेयानेकाहेभ्या
त्रिःदृश्यतेचतुष्टोमोग्निष्टोमइत्यथापिनदाशमिकंलिंगंदृश्यतेयोप्येतत्बहिष्पवमानस्यावृत्तिःसाम्नांविप्र
स्यावनमनुष्टुभःपरोक्षाविकीर्षतिकर्त्तव्या इत्याचार्यायेन्येमानससंयुक्तेभ्यःसंस्थापनीयंमानसंदृंचतुष्टो
मोग्निष्टोमइत्याप्याव्यक्तेनविश्वजितामानसमध्यगायपिष्यदथाप्तिसत्रोस्याहेनाहीतंनकृतावच्चिकी
र्षीदृश्यतेचदशाममतेमानसात्तथामानेसमतेदशामान्त्राचेतद्दशामस्ययथातव्याव्याख्यातंदशामसंयोजना
61 स्तुकर्त्तव्याएषआचार्यसमयोथापितंत्रमहइत्रीत्रेबलिष्टंक्रवतउद्यतास्त्वादिष्टदाशमिकोदृश्यतेअथा
पिस्थानभागागमेनतंत्रोपधिनाछंदोम्यनेतिसाच्चिवचतुर्विंशादाशमकोत्योसद्दृश्यतेद्वन्नस्वननामधे
यानिकाहत्रअदिदृश्यतइतिबउधेकाहाःस्वननामधेयेनादिस्यंतेयथैषएवाश्वतिरात्रेप्लावचत्रिकद्रुका
इत्यथैनांनाहीनिकतंत्रानब्रूमहेयथाएतन्नदाशमिकलिंगंदृश्यतइतिदृश्यतइतिब्रूयाययथाव्याख्या
तमस्थानेतुसमव्यूहस्यसमूढादशरात्रादृश्यतेचबहिष्पवमानस्यनावृत्तिरन्यासुचानुष्टुप्सुदशा ॥६१॥
मतंत्रयथात्रिककुभि ॥७॥ तत्किंप्रश्नतयाहीनाइत्यप्रश्नतयइतिबह्वृचास्तित्र्यगुहूर्त्तमात्राअ

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

ष्टामेस्तुतन्नास्त्रेर्नाभिधीयंतेतास्याप्यापिविधीयतइतिश्राध्यदंगषोडशिप्रश्नतयएवमवंत्सात्रिषचतुर्थोभागः
प्रथमस्थानेलभतेसर्वेभागाश्चाप्यंतसर्वेमत्स्यायःसपुराहीनोभवतिसोघाहीनइतिश्राध्यदंगातिरात्रप्र
श्नतयएवमवंतिसर्वमादित्यचरितमभिविधीयतउभौवर्ज्यौकृतकृतिरेवातऊर्ध्वंश्राध्यदंगद्विरात्रप्रश्नतयए
वमवंतिद्विपृष्ठचर्यल्लभतेद्वयान्यहानिराथंतरबार्हतानीतितदिदंबृहतिरात्रेस्थानेतदघस्थानंलभतइति
श्राध्यदंगत्रिरात्रप्रश्नतयएवमवंत्स्येवमहर्भाजोहःसवनभागास्यस्थानावृत्तोचतुष्टुब्भितिश्राध्यदंगचतुरात्रप्र
श्नतयएवमवंत्सात्रिषचतुर्थोभागोहर्भजंतेयथापूर्वेभागाइतिश्राध्यदंगपंचरात्रप्रश्नतयएवमवंतिश्रुद्यत्स्याह्
तश्चतुर्थमहः पंचमेहनिरात्रिःसजातइतिवाश्राध्यदंगषड्रात्रप्रश्नतयएवमवंत्सात्रिषचतुर्थोभागोन्त्यिष्टभा
गभवतिश्राध्यदंगसप्तरात्रप्रश्नतयएवमवंत्यासमाप्त्यानात्यानिवर्त्तंतेनानासाधुरहीनइतिश्राध्यदंगाष्टरा
त्रप्रश्नतयएवमवंतिश्रुद्यत्स्याहितस्सप्तममहरष्टमेहनिरात्रिःसजातइतिश्राध्यदंगनवरात्रप्रश्नतय
एवंभवंसप्तरात्रेपुनरभ्यूढेषुभागेषुजगत्यस्थानाभवतिसाघस्थानंलभतइतिश्राध्यदंगदशरात्रप्रश्न
तयएवमवंत्सतद्विपरार्द्धमहर्नानान्वंयदशमंनानासाधुरहीनइतिश्राध्यदंगैकादशरात्रप्रश्नतयएवं

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

र्भवंति शुद्ध्यस्य हैतद्दृष्टा ममरेकादशो ह निरात्रिः सक्लृप्त इति ॥ ८ ॥ अथायं द्वादशाहो हीनो भवती३ सत्त्रमिति
हीनो भवतीत्याहुरेको दीक्षेत तर्हि भवत्यथाप्याहीनिकान्यहानीत्याचक्षते द्वादशरात्रिकाण्यहान्यथाप्याह
य ऊ गौरीवितेनाहीनो तिराश्व्यदंग त्रिरात्रप्रभृत यएवं भवं स्येव महे मा नो हः सव भागा॰ स्वसस्थानाय त्रावनुष्टु
बिति राश्वदंग च तूरात्र य प्रभृत यएव भवं स्यानेत्यथाप्याहु यजमानमेवैनयावर्द्धयंतीत्यथापि विरूपे च द
62 ति यजमाने वा अनु प्रतितिष्ठन्त मुद्गाता प्रतितिष्ठतीत्यथाप्यस्मिन्दक्षिणा प्रवादो भवति धस्रे विपुरुषेती तरं
त पुरुमीभ्यां त्वद श्विभ्यां॰ स्य हस्ताभ्यां दित्सतामिति मिति दक्षिणावंतो हीना इत्यथापि त्राश्वदनेना घ्रयंवो
याजमानं परिचक्षे यथा हीनेनेति सत्रमि सम मुभयतो त्रिरात्रो भवत्यन्यतरतो त्रिरात्रा अहीनाः समाहितः
प्रायणीयोदयनीयो भवति व्याहितिप्रायणीयोदयनीया अहीना अथाप्यन्य हगौरीवितो भवति नानास्व
रा अहीना अथाप्यस्मिं सत्रवादरूपो भवति यो वै देवानां गृहपतिं वेद सत्रे गृहपतिर्भवति भारद्वाजा ॥ ६२ ॥
यनो वै सत्रमासत तस्तोमो युज्यते सत्रियभ्यो हभ्यः प्रतिष्ठात्येव सत्रमासतं गिरसो वै सत्रमासत गो
© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

पायनानां विसत्रमासीनानां यतः सत्राद् उदवस्थानाद् उत्थिता इदित्यभयं भवतीति लामकायन उभयथा ब्रा
ह्मणं भवत्युभयथा दृष्टं वेदयंत उभयेषामयं प्रत्ययस्तेष्वेकस्मिन्नहीनन वादाप्रत्ययत्वाच्च भवंति सत्रं तु भ
वंति सत्रकारो स्य भवति निवा हीनो न सत्रमित्यपरं यतदृष्य्वमिव ब्राह्मणं भवत्यन्यस्मै विकामाय स
त्रमान्यास्मै यज्ञो न तत्सत्रे नाप्नोति यास्मै कं यज्ञो न तद्यज्ञे नाप्नोति यस्मै क॰ सत्रमिति तद्यथाभ्वठ्ठलो वृद्धो
निवाभ्वठ्ठ इति वदनायनो अनभ्वठ्ठ इति त्र्यहा हीना इति धानंजय्य एकाहा हीनो हीनाहीनः सत्राहीन
इत्ययं ज्योतिष्टोमातिरात्रषोडशिमानेएकाहा हीनो त्र्यहिन किंच नेकाहिकं कर्म हीयत इति द्वादशा
हा हीना हीनो न किंच नाहीनिकमहर्हीयत इति गवामन॰ सत्र हीन किंच नस्मात्रिकमहव्य षीयत
इति तदिदं कुत्रालोभ्न त्र्यस्तस्या हीना इति तदपि त्राभ्य ब्राह्मणं भवद्विष्टमिति शांडिल्यायनो
यस्यस्याद् अहीन इति यस्य तु स्याद् अहर्व त्रयेति द्विरात्रप्रभृतयस्तस्या हीना इति तदपि त्राभ्य ब्राह्म
णं भवति प्रजापतिर्यद्यज्ञक्रतून् असृजत तान्यग्निष्टोममुक्थ्य॰ षोडशिनमिति रात्रं तगेत द्विरात्रप्रभृ

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

तयोर्हरीणा ऋवं तस्मान्नपि महासीरिति तस्मादेते हीना इत्यहीना इति॥ ८॥ अथातः सत्राणि। तेषां द्वा
दशाहः प्रथमः सत्सु स्मिन्नुपकृतानि तत्र द्वे उपधि स्थाने अंतरा॥ तिरात्रो च दशरात्रं च पश्येकेनाहार्थो भ
वति व्रतमाहरेत्येतदेकार्थं दृष्टमिति तस्य तद्वस्थानं यत्सवसरे द्व्यहार्थे गो आयुषी तयोस्तद्वस्थानं
यत्संवत्सरे त्र्यहार्थे त्रिककुत्का ऽथ चतुरहार्थे व्रतं चतुर्थान्यं चाहर्थे अभिप्लवपंचाहं ऽषडहार्थे अभिप्लवः संप्ल
वते ऽभिप्लवन्यायेन षण्कोत्तरकल्पः क्रमतश्चाचत्वारि ऽंशाद्वाद्व्यादुपचीयमाने द्व्यहः सुरोहणा प चयः प्रवर्त्तत ए
त ऽरात्रि सत्रन्याय इत्याचक्षते यदेवाप वदतित द्व्याख्यास्यामस्तत्रास्मिं ऽस्त्रयोदशरात्रे कथं व्यूहसमू
हाविति समूढः स्यादित्येके समूढो ह्यत्र ऽसर्वस्तोमान्वावेतीति व्यूढः स्यादिति गोतमोनादिष्टः कल्प
न समूढाथापि छंदायोगपर्वस्ति भागस्समाप्नो चोपधीयते थापि कृत्स्नोयं दशरात्र इति व्यूढमेवेन ऽ
सं त ऽसमूढः सर्वस्तोमान्वावेती यथापि नादेस्य सोमसामा गौरीवितं चादेस्य कथं दशाम धर्मामा ॥६३॥
नसमित्य कर्त्तव्या इत्येके दशामं च लुब्धश्च दशरात्र इति कर्त्तव्या इति गोतमो ना कृतेन व्रतेन मा
नसपविश्याथातथापि वाचो दशा क्रमं मनु उपकृतं कृत्स्नोयं दशरात्र इति चतुर्दशरात्रे ए [illegible] ऽस्तवा

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

त्तं करोति सैषाम ध्यम वृत्तिर्यास्त्वाप्तिरात्रास्पृष्ठ्यमुपयंति प्रथमस्याह्नोस्य प्रत्नामनुरूप इत्याजामध्यर्थोथ खल्वत्र
यस्मिंश्चत्रेत्र्यहनी संनिपततः केनाजामीत्यह्न एवसामान्यादपि वा कावर रथंतरमनुकल्पयेत्सर्वस्याह्न आभ
व उत्तरस्य च मेध्यंदिने स्पृष्ठ्य उत्तरस्य विषुवत्स्थानीयो व्रतं पंचदशरात्रस्य पृष्ठ्य एवोत्तरस्य तत्राग्निष्टुतमुपद
कातिक्षत्र प्रायेब्रह्मस्थाने वाञ्छिकीर्षेत्तस्याग्निः प्रत्नेन जन्मनेति होतुराज्यस्य जामध्यर्थे व्याख्याता अन्यतोतिरात्राः
॥१०॥ न्याय क्रमं समासस्सप्तदशरात्रास्सप्तदशरात्रेभिप्लवपंचाहः संप्लवव तत्ते खल्वस्य चतुंत्राएव त्रिककुकाः स्फारिय
कमावस्था द्वारावेसुः षडहहवसंतस्तंत्रा एयापादायचुदिस्यापादयितव्यं स्तं त्रात्तिमन्यत इति गोतमो तमोह गर्गा प्र
त्यवायो ह्येवम भविष्यन्न्यहाद्यहमेवमिव ब्राह्मणं भवत्यनैतावाएतायसंचाह विधा द्रूस्यंताहर्स्यतः षष्ठमुपे
तीसा विपंचाहतं त्रएवा भविष्यन्न षष्ठात्किंचित्सम स्याहरिष्यदिति प्रत्याहरेदिति गोतम एवमिव ब्राह्मणं भव
ति पंचमे ह निषष्ठस्याह्नस्तृतीयसवने प्रत्याहरति षडहाविलोपाय सत्त्वेव स्तोमायः पंचमस्य मासस्य स्था
रथंतरबृहस्पृष्ठाः प्रथमस्याह्न एष प्रत्नानुरूप इत्यजेमध्यर्थो व्यावृत्तये पृष्ठ्यामि प्लायाः त्रयेतनो धस ब्रह्म
सामापो ष्ठलक्ष्म्याद्ये च्छिहाभीवर्तस्तुत्रानयो रन्वपायी स्याः सुत्रयेतनो धस त्रभीवर्त्त कारितां हि प्रगा

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

थाइत्यतानेवान्तरे व्याख्याताः षाष्ठिकानि पंचमस्याह्न उक्थ्यानि तत्र उत्रालस्य इति गूर्द्धद्विपदा अनंतेन चिकी
र्षीन्तत्रेतदैध्मवाहेन वमानेर्दं तान्वितं तत्पादतासु यत्रि ष्टुंत्सा वर्ष्म ह इत्येता आपन्नाः पंचमम हर्भवंतीति सोऽत्र
वसं मारुतं वेति विचारयंति विमत्त ० सोऽत्र वसं पांव मिकं मारुतस्य मथ यत्राभि प्लवो रात्रिसत्रे षु कथं कल्पविचारि
तानात्यकर्त्तव्यानीति गोतमो यावं ति यावंत्य भ्यश्नवीतति हि तान्यप्रति षिद्धान्यथा थे व मान्नितरा सं व त्सरस्यति
वि ० रात्रि रात्रे छ्यहार्थे सति विश्वजिदभि जितौ करोति कस्य हेतो रिति सीं पूर्ण्णां विराज ० सत्र मुप कृत्तं ता विता
वैराजो वा पंच पृष्ठे स्तोमः पृष्ठैरि ति तायदा त्रेव पृष्ठ्यमात्रो ता तो पृष्ठ्यादनंत रिता वितिा॥१२॥ पूर्वस्मिन्त्रेकविं
० रात्रि रात्रे तृतीय मभिप्लव ऽपा वृत्तो भवती ऽन्य नावृत्त इत्यना वृत्त इति शौचि वृद्धिर्न्नस्या वृत्तिर्विजायते था पिक
थ ० सप्ता हो विषु वां स्यादित्या वृत्त इति गोतमो रोह प्रत्यवरा हो सत्रमप वृत्तो विषुवानि तियद्वेतना दि ष्टाद्
त्तितिनाभिप्लवस्या वृत्तिद्युचनादीत्यपते र्थ एवा वर्त्तयतीतियद्वेत तू कथ ० सप्ता हो विषुवां स्यादिति दृ इयते षड ॥६४॥
हो विषुस्थाने चतुर्द्वारा रात्रे तथा सप्ता हः सप्त ० सस्त्वित्य थापि यदनावृत्तो भविष्य दति रात्रो भिप्लवः षडहो
तिरात्रो द्वावभिप्लु त्वो षडहा वतिरात्र इत्यभविष्य दितिरूढा वृत्ता । विति त्वे तो नाना दित्रा स्यत्ख्या नुत्तरस्मि

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

स्वरसाम्नि ध्रुवात पृष्ठ्योपधानात्तत्तान्येव विवचनानियान्येकविं॰शत्यहकारिणा॰स्य त्र्ययतानोधस
ब्रह्मसामानः स्वरसामनः। योष्ठलक्ष्याध्येछिहा विषुवतः सामात्वस्य लोकान्भीशवमनीवर्त्तापायात
न्नायंतद्वस्वर्यमिति विकर्णमिंद्रक्रतोरपायान्यायक्रुप्तमास॰सङ्गस॰स स्तुपृष्ठ्य विषुवन्स्थानीयं कारा
त्यनिरुक्तौ च त्रयस्त्रिं॰शौ तं खल्वन्तरस्य त्र्यहस्य स्तोमिरमि विधत्ते वैषुवतीयमत्या। विस एषउआवृत्तंस्तो
मा पूर्वस्य त्र्यहस्यानु पूर्वस्तोम उत्तर एते विभ्याल पृष्ठ्य इत्यावत्सते पृष्ठ्यः स्तोमै पुरस्ताद्योपरिष्टाच्च रूढ्वावृत्तम
निरुक्ते सप्तमं मात्रास्मिं पूरणाय काहे तत्रानुष्टुभिवहलरो त्यजाम्यर्थाथापि व्रतस्थानो भवत्यो पोत्तमाह
न्नयसाम व्रतमिति॥१२॥ न्यायक्रुप्तमात्रयस्त्रिं॰शाद्वात्रान्त पंचाह विहितं तं यत्क्रमेणायं पंचाह इति पृष्ठ्यः स्तो
म पंचाह इति कापटवो नादेशोकमन्यं प्रतीयामाथापि यत्र यत्रैक क्रु को भवत्यादि शंसेच्चेनैतत्राथाप्यहनाना
ब्रह्मसामान्युपयंतीत्येषनाना ब्रह्मसामा भवत्यथापि द्वात्रिंशरात्रिकेरहोभिः पंचाहान्संवर्त्तयंति पृष्ठ्य
स्तोमपंचाहत्वादवाथाप्याह त्रिवतापयंति त्रिवतोयंतीति त्रिवत्स्वथमें द्वात्रिंशरात्रिकं तदेवावृत्तस्योद
नीयं भवत्यथापि विश्वजितां जनी मा विश्वजि घ्यतस्पृष्ठ्या विलोपानन्वावेनीति सावेनूनमभ्यासन्नोस्य

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

हीनेघ्नन्न्यासक्तं तु मन्यामहे न हि विज्ञायते न्यासीगद्इत्यभिप्लवपंचाह इति गौतम आदिष्टः कल्पेन भवत्य
थापि न पृष्ठ्यं पंचाहः कृतो कृतो विश्वजितेन पृष्ठ्यः स्तोमपंचाहो भिप्लवपंचाहस्तु विधते तं कृतवदति क्रामत्ययापि
कृत्स्नावेव पृष्ठ्य स्तोमो नाभिप्रयोगं न मे तेनुतो विलुप्तो लभे यातामित्यथापि शम्बदेवे र्धयवो भिप्लवपंचाहं मादि
त्रीत्यथापि कालबविनोव्यूहेनादित्रां स्यतिरात्रो ज्योतिर्गौरायुः पंचाहः स द्वितीयः स तृतीयो विश्वजिदतिरात्र
इति यद्वेतदनदेशाइत्यादेशो जातिरेषा भवति यदधिकारोयद्वेत घत्रयत्रात्रे कडुको भवेत्यादिशीत्येवेनैतं तत्र पृष्ठ्य
स्तोमपंचाहो वा अथादित्यपते पृष्ठ्यावनैव उत्तरे नवरात्रे छंदोमवति दशरात्र इति यद्वेत न्नाना ब्रह्मसामान्युप
यंतीति निकारणकारितमतद्भवतियद्वेत द्वादशाहो द्वादशरात्रिकैरहोभिः पंचाहात्संवर्त्सयंतीति संख्याभिप्राय एतदाह
द्वौ पंचाहो दशरात्र इति यद्वेत त्रिवृता प्रयंति त्रिवृतोर्घ्वं तीत्यत्र च मएतत्रय स्त्रिंशद्रात्रेभिनेदो ब्राह्मणं
वदति त्रयः पंचाहाः पुरस्तात्त्रय उपरिष्टादिति यद्वेत्त विश्वजिता जानीम इति नेह पृष्ठ्यार्थेन विश्वजिदा ॥६५॥
गच्छति विषुवदर्थेनैव आगच्छतीति नाना ब्रह्मसामान्युपयंतीति यद्वे पृच्छायां पारं नु अस्यपञ्चरिसतानो
घसेव्यत्यहरिष्यद्भ्यान्व्यत्यय आकाङ्क्ष्यो भविष्यत्स्ति पदामाज्यानामो छिहयोरिति न्येतनो घसे

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वर्ष्मनिबार्हतद्रथंतरपृष्ठ्याघट्टुविश्वजितंविषुवतंनमितोयदापेतितस्येतस्मिन्ननुग्रहइति॥१२॥नवम४
प्रपाठक॥॥ ॥अग्निर्द्धामूर्द्धादिवःककुदित्स्कन्धःप्रगाथेकरोतिकस्यहेतोरितिसामान्यामूर्द्धन्वतीवि
षुवतीयमिरूपातत्रैतस्मत्रासाहीयमापन्नंचविश्वजितमपिचावैषुवतीयंविषुवत्सुभेषोडशिसामानीक
रोतिवैषुवतीयमस्याधिसन्नुत्तमःपंचाहअवृत्तोभवतीश्अनातइतितद्व्याख्यातंपूर्वस्मिन्नेकविंशरातिर
त्रेसत्रेसमासउत्तरंतत्रितसमस्यनिदधात्येकविंशतिरात्रेचद्वादशाहंचेतेनानाचन्नृणेइतिपंचाहन्ने
त्रमुत्तमेप्रथमेविषमेयुक्ताःपंचाहाहंतपंचाहानेवकरवाण्येवंपक्षसोःसमाधिरितित्रकथंबृहद्रथंतरेइ
तियथालोकमेवहीहतब्रह्मसामेतिकथमुक्थ्यसामनीतित्स्येतनोधसेएवनहीहतब्रह्मसामेतियस्य
नुस्यात्सएवायंपंचाहइतितथैवतस्यबृहद्रथंतरेतथाब्रह्मसामसामनीतितेवयथालोकबृहद्रथंत
राःप्रथमस्यप्रथमस्याहएषप्रत्नानुरूपइत्यजाम्यपर्यायंकवाअयथालोकबृहद्रथंतराःप्रथमए
वाथोपरिष्टाद्यप्रहृयथालोकबृहद्रथंतराउत्तरेबृहन्निधनेवार्कजीभंमनुकल्पयेद्यप्रवाअयथालोक
बृहद्रथंतराउत्तमएवाधरवाल्यायविश्वजितिछंदोमानुपर्यंतीतिकस्यदंब्रह्मसामस्यादितिषाडहि

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

कानां समस्तानामिति चतुरावृतामिति छंदसामिति त्रिवृता प्रयंतीति त्रिवृतो यंतीति तत्र पः पंचाहाः पुरस्तादुप
रिष्टाच्च अत्रैतामाविधृतिभ्यो न्याय अत्रैतमा विधृतिभ्यः ॥ १॥ अथैता विधृतयो भूतानां विधारिण्यस्तत्रैतानहर्गणा
न्कारोति अहं षडहं दशाहं द्वादशाहमिति तानतिरात्रे विधारयत्येव सर्वमेव विधृतं भविष्यतीति कानि तंत्राणी
ति दशरात्रस्तोमं विकृतं इत्येके ज्योतिष्टोम इति शौचिवृक्षिरनादृत्यैक मन्यप्रतीयामाथाप्याह ज्योतिष्टोमस्यायने
66 न यंतीति शातसंवत्सरे ज्योतिष्टोमेन यंतीति विततदर्वा वदिति कौत्सुरविंदे इति गोतम एते कल्पेनादिष्टं भवत इत्यहो
न इभिरूपतरं यथा वाहीने सत्रे स्यैव समासो भिरूपतरो यथा वाहीन इति धारव्या निसंधि षामा न्ये डं चे त्रसंधि
सामस्यातकौत्सस्य लोकउद्दं त्रीयमेते नेडाकाम अश्वसिद्धसज्जामि कल्पश्चेति तद्यदेतास्वात्वा विशांसि दवइत्ये
तारात्रे विंशतो दृष्टा इति नित्यासु वेति विचारयं स्यर्धकारितमुद्दं त्रीयं स किमर्थो नित्याभ्या वायदिति पंचदशानी
दशमस्य नानदं षोडशिसामेवं छंदसामनंतरं यस्तु संधिषामेव भवत्यथौशानवावे समाचारयिष्यन्यथा
रथंतरमपवित्सारथंतरं संवरेथापि कावंतृतीयसवनेनसमधिचारद्यिषीत इत्रोनौशनं तत्रैते त्वेश्वज्योति ॥ ६६॥
षवासिष्ठे अपुरस्तात्स्तोभपदानुस्वारे यथाशानकाते एकविंशोष्ठ कौंकरोत्संपर्यय पिलोहिसपन्नं द्वादशाह
शाहेन वमप्रभृति शुभ्रशुज्येरत्निति कावस्यर्च्छेदीर्घतमसो र्कएतासां हि स्थानमापन्ने द्वादशाहन्तुसे

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

यनिषद्यैकरोति दशमादहं तंऽन्वितोऽयमतिरात्रास्वादित्यानामष्टावतिरात्रान्करोत्यष्टौ यमात्र्यादित्या इत्यादित्यानां
द्वंद्वदर्शनादभिप्लवातिरात्राणां द्वंद्वानि करोत्यध्वरवत्त्वामुस्तोमे घभिजितिवान्नामिकल्पे सोमं करोतीति न खलु हारि
वर्णस्यर्त्तुं करोत्येतासां हि स्थानमापन्नमिति ॥२॥ अप्येताश्रीजनाभ्यांजनाः प्रजापतीष्टामुपकृतास्तत्र सर्व
स्तोममनुपहारास्येषोऽस्स्स्तोममतः संस्थातः पृष्ठन इति तं घस्वड्विंशस्थानमेवमपर्वविलोपदृस्यन्नमावभि
प्लवावृत्तो भवतः ॥३॥ अनावृत्ताविस्यनावृत्ताविति शौचिवृक्षिर्न स्यावृत्तिर्विज्ञायते धाप्यमध्ये सर्वः स्तोमो मध्य
स्थानो विषुवानित्यावृत्ताविति गौतमः प्रतिष्ठाकामस्सत्र एतस्मिन्स्थाने व्रतं कुर्विष्य-भवति नेतदन्यत्र मध्यमाद्धोता
भवतीति यद्वेतदनादिष्टावृत्तिरिति नाभिप्लवस्यावृत्तिः क्वचनादिश्यते र्थवावर्त्तयतीति यद्वेतदमध्ये सर्वस्तोम इत्थं
पर्वविलोपायेतद्भवति परस्यामश्वाम मध्ये विषुवंतं यथा त्रयोदशरात्रे स क्विति संवत्सरसंमितासु मायणीयेचतुर्वि
शे प्रतिषिध्य त्रिवृद्देवकार्यमिति निष्ठा तथा हि ब्राह्मणं एता एताः संवत्सरान्निमुपकृतास्तत्र यदेवान्यहान्येवं सं
वत्सरस्य प्रसुत्कतमान्यहानि भविष्यंतीति तृतीये भिप्लवद्वषो वृद्धिये समं नेकुर्याद्भूत्कुर्यादिति इ न कुर्यादित्याङ्गः
पृष्ठ्यास्सान्निपातिके द्वे मे भवतो न चेह हवृष्ठ्यो भवतीति कुर्यादित्यपरं नानापर्वरात्रि मेसत्तनार्थो भवतो नानापर्व

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

तरोचेते हर्गणाश्चैकाहश्च मयसौ चेवं सांवत्सरिकाणां द्रव्याणामविप्रयोगो भवत्यथाप्यत्र विश्वजिदभिजिय
त्सं निपातो भवत्येतोः च पृष्ठ्यस्य दशावित्यावृत्तेभिप्लवे कतमत्स्तत निकुर्यादिति यएव मित्येकएतदेकार्थे दृष्टमथाप्ये
तद्दोषामावृत्तानामंते भवति। मध्ये ह्यापमिदं सत्रमित्यपरत्यमित्यपरमेवं पुरस्तात् छंदोमानां द्विष्प्रयुक्तानि भवंति सं त
नीत्यपरमेन येषामघं भवतात्यसंप्रायेरं ततो लोपः शाक्करवर्ण्यमित्यपरमेतदेषामश्रृतं भवत्यथाप्येवं सीमाप्येयमयः सौ
वत्सरिकद्रव्यमनुगस्तत इति॥३॥ प्रजापतिकामस्सत्रमुत्तरं। तत्र नवाहात्करोतिन्यूनात्प्रजातिरिति षडभिप्लवस्यस
त्रस्येदं स्थानं स चतुरभिप्लवतामनतिविक्रमिषन्नेतानेव षडहां स्तव्यूह्य चतुरो नवाहान्करोत्यथकल्व
त्रभागाः स्तोमान्करोत्येते यान दृष्टा इति तेषीयदेवं विधः सस्थायोगएव मुभेरूपे षडहे रूपं चकउक्तरूपं चाथ
थाप्येवं तावत्यः सस्थाय थाषणामभिप्लवानामित्युद्धरत्यर्कौ याविधृति षुदशरात्रेष्वर्काण्करिष्यन्भवति
राथंरा णाह्नात्रिवृतः प्रतिपद्यते बार्हतं नपंचदशान्नाथंतरेण सप्तदशान्बार्हतानेकविंशान वाथैवेतानवास
स्तत्रव्यत्यासः कुशले नोपपद्यत इति प्रतिष्ठाकामस्सत्रमुत्तरं तदीजनाभ्यंजनाभिव्यख्यातं न्यायतस्तं मेकषष्टि ॥६७॥
रात्रारात्र्येतदेकषष्टिरात्रं सैव स्तर सं मितास्थानमेवतत्रन व्यूहमभितः पृष्ठ्यां करोत्येवं सर्वं सीवत्सरि

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

केंद्रव्यमनुगृह्णत इति॥४॥ अथकेनासंख्यस्तोमान्यभिविदधीतेतिरात्रिसत्रन्यायेनेत्याहुर्यथा चातरात्रमपिस
पिवादशरात्रेच व्रतंवातेनिधाययत्र सांवत्सरिकाणामह्नां समवहारः सिद्ध्येत्तथा कल्पं कुर्वीतयथासंवत्सरसंमि
तास्वपिवायत्र भागस्तोमानांसमविभागः सिध्येत्तथा कल्पं कुर्वीत यथासवितुःकेक्रतुष्वज्योतिष्टोमेनावषडूनस्य
पूरयितेत्यथा प्रायणीययोदयनीययोरतिरात्रयोरादिशत्येकत्र षोडशिनं सेकत्रक्वथ संस्याःषोडशीतियथा विराड्द्वीप
दृष्टसंपत्स्यमानामन्येत तथा कल्पं कुर्वीत द्वादशाहस्य च गवामयनस्य विराड्द्विपदं षोडशस्य प्रकृतौ यथानुपपद्यमा
नायां प्रकृतौ निर्णीय यथा मन्येत तथा संशयेषु प्रतिपादयेत्त्रैषीयातिरात्रिसत्रन्यायेन वर्त्तते षोडशिमं तौ त
त्र यथा द्वादशाहे यत्र रोहप्रस्तवरोहोस त्रमनुप्रकृतमषोडशिकोनत्र यथा गवामयने यत्रानुमर्ध्ये षोडशिको
तत्रयत्रोनदृश्येत षोडशिमंतौतत्रसत्रकाकार्यायापिवा चतुष्टोमे च षोडशिकोसर्वस्तोमेषु षोडशिमंताविति
षोडशिमंताविति॥५॥ अथातः सांवत्सरिकाणि तेषीयद्गवामयनेनस्यामिति व्याख्यातं तत्र यदवदतिवाचत्यर्थ
वातदपित्राह्मणानेवकारणं वदति त्रादित्यानामयनउद्भिद्बलभिद्योमात्रासंपूरणाय करोतिततत्रि केइंद्रक्रतो
वुत्सेधभिषाघ्यो कुर्वसेष — तरपक्षिकइतितत्रर्निदायसद्गुप्रगाथामवेत्स्यात्स्तोमाराग्राथिकानीत्ययथास

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

मान्नायतेवैवंपक्षसो:समाधिरितिपंचदशत्रिविंशावुपहितेगोआयुषीतेपंचदशत्रिविंशंप्रविक्रमि
पिषीछंदोमस्तोमैर्दशरात्रेकरोतिपश्चात्छंदोमाइतितस्यांतेचतुर्विंशोसंनिपाततस्तत्रपंचविंशंकरोतिनाना
त्वर्थ:सउचेतुर्विंशएवभवतिचतुर्विंशोह्येविषएकाहिप्रस्तुतइत्याजोमाद्बृहद्रथंतरेपृष्ठेअथापिस्तोमशात्रे
णाथाप्येवंतावत:पृष्ठापायायथागवामयनेसमूहतिबार्हद्रथंतरपृष्ठ्याउद्धरतिषोडशिनंचतुर्थाद्विराजामन्वपाय
स्वराजोपेयुस्तोमस्यवालोभादन्यथापिययुहेनमेकविंशस्तत्पेहभवतीत्यथाप्येवंतावत:षोडश्यपायायथा
गवामयनेथाप्येवंपंचदशसंपद्दशरात्रस्यसिद्ध्यतिषट्स्तोत्रीया:पंचदशमितिऽच्यंतेत्रीण्यत्रसंततान्येकप
स्तावानितेभ्य:षट्प्रस्तावाल्लुप्यंतएवमेषापंचदशसंपत्सिध्यतीति॥६॥दशमस्यचतुस्त्रिंशमेकग्निष्टोमसा
मउर्वतेछंदोमनायेचतुर्विंशमेकएकाहस्तोमोभवतीतित्रयस्त्रिंशंत्वेवस्याक्रियमाणाऽस्येवेतस्मिन्पुराछं
दोमस्तोममेतदहर्भवतीतियथाभ्रयस्यनाथाप्याहचत्वारछंदोमाइत्येषएवसंशायएकस्तोमेषुद्वाद
शाहेषुसर्वएवद्वादशाहोविकृतस्यादित्युकेद्वादशाहेचक्रियमाणेकिमर्थोवयेवंप्रतीयादितिकृतप्रमाणा:
संशयोभवतीत्यपरंतेपश्यामोन्यावतिरात्रौकृत्वाहाभिजिद्द्वादशाहोविश्वजिद्द्वादशाहइत्यथापिनानाप ॥६८॥
द्विरात्रे:ससंधिकाया:स्तोमविकारोविद्यातसाकथंसंशयेषुप्रतापेतापापिमहत्सुस्तोमेषुसं

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

धिस्तोत्रीयानुप्रत्यकल्पयिष्यदत्येतेन सर्वएकस्तोमा व्याख्याताः अथ हीने पृथग्षोडशोकविंऽत्रास्तोमो वास्याद
द्विवाये प्राक्त्रिणवत्रयस्त्रिंऽशाभ्यामहस्तोमं तत्पद्विया देकविंऽत्रामुत्तरे पतितो खल्विमो द्वादशरात्रो भवत्
उभयवाहदशमधर्म्मा मानसे तु विचारयंति पूर्वस्मिन्नित्येष एषामुकृप्तो मो विकृतानाना पृष्ठ्य मध्ये स्यात्त
रस्मिन्नित्य परमे षष्ठानस्थोथापी दं यदना प्रमे तदं ते भियरूपए मथाप्येवं व्रतस्य मानस्य चावच्यवायो विष्य
दथाप्येवं त्रिवत्सें वशसंपद्दशरात्रयोः सिद्ध्य यथापि यत्पूर्वस्मिन्नक रिष्यद्द्वैऽनाकृतेन मानसमध्यशाय यि
ष्यदथापि पूर्वस्माद्दशरात्राद्ध द्धापेतितस्येतस्मिन्ननुग्रह इत्यग्रत्र्या पूऽषिपवस इत्युत्तरस्य दशत्रे क्रोतिक
स्य हेतोरितिशिष्टमत्रमिदं भवतिसेषाम्नयीपछितामिव्याहा राश्रुद्ध मिरूपाथाप्याद्य मात्र्यंगिरसः सेषांगि
रसीदेवतेति॥७॥ प्रतिष्ठाकामस्सत्रमुत्तरं तत्र षाडहिकान्मासभाजो रूढावृत्तान्निदधात्येवंऽसिद्धोरा हप्रत्य
वरोहाविति व्याख्यातं व्रतं विषुवाऽस्तत्रोत्तमयने घपिव पृष्ठ्यस्तोमा विहृतस्यादित्यप्रदाहरंतियज्ञसमा
स उत्तरे तत्रैतानि व्यूढितानि स्थानान्यतिरात्रः त्रौनासीर्यो मासो दशरात्रो महाव्रतमिति कर्त्तव्यानीत्येक
एवसन्याय इत्य कर्त्तव्यानीत्य परमे वं तु रात्रो वेदयं ते याप्यनादिष्टः प्रायणीयो व्यूहेन भवति तत्रय पु
रस्तादतिरात्रमक रिष्यं तु प्रोरोहाभविष्यदपि चस्तुत्याऽहविर्यज्ञाव्यव धिष्यन्निति यज्ञसमासत्वाद्धा

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

त्रासमासो हविर्यज्ञप्रक्रमतादक्षरूवैश्वमसैर्भक्षयेत्स्य यस्वल्वत्र द्वौ गृहपतीसंनिपाततो होत्राध्वर्यावानेकनस्तु
वर्त्तयेद्वत्सर एष वत्सर्थ एव द्वितीयः स य गृहपतिरेत द्वादशाहस्थानमिति स्वर्गकामस्सत्रमुत्तरं तत्र संवत्सरादि
प्राये ॥ गोनवसंवत्सरं यद्वत्सर पतत्सोऽभिवर्द्धिरिति तत्रोत्क्रमयनेषुतेषां यान्यकाहे वर्त्तन्ते गोरीवितानि यानि नाना
ह्राभिः स गौरीवितानि तानि नानाह्रादिसंतानाथं गौरीवितमित्यथ पुरुषस्य नारायणस्यायने विश्वजिदेवोन
घाः पक्षसोः स्यादित्येक एवं पक्षसोः समाधिरिति यथा समाम्नायत्वेविवमविलोपइस्यधैतेषु दशसु विचारयं
तिकानीमान्यहानिस्यदिति ज्योतिष्टोम इत्येक एष विकृताः पुरस्ताद्भवन्त्यनापन्नान्येतानिपृष्ठ्यानि ज्योतिष्टोममि
69 त्यपरपृष्ठ्यस्य मा॥ महर्गर्द्ध्नीयादिति ॥७॥ आप्येतन्दुदक्षकतापश्चितमित्या वत्सते चत्वारो दशमासाश्च
त्वारो दश मासाश्चत्वारो ऽपक्षदाश्चत्वारः सोत्यास्तस्य कल्पो गवामयनस्य प्रथमोत्तमौ पूर्वस्य पक्ष
सो मासोस्यातां तथा तस्याप्येतन्महातापश्चितत्याच क्षते चत्वारो दशसाः संवत्सराश्चत्वारः ऽपक्षदाश्चत्वा
रः ऽसोस्यास्तस्य कल्पो गवामेवायने चतुरूपपुरपि वितस्येव पक्षसी अभिवर्द्धस्यातां त्रयोविंशतिरयन
मासाः पूर्वपक्षसिस्यर्द्धविंशतिरुत्तमेरपि वितान्येव प्रथमानि चत्वारि समस्य यथात्री ॥सी वत्सरद्व ॥६८॥
सपि वा ज्योतिष्टोमायतमेव कुर्वीरन्नेते षां यन्मन्यरं स्तदपि वा यथा गवा संवत्सराणां तमेषां कल्पं ॐ

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

वर्धनाथेतच्छान्त्या नाऽपद्रिऽत्रात्संवत्सरं तरसपुरोडाशा मन्त्रसऽरोधाद्यदन्नः पुरुषस्तदन्नाध्वर्युस्यदेवा ततिते यन्मा
ऽसमयावास्यामाक्रमयाबोमे आपन्ने हविष्कृमिरान्ये तानि महामन्त्राणि देवानामेव दीर्घायुषो देवा इति मनुष्याणा
मपि स्विद्धानि स्यु रिस्य परं बहवः समत्रिविश्य सुनुयुः पुत्राः पौत्रा इति तानि खल्वेति रात्राण्यपि विषुवत्कान्यद्धयन
नीमानि भवन्ति त्रयदति रात्रं वा विषुवन्तं वा करिष्यन्तु ब्राह्मरो हो भविष्यदथापि न कल्पेनादेशा विज्ञापतेन ब्राह्मणेनाथा
प्येवं पुराणं वेदयन्ते थाप्याहुः कविऽत्रोंततः स्तोमानी भवन्तीति शतसंवत्सरेन तिरात्रस्यैव सत इत्याथेत दग्नेः सह
स्रसाध्यैपरमा विराजमुपकृतमपि वा सहस्रसंवत्सरे प्रामेवोपकृतं ऽस्यातेत्रोक्तमयनेषु ॥ ८ ॥ स्वर्गकामः सत्रमुत्तरं
तस्य सारस्वतमेषां स्वर्गो लोकाभवतीत्याथेषाग्नयेकामायेष्टिः पृष्ठशमनार्थं निवभवत्यथ खल्वाहतस्यामश्वां वपुरुषीं वधे
नुके दत्त्वेति वेभ्यो दघ्नादितिप्रसर्पकेभ्य इत्येके दस्यते वप्रसर्पकेभ्यो दानमथापि ब्रात्यस्तोमेघ्नन्त्विंग्भ्यो ददाती
ति पृष्ठगोवितरेतरस्मा इत्यपरं कर्न्दभिः संयुक्ताः क्रतुदक्षिणा भवंति तत्रातपनिवर्त्यमाने किमर्थो वयं प्रतीयादित्यरुणा
यी कृष्णाहुदवसानीयाभिरिष्टिभिर्यज्ञेरन्निति गौतम एव मुदवसाऽस्थं कर्म भवत्यथाप्येषा लोको लाभवतीति सा
रस्वते एवोत्तरेकुरुलालंयस्त्री ततस्तु स्येत्रिवृत्संचदशामि ड्राम्यारयनामेताविड्राम्यार्भन्तीइतिपद्मोत्र्यापुर्षी
र्इद्धनुत्तो सप्रायेचापि त्वेनाभ्यामस्याधिस्त्रिवृत्संवदशायो रितित्रिककुत्कच्छ्रमसुत्तमस्येत यदेदष्टा इति

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

70

यदुविश्वजिदभिजितावींद्र ऊर्द्ध्वी सम्प्रायेवापिनाभ्यामत्याधिस्त्रिकद्रुकाणामिति ॥१०८॥ अप्येतद्दीर्घसत्रं ऽस्वर्ग
कामायनं तस्येते पुरश्चरणे गोपाल्यै वाग्नीध्रनं च दीक्षाभ्यप्रतिगोपाल्यमुपसद्भ्यो ग्नीध्रनं ऽसयद र्त्विजो तावा
र्यस्याचेतो स्थानिनो गुरुतयोः प्रेषचरणामभिरूपं तदेवमनुष्ठेभ स्तिरो भवतीति तत एवारण्यमाविरोन्न पुन
र्ग्राममाव्रजेदिति स्वर्गं लोकमाक्रमतइत्से केव्यावर्त्तते श्रेयान्भवतीति वाप्येतत्तौरभिष्ठायनं ऽस्वर्गकामायतमेवा
पिवा संवत्सरसुत्यान्ते दीयस्या मात्रयेत्सौ किमर्थं उत दितिग्वायत्र ऽस्यादित्यनुभरतिज ऽस्यादितिसि द्धिदर्शी
वास्यान्सि ध्यतिविरवल्वु संवत्सरसुत्यायादष्ठायनेनाप्तिस्तत्रापि सुत्यादेवताभवंति यावदेवमथरूपं चादीक्षित
कृष्णाजिनं प्रतिमुंचते नवनीतेनागान्यभ्यंक्ते दीक्षारूपमेतद्भवति व्याख्याता इष्ट्यादीष्ठं तवापश्चं तं वासोमा
त वाऊर्वीतेत्फभयोः पृष्ठ्यरामनरूपमेतद्भवति ॥१०९॥ सर्व्वसत्रे किमयनं ऽस्यादिति गवामयनं ऽस्तोमविकृतं इ
त्येकेनादिष्टान्यहानि व्यूहेन भवंति संवत्सरं आदिश्यते तत्र किमर्थो वयतं प्रतीयादित्यथापि विषुवदादेरो ॥७०॥
नरोहमत्यवारोहो गवामयतो सादावेतो भवतो थाप्याह षंड कुषंडा नभिगरापगरावितिव्रते भिगरापगरौ
भवतः क्रोसुरभिंदइतिगोतमएते कल्पेनादिष्टे भवतो यद्वै तदनादेशा इत्यादिष्टकल्पे भवतो द्विषुव

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

दादशेनसोहप्रवरोहाविति दश्यते विषुवातेतयोस्तत्रयोर्द इति वातवतोऽयनेतथासौ हि प्रत्यवरोहाविति यद्वैतसं
उन्नुषंद्धावभिगरापराविसन्यत्रस्ततोवरदिष्यद्रपितेहोपासकयो वावचना । दभिगरापगरौस्यातां तत्रवश्चुरूढप्र
त्यवरूढं ततोविषुवानिति व्याख्यातानि विषुवति सर्पसामानि कल्पसप्रायाणीति तेषां यदेवमानुपूर्व्यं निधनान्ये
षां त्मादित्यैस्यैयामुपकृतानि तेषामेवमानुपूर्व्यमथाप्येषामेतद्गणानि धनं तत्रिणिधनानुग्रहायमाध्यंदिने चिकी
र्षेदनुपूर्वमितरे ॥१२॥ आप्येते गोसूक्ताश्वसूक्ते भ्राजाभ्राजयोः स्थाने सप्रायेचापि विनयोर्ज्योतिः सप्रायनिध
नेपथा भ्राजाभ्राजयोरिति दशिनᳲ स्तोमं करोति दᳲ शुकाः सर्पा इति द्वादशं विषुवंतमेत्याधित्सेन थापि शश्व
द्वादशौ विषसेवनो नाम सर्वाणां दंतौ भवतस्तद्रूपं विषुवत्यचिकीर्षेत्प्रजापतिकामसत्त्रमुन्नरं तत्रसेवत्सरा
भिप्रयोगा भवति संवत्सरᳲ हि प्रजाः पशवोनुप्रजायंत इति हि भवतीति तत्रैतान्येव त्रीणि समस्य निधनत्येवमा
न्तीयं पृष्ठ्याभिप्लवमार्दशरात्रस्येति विकारउपपद्यत इति तत्रैते गवामयनमं ततः कुर्वंति प्रजातिकामस
त्त्वादेतेन वै गावः प्रजातिं भूमानमगच्छन्प्रजायंते बह्वो भवंती स्तोमनाश्चैव गवामयनानाᳲ रोहाभविष्य
तीत्याप्येनत्प्रजापतेः सहस्त्रसंवत्सरं परमां विराजमुपकृतमपिवा प्रजापती सामेवोपकृतंᳲ स्यात्तत्र

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri

खलुत्रिवृतंकरोतिरथांतरंचलघुश्चाग्रस्तोमश्चाग्रंप्रजापतिरितिज्योतिष्टोमंतत्रमाग्निष्टोमीस॰स्तो॰र
पंतरंपृष्ठंतत्रखलुबृहस्पतिसर्वंकरोत्येषोग्निष्टोमस्त्रिवृत्स्तोमोरथंतरपृष्ठोज्योतिष्टोमस्तत्रोभवतीतिन्या
यच्छ्रमपुनरंन्यायच्छ्रमपुनरं॥१३॥ ॥इतिदशमःप्रपाठकः॥समाप्तः॥निदानसूत्रंसमाप्तमिति॥ ३३५०
निदानंनामतृतीयंसूत्रंसमाप्तं॥

॥७२॥

© Dharmartha Trust J&K. Digitized by eGangotri